

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Polityczna rola trybunatu ludowego w Rzymie w latach restauracji sullauskiej (78-70 p.n.e.)

Author: Norbert Rogosz

Citation style: Rogosz Norbert. (1992). Polityczna rola trybunatu ludowego w Rzymie w latach restauracji sullauskiej (78-70 p.n.e.). Katowice : Uniwersytet Śląski

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Norbert Rogosz

**Polityczna rola
trybunatu ludowego w Rzymie
w latach restauracji sullańskiej
(78—70 p.n.e.)**

Uniwersytet Śląski

Katowice 1992

**Polityczna rola
trybunatu ludowego w Rzymie
w latach restauracji sullańskiej
(78—70 p.n.e.)**

**Prace Naukowe
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 1290**

Norbert Rogosz

**Polityczna rola
trybunatu ludowego w Rzymie
w latach restauracji sullkańskiej
(78—70 p.n.e.)**

Uniwersytet Śląski

Katowice 1992

Redaktor serii: Historia
Maria Wanatowicz

Recenzent

Roman Kamienik

**Publikacja dofinansowana ze środków
Ministerstwa Edukacji Narodowej**

N-286

Czyt. Og.

N 286/1290

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I	
Rola trybunatu ludowego w Rzymie na początku lat siedemdziesiątych w świetle powstania i programu Marka Emiliusza Lepidusa (78—77 r. p.n.e.)	16
Rozdział II	
Powrót trybunów ludowych do działalności politycznej i ich wkład w odbudowanie ruchu popularów w latach 76—75 p.n.e.	23
Rozdział III	
Działalność trybunów ludowych L. Kwinkcjusza i G. Licyniusza Macera a rozwój ugrupowania popularów w latach 74—73 p.n.e.	39
Rozdział IV	
Trybunat M. Lolliusza Palikanusa i zakończenie walk z optymatami za konsulatu Gn. Pompejusza i M. Licyniusza Krassusa (71—70 r. p.n.e.)	72
Zakończenie	117
Aneks	126
Wykaz skrótów bibliograficznych	127
Резюме	129
Summary	130

Wstęp

Trybunat ludowy był instytucją specyficzną, wykraczającą poza ramy ustroju, postawioną naprzeciw innych organów politycznych republiki: przede wszystkim miał zagwarantować plebejuszom poszanowanie ich interesów i praw przez patrycjuszowskie władze. Po zakończeniu walki stanów stracił rację bytu, jednakże trybunowie ciągle rozszerzali swe uprawnienia, a pod koniec II w. weszli nawet w skład senatu. Intensywniej uczestniczyli także w życiu politycznym, dążąc do odegrania w nim samodzielnej roli, zwłaszcza od czasu, gdy rozwinął się konflikt optymatów z popularami, ponieważ wzrost znaczenia zawdzięczali powstaniu i działalności tego ostatniego ugrupowania¹.

Tendencje te zapoczątkowali Tyberiusz i Gajusz Grakchowie, trybunowie ludowi w latach 133 i 123—122, osiągając kluczową pozycję w państwie. Centralne miejsce w życiu publicznym zajęli również Lucjusz Apulejusz Saturninus, a później Marek Liwiusz Druzus².

¹ Wzrastającą rolę trybunatu ludowego omawiają: G. Niccolini: *Il tribunato della plebe*. Milano 1932, s. 87—145; J. Bleicken: *Das Volkstribunat der klassischen Republik*. München 1955. O powstaniu i rozwoju ruchu popularów por. literaturę z przyp. 37. Daty wymienione w tekście odnoszą się do czasów p. n. e.

² Por. o tym np.: E. Weinrib: *The Judiciary Law of M. Livius Drusus (tr. pl. 91 B. C.)*. „Historia” 1970, Bd. 19, s. 414—443; J. L. Ferrary: *Recherches sur la législation de Saturninus et de Glaucia*. MEFR 1977, t. 89, 2, s. 619—660; 1979, t. 91, 2, s. 85—134; D. Stockton: *The Gracchi*. Oxford 1979.

W 88 r. do walk politycznych włączył się pozyskany przez Mariusza trybun ludowy Publiusz Sulpicjusz Rufus. Po przeforsowaniu korzystnych dla Mariusza, lecz naruszających interesy Lucjusza Korneliusza Sulli, ustaw był prześladowany. Ogłoszono go wrogiem państwa, a po ujęciu zamordowano. Poczynania Sulpicjusza przyniosły negatywne skutki także instytucji, którą reprezentował, gdyż Sulla ograniczając inicjatywę ustawodawczą trybunów, pomniejszył jej znaczenie³. W 81 r. Sulla odebrał trybunom ludowym wiele kolejnych uprawnień. Zupełnie pozbawił ich wówczas inicjatywy ustawodawczej, prawa zwoływania senatu, a co za tym idzie — także przewodniczenia mu i zamykania jego obrad. Stosowanie przysługującego trybunom prawa weta ograniczył do obrony osobistej poszczególnych obywateli. Zastrzegł także, iż byli trybunowie nie mogą się ubiegać o inne urzędy. W ten sposób zamknął przed nimi drogę do dalszej kariery oraz wykluczył z życia politycznego⁴.

Polityka realizowana przez Sullę w stosunku do trybunatu ludowego była częścią szerszej zakrojonych działań, które pod koniec lat osiemdziesiątych całkowicie zmieniły sytuację w Rzymie. Doprowadził on wtedy do rozbicia popularów, a następnie, mając jako *dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae* nieograniczoną władzę, ustanowił nowe porządki, w pełni sankcjonujące jego uprzywilejowaną pozycję w państwie⁵.

Na straży nowego systemu postawiono siłę militarną, zabezpieczającą sullańczyków przed zbrojnym przewrotem, a najgroźniejszych przeciwników wytępiono za pomocą proskrypcji⁶. Od strony formalnoprawnej władzę dyk-

³ Działalność Sulpicjusza omawiają: J. van Ooteghem: *Caius Marius*. Namur 1964, s. 276—287; E. Valgilio: *Sulla legislazione di P. Sulpicio Rufo (88 a. C.)*. RSC 1967, vol. 15, s. 163—169; A. W. Lintott: *The Tribunate of P. Sulpicius Rufus*. CQ. 1971, vol. 21, s. 442—453; T. W. Mitchell: *The Volte-Face of P. Sulpicius Rufus in 88 B. C.* ClPh 1975, vol. 70, s. 197—204.

⁴ Ograniczeń nałożonych na trybunat ludowy przez Sullę literatura nie ujmuje jednoznacznie. Wśród badaczy brak zgodności co do ich zakresu, a nawet rodzaju. Różnie ocenia się też ich konsekwencje. Por.: Th. Mommsen: *Römisches Staatsrecht*. Bd. 2, 1. Leipzig 1877, s. 296—301 i 310—311; J. N. Madvig: *Verfassung und Verwaltung des römischen Staates* Bd. 1. Leipzig 1881, s. 476; E. Herzog: *Geschichte und System der römischen Staatsverfassung*. Bd. 1: *Königszeit und Republik*. Leipzig 1884, s. 510—513; P. Wehrmann: *Zur Geschichte des römischen Volkstribunats*. Stettin 1887, s. 15—16; J. M. Sunden: *De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta*. Upsala 1897, s. 6—7, 21—28, 31—36; J. Lengle: *Untersuchungen über die sullanische Verfassung*. Freiburg 1899, s. 11—16; G. Niccolini: *Il tribunato...*, s. 147—149; Ch. Meier: *Res publica amissa. Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik*. Wiesbaden 1966, s. 255—256; F. de Martino: *Storia della costituzione romana*. Vol. 3. Napoli 1973, s. 93.

⁵ O pozycji Sulli w państwie: U. Laffi: *Il mito di Silla*. „Athenaeum” N. S. 1967, vol. 45, s. 177—213, 255—277; R. V. Desrosiers: *The Reputation and Political Influence of Lucius Cornelius Sulla in the Roman Republic*. Diss. Univ. of North Carolina 1969; A. Keaveney: *Studies in the Domination Sullae*. „Klio” 1983, Bd. 65, s. 185—203.

⁶ Podporą Sulli i jego zwolenników było około 120 tys. weteranów osadzonych w Italii i 10 tys. tzw. Korneliuszy przebywających w Rzymie: A. Krawczuk: *Kolonizacja sullańska*. Wrocław-Kraków 1960, s. 5, 49—62; zob. też: H. Schneider: *Die Entstehung der römischen Militärdiktatur. Krise und Untergang einer antiken Republik*. Köln 1977. O proskrypcjach: C. Lanzani: *Lucio Cornelio Silla dittatore*. Milano 1936, s. 5—25 i zwłaszcza 93—121; L. Canfora: *Proscrizioni e dissesto sociale nella repubblica Romana*. „Klio” 1980, Bd. 62, s. 425—438.

tatora utrwalono reformami ustrojowymi, ograniczającymi rolę zgromadzeń ludowych, a magistraturę skazującymi na ścisłą współpracę z opanowanym przez jego zwolenników senatem, najważniejszym wówczas forum życia politycznego⁷.

Zasadnicze znaczenie miało jednak ograniczenie kompetencji trybunów ludowych, równające się odebraniu przeciwnikom ich najgroźniejszej broni. Dzięki temu zwolennicy Sulli zasiadający we władzach mogli unicestwić każdą niewygodną dla niego inicjatywę. Tym sposobem uniemożliwiono popularom rozwinięcie jakiegokolwiek działalności na szerszą skalę, a trybunów wyeliminowano z życia politycznego; doprowadziło to do dalszego upadku znaczenia trybunatu ludowego w latach następnych⁸.

Pod względem formalnoprawnym w sytuacji takiej owa instytucja znajdowała się do 70 r., kiedy to konsulowie Gnejusz Pompejusz i Marek Licyniusz Krassus na mocy *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* przywrócili trybunom odebrane im przez Sullę kompetencje.

Jednakże już w 78 r., bezpośrednio po śmierci Sulli, konsul Marek Emilusz Lepidus stając na czele popularów, wystąpił przeciwko funkcjonującym w Rzymie stosunkom politycznym, postulując między innymi odbudowę znaczenia trybunatu ludowego. Po jego upadku walkę z sullańskim systemem i optymatami podjęli na nowo i kontynuowali aż do 70 r. trybunowie związani z popularami. Faktycznie więc od 78 do 70 r. reprezentowana przez owych trybunów ludowych instytucja była jednak obecna na arenie politycznej. Lata 78—70 były również autonomicznym okresem w dziejach trybunatu ludowego. Jego granicami bowiem są: śmierć Sulli (78 r.), który w sposób zasadniczy zmienił prawno-polityczny status trybunatu ludowego, oraz reformy Pompejusza i Krassusa (70 r.), w wyniku których instytucja ta powróciła do sytuacji, w jakiej znajdowała się przed czasami Sulli. Wybór owych dat dodatkowo uzasadnić można tym, że są one także uważane za punkty zwrotne wewnętrznych dziejów upadającej republiki.

Celem niniejszej rozprawy jest zatem zbadanie działalności wspomnianych trybunów, a zwłaszcza przedstawienie wkładu, jaki oni i kierowana przez nich opozycja wniosła w przygotowanie i przeprowadzenie zmian politycznych w 70 r.

O poczynaniach trybunów ludowych z 78 i 77 r. — ze względu na bardzo skąpe i wieloznaczne informacje źródłowe — można powiedzieć niewiele, dlatego sytuację trybunatu ludowego i „obecność” tej instytucji na rzymskiej

⁷ O reformach Sulli: A. Biscardi: *Plebiscite et auctoritas dans la legislation de Sulla*. RHDFE 1951, t. 29, N° 2, s. 153—172; E. Gabba: *M. Livio Druso e la riforma di Silla*. ASNSP 1964, vol. 33, s. 1—15; M. A. Levi: *La costituzione romana dai Gracchi a Giulio Cesare*. Firenze 1928, s. 61—87.

⁸ Było tak zwłaszcza do śmierci Sulli. O działalności trybunów ludowych w latach 81—78, poza wzmianką o G. Herenniuszu, który w 80 r. sprzeciwił się decyzji Sulli odwołującej do Rzymu Pompejusza wojującego w Afryce z popularami (Gell. 10, 20, 10; por.: Sall. *Hist. frg.* 2, 21), i niekonkretną informacją o uczestnictwie tych urzędników plebejskich w zgromadzeniu ludowym w 78 r., na którym dyskutowano nad przywróceniem im pełni władzy (Gran. Lic. 36, 33), nie wiadomo nic.

arenie politycznej w tych latach można omówić jedynie pośrednio. Podstawę do tego stanowią wiadomości o wspomnianym już buncie konsula z 78 r. Marka Emiliusza Lepidusa oraz o M. Terpoliuszu, kontrowersyjnym a zarazem jedynym znanym imiennie trybunie ludowym z 77 r. Kwestie te autor przedstawił w osobnych publikacjach⁹. Rola, jaką trybunat ludowy odegrał w życiu politycznym republiki w latach 78—77, przedstawiona więc zostanie syntetycznie w pierwszym rozdziale niniejszej publikacji, na podstawie dokonanych już ustaleń.

Udział trybunów ludowych w życiu publicznym w latach 76—70 jest lepiej uchwytany. Ukazano go w rozdziałach następnych. Realizując to zadanie, autor naszkicował sylwetki poszczególnych trybunów, ich powiązania i lansowane przez nich koncepcje. Przede wszystkim zaś omówił zaangażowanie trybunów w ich realizację: związane z tym posunięcia, ich polityczny wydźwięk i okoliczności, w jakich były podejmowane. Oceniał też, w jakim stopniu wystąpienia trybunów ludowych z lat 76—70 rzutowały na sytuację polityczną w Rzymie i na zachodzące w niej wówczas przemiany.

W składzie kolegów trybunskich z lat 76—70 byli również trybunowie o odmiennej od popularów orientacji, w tym współpracujący z optymatami, dlatego konieczne było, w miarę posiadanych informacji, przedstawienie także ich działalności¹⁰. Omawiany okres podzielono na trzy fazy, prezentując odbudowę ugrupowania popularów w latach 76—75 i powrót związanych z nimi wówczas trybunów do działalności publicznej — w rozdziale II, wzrost aktywności trybunów ludowych i związany z tym rozwój ruchu popularów w latach 74—73 — w rozdziale III, a ostatni etap walki trybunów ludowych i inspirowanych przez nich popularów z optymatami w latach 71—70 — w rozdziale IV¹¹. By zagadnienia te lepiej osadzić w ówczesnych realiach, na początku każdego z rozdziałów przedstawiono zarys sytuacji zewnętrznej i wewnętrznej republiki. Podsumowanie omawianej problematyki, a zarazem ocenę roli, jaką trybunat ludowy odegrał w Rzymie w latach 78—70, zawiera rozdział V. Za podstawę rozważań przyjęto listę trybunów ludowych z lat 78—70, zestawioną przez T. R. S. Broughtona¹².

⁹ Por. o tym: N. Rogosz: *Kwestia restytucji znaczenia trybunatu ludowego w programie politycznym Marka Emiliusza Lepidusa (78—77 r.p.n.e.)* W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu*. Red. A. Kunisz. Katowice 1988, s. 7—38; idem: *W sprawie działalności i orientacji politycznej M. Terpoliusza — trybuna ludowego z 77 r. p.n.e.* „Meander” 1990, t. 45, z. 4—6, s. 197—211.

¹⁰ Informacje źródłowe o owych trybunach są fragmentaryczne i nie zawsze jasne, ich wystąpienia można więc ująć tylko powierzchownie.

¹¹ Zgodnie z danymi T. R. S. Broughtona: (por. tekst poniżej i przyp. 12) w odniesieniu do 72 r. nie dysponujemy informacjami o trybunach ludowych.

¹² T. R. S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99—31 B.C. New York 1952. Autor korzystał jeszcze z dwóch prac prosopograficznych: M. Ziegler: *Fasti tribunorum plebis 133—70 v. Chr.* Ulm 1903 oraz G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934. Listy trybunów ludowych za lata 78—70 w tych opracowaniach, szczególnie w dziele M. Zieglera, nie odpowiadają jednak obecnemu stanowi badań. Por. aneks.

Przedstawiane problemy są odzwierciedlone w wielu przekazach źródłowych, od typowo historiograficznych, poprzez mowy, komentarze do nich, biografie polityków, dzieła encyklopedyczne, aż po utwory literackie. Przekazy te pochodzą zarówno od autorów parających się historią prawie zawodowo, jak i studiujących ją raczej okazjnie, znawców gabinetowych, jak i praktyków uczestniczących w życiu publicznym, którzy na rzymskie dzieje nieraz wywarli duży wpływ. W ich gronie są zarówno autorzy współcześni omawianym wydarzeniom, jak i późniejsi, niekiedy o kilkaset lat¹³.

Rozpatrywane przez nas sprawy nie były przedmiotem zainteresowań owych autorów. Pisząc swe dzieła, zagadnieniom tym poświęcali mało uwagi. Z reguły kwestie te sygnalizowali bardzo skrótowo, odzwierciedlając je fragmentarycznie w drobnych wzmiankach¹⁴. Spowodowanych tym braków nie rekompensuje ich wiarygodność czy konkretne dane. Niektórzy z nich zamieszczali także informacje nie sprawdzone, niepewne, czerpane niekiedy bezkrytycznie z dzieł poprzedników. Nie brak więc wiadomości niejasnych, bardzo trudnych czy niemożliwych do zinterpretowania. Na kartach owych relacji można też napotkać różne sądy i oceny oraz odmienne sposoby prezentowania interesujących nas wydarzeń¹⁵.

Wartość informacji źródłowych jest zróżnicowana. Najcenniejsze pochodzą od autorów piszących kilka lub kilkanaście lat po omawianych przez nas wydarzeniach. Oprócz dobrej orientacji w ich przebiegu mieli oni znajomość realiów politycznych z lat siedemdziesiątych. Niektórzy zaangażowali się jednak w toczone wtedy w Rzymie rozgrywki lub sympatyzowali ze zwalczającymi się ugrupowaniami czy politykami. W rezultacie opisywane wypadki przedstawiali, a także oceniali przez pryzmat własnych poglądów¹⁶. Bardziej ostrożnie czynili to autorzy piszący z odległej perspektywy historycznej. Dzieła ich zawierają jednak wiadomości bardziej ogólne. Czasami są one błędne lub nieścisłe, gdyż w dziejach ostatniego stulecia republiki nie orientowali się oni dobrze¹⁷.

¹³ Najpóźniej pisali swoje teksty Eutropiusz, Orozjusz i Zonaras. Polityką parali się zwłaszcza G. Juliusz Cezar i M. Tulliusz Ciceron, a w mniejszym stopniu Sallustiusz. Historykiem z przypadku był np. poeta Lukan, nie przywiązujący większego znaczenia ani do dat, ani do rzetelności podawanych informacji.

¹⁴ Wyjątek stanowią zachowane we fragmentach *Historiae* Sallustiusza, ponieważ niektóre kwestie są w nich ujęte w miarę kompleksowo (por. np.: frg. 1, 55; 1, 77; 3, 48) oraz mowa Cicerona wygłoszona w obronie Aulusa Kluencjusza Habitusza, także zawierająca dużo informacji.

¹⁵ W niektórych wypadkach umożliwiło to inną, niż dotąd spotykana, interpretację pewnych faktów lub spojrzenie na nie w nowy sposób, np. na działalność M. Terpoliusza, trybuna ludowego z 77 r. Zob.: N. Rogosz: *W sprawie...*, s. 197–211.

¹⁶ Czynił to zwłaszcza Ciceron. Por. przyp. 22. Łagodniej to zjawisko występuje w *Historiach* Sallustiusza, sympatyzującego z popularyami.

¹⁷ Podane przez tych autorów informacje można jednak wykorzystać, konfrontując je z wiadomościami zawartymi we wcześniejszych przekazach.

Najważniejszym z wykorzystanych przekazów źródłowych są zachowane fragmenty pierwszych pięciu ksiąg *Historii* Sallustiusza¹⁸, omawiające niektóre aspekty rzymskich dziejów od 78 do 67 r. Szczególnie cenne są w tej relacji owego dziejopisa nadspodziewanie liczne i miejscami obszerne, chociaż niekompletne, informacje o funkcjonowaniu trybunatu ludowego w latach siedemdziesiątych¹⁹. Uzupełniają je dane o najwybitniejszych rzymskich politykach tego okresu (Lukullusie, Katulusie, Pompejuszu, G. Aureliuszu Kotcie, M. Emiliuszu Lepidusie itp.), którzy swą działalnością, oczywiście w różnym stopniu i w różny sposób, nawiązywali do kwestii rozważanych w niniejszej pracy. Nie bez znaczenia są także wiadomości o wewnętrznych i zewnętrznych aspektach sytuacji republiki w tym czasie, umożliwiające lepsze, bo w szerszym kontekście, przedstawienie omawianych zagadnień. O walorach owej relacji decydują też umiejętności warsztatowe jej autora, gdyż było to ostatnie najbardziej dojrzałe dzieło Sallustiusza, starającego się wypowiedzieć obiektywnie, bez osobistych czy politycznych uprzedzeń.

Bardzo przydatne są także różne pisma pozostałe po Ciceronie²⁰, zawierające krótkie, pełne treści wzmianki odnoszące się do rozmaitych epizodów rzymskiego życia politycznego z lat siedemdziesiątych. Do najważniejszych, zawierających najwięcej interesujących informacji należą mowy sądowe przeciwko Werresowi oraz w obronie Aulusa Kluencjusza Habitusu²¹. Wiadomości w nich podane nie zawsze są jednak obiektywne, gdyż w wielu wypadkach zawierają polityczny podtekst czy osobiste uprzedzenia autora do osób, o których się wypowiadał²². Bardziej obiektywne dane, odnoszące się do wydarzeń z lat siedemdziesiątych, czołowych rzymskich polityków czy trybunów ludowych,

¹⁸ W bardzo ograniczonym zakresie wyzyskano także monografię tego autora o sprzysiężeniu Katyliny. O Sallustiuszu patrz: W. Schurr: *Sallust als Historiker*. Stuttgart 1934; R. Syme: *Sallust*. Berkeley 1964; G. Perl: *Sallust und die Krise der römischen Republik*. „Philologus” 1969, Bd. 113, H. 3/4, s. 201—216; o jego dziele: K. Bauhofer: *Die Komposition der „Historien” Sallust*. München 1935; A. La Penna: *Le „Historiae” di Sallustio e l'interpretazione della crisi repubblicana*. „Athenaeum” N. S. 1963, vol. 41, s. 201—274; idem: *Sallustio e la rivoluzione romana*. Milano 1969, s. 247—365. W języku polskim: K. Kumaniecki: *Literatura rzymska. Okres cyceroński*. Warszawa 1977: o Sallustiuszu s. 437—440; o jego dziele: s. 451—454. Tam zob. dalszą literaturę.

¹⁹ Bardzo dużo wiadomości na ten temat znajduje się we fragmentach: 1, 55; 1, 77; 3, 48.

²⁰ O Ciceronie por. np.: E. Ciaceri: *Cicerone e i suoi tempi*. Vol. 1—2. Milano 1926—1930; M. Gelzer: *M. Tullius Cicero*. In: RE. Zweite Reihe, Hlb. 13. Stuttgart 1939, szp. 827—1091; D. Stockton: *Cicero. A Political Biography*. London 1971. O jego pismach: K. Kumaniecki: *Cycon i jego współcześni*. Warszawa 1959; idem: *Literatura...*, s. 189—410.

²¹ W *Werrynach* Ciceron nawiązuje do wcześniejszych etapów kariery Werresa, kiedy to, szczególnie podczas pretury piastowanej w 74 r., zwalczał on popularów. W mowie *Pro Aulo Cluentio Habito* omawia proces Oppianika z 74 r., na którym obrońcą oskarżonego był trybun ludowy L. Kwinkcjusz, relacjonując także jego działalność. Do wystąpień trybunów w interesującym nas okresie Ciceron nawiązuje jeszcze w mowach: *De imperio Cn. Pompei*; *Pro Cornelio*; *De lege agraria*; *Pro C. Rabirio perduellionis reo*; *Pro Caelio*; *De haruspicum responso*; *Pro Milone* i w trzeciej *Katylinarce*.

²² Sympatie, antypatie polityczne, a nawet osobiste uprzedzenia są bardzo ostro widoczne zwłaszcza w mowie *Pro Aulo Cluentio Habito*, w atakach na trybuna ludowego L. Kwinkcjusza.

Cyceron zamieścił w *Brutusie*, a w mniejszym stopniu w pracy na temat praw i powinności. W minimalnym zakresie można było natomiast wyzyskać korespondencję Cycerona. Przy rozwiązywaniu niektórych kwestii listy mówcy były jednak bardzo pomocne.

Uzupełnieniem informacji wielkiego oratora są komentarze do jego mów autorstwa Askoniusza, Pseudo-Askoniusza oraz zachowane jako tzw. *Scholia Bobiensia* i *Scholia Gronoviana*. Duże znaczenie mają zwłaszcza teksty pierwszych dwóch komentatorów, stanowiące jedyne a zarazem pierwszorzędne źródło wiadomości o niektórych kwestiach²³.

W znacznym stopniu wykorzystano również wiele żywotów rzymskich polityków żyjących w epoce upadku republiki, napisanych przez Plutarcha z Cheronei²⁴. Znajdują się w nich bardzo wartościowe informacje o wydarzeniach, które miały związek z omawianymi przez nas zagadnieniami. To ważne, zwłaszcza że niektórzy z owych polityków, np. Pompejusz, Krassus czy Lukullus, w latach siedmdziesiątych odegrali doniosłą rolę w życiu politycznym Rzymu²⁵.

Ciekawe, ale drugorzędne informacje zawierają także dzieła Waleriusza Maksymusa czy Kwintyliana²⁶. Nieliczne i lakoniczne, lecz nieraz istotne wiadomości znajdują się jeszcze w tekstach wielu innych autorów²⁷.

Problematyka związana z funkcjonowaniem trybunatu ludowego jest w literaturze opracowana dość dobrze. Dominują w niej jednak prace omawiające dzieje tej instytucji, rozwój trybuńskich uprawnień czy działalność poszczególnych trybunów. Zagadnienia te przedstawiono jednak na tle albo dziejów republiki (a więc bardzo zwięźle), albo tych ich fragmentów, w których trybunat ludowy odgrywał w życiu publicznym ważną rolę²⁸.

²³ Autor korzystał z wydania: Th. Stangl: *Ciceronis orationum scholiastae*. Hildesheim 1964. O komentatorach dzieł Cycerona zob.: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 292—294.

²⁴ O Plutarchu patrz: K. Ziegler: *Plutarchus*. In: RE. Hlb. 41. Stuttgart 1951, szp. 636—962; R. H. Barrow: *Plutarch and his Times*. Bloomington 1967. O jego żywotach: A. Momigliano: *The Development of Greek Biography*. Cambridge 1971; S. S. Averincev: *Plutarch i anticznaja biografija. K voprosu o meste klassika zanra v istorii zanra*. Moskwa 1973.

²⁵ Wiadomości o wydarzeniach z tego okresu znajdują się także w żywotach: Cezara, Sertoriusza, Sulli czy Cycerona.

²⁶ Waleriusz Maksymus w dziele *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, a Kwintylian w *Institutio oratoria* wiele razy napomynają o życiu wewnątrzpolitycznym republiki w latach siedmdziesiątych, uzupełniając niekiedy informacje innych autorów.

²⁷ Są wśród nich politycy — jak Cezar, historycy — jak autor perioch z dzieła Liwiusza, Wallejusz Paterkulusz, Graniusz Licynianus, Appian z Aleksandrii, Lucjusz Anneusz Florus, Kasjusz Dion, Juliusz Eksuperancjusz, Eutropiusz, Orozjusz, a także Zonaras, autor żywotów Cezarów — Swetoniusz, poeta Lukan, pisarz — Gelliusz, autor kompendiów — Ampeliusz czy twórca dzieł encyklopedycznych — Pliniusz Starszy.

²⁸ Zob. G. Lobrano: *Potestates, potestas, tribunicia potestas*. In: *Appunti: Il problema del potere in Roma repubblicana*, Università di Sassari Facoltà di Giurisprudenza Seminario di Diritto Romano, Anno Accademico 1973—1974. Sassari 1974, s. 41—150; idem: *Il potere dei tribuni della plebe*. Milano 1982; F. Stella Maranca: *Il tribunato della plebe dalla „lex Hortensia” alla „lex Cornelia”*. Napoli 1982; A. Giovannini: *Volkstribunat und Volksgericht. „Chiron”* 1983, Bd. 13, s. 545—566. Por. także: G. Niccolini: *I fasti...*; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*; oraz literaturę z przyp. 1.

W odniesieniu do czasów upadku republiki kwestie te zbadano znacznie gorzej. Dobrze opracowana jest jedynie działalność braci Grakchów oraz kilku innych znanych trybunów²⁹. Brak natomiast szerszego omówienia dziejów trybunatu ludowego w owym okresie czy chociażby ich ważniejszych fragmentów³⁰.

Do szczególnie zaniedbanych pod tym względem należą właśnie lata 78—70. Dysponujemy, co prawda, zestawieniami trybunów ludowych z tych czasów oraz drobnymi wzmiankami o ich poczynaniach, brak jednak opracowań prezentujących ich działalność dogłębniej i dokładniej³¹. Podobnie jest z problemem określonym przez temat niniejszej rozprawy. Tymczasem, jak już wskazano, trybunat ludowy obecny był wówczas na arenie politycznej i liczył się w życiu publicznym. Polityczną rolę tej instytucji należy więc nie tylko sygnalizować, ale i opracować w sposób całościowy.

Znaczenie trybunatu ludowego w Rzymie badali dotąd tylko O. I. Haniewicz i J. Bleicken. Pierwszy za okres rozważań przyjął drugi wiek p. n. e., natomiast J. Bleicken — całe dzieje republiki, poświęcając szczególną uwagę tym ich fragmentom, w których znaczenie trybunatu ludowego było bardzo duże³². Lata 78—70 w swych rozważaniach pominął, uzasadniając to tym, że: „Sulla, der konsequenteste aristokratische Politiker, hat daher denn auch die Rechte der Tribune so beschnitten, daß von ihnen keine Aktion gegen den Senat mehr ausgehen konnte [...]”³³. Zasugerował więc, iż w odniesieniu do tych lat trudno mówić o roli trybunatu ludowego na arenie politycznej, skoro trybunowie nie mieli możliwości prowadzenia działalności przeciwko wrogom popularów.

Oparciem dla tezy J. Bleickena są przypuszczalnie wypowiedzi niektórych autorów starożytnych, którzy o rezultatach polityki Sulli w stosunku do

²⁹ Do ich grona należą trybunowie wymienieni na s. 7—8 oraz G. Korneliusz (67 r.), P. Klodiusz Pulcher (58 r.), a także G. Skryboniusz Kurion (50 r.).

³⁰ Przedstawiono je jedynie w pracach skromnie zakrojonych, dzisiaj już przestarzałych: P. Wehrmann: *Zur Geschichte des römischen Volkstribunats*. Stettin 1887; J. M. Sunden: *De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta*. Upsala 1897; M. Ziegler: *Fasti...* W nowszych, syntetycznych opracowaniach problemy te ujęto bardziej ogólnie. Por.: G. Niccolini: *Il tribunato...*; idem: *I fasti...*; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*

³¹ Kompleksowo omówiono jedynie legistyczną działalność trybunów ludowych w tym czasie: D. H. Kelly: *Evidence for Legislation by Tribunes 81—70 B. C.* In: *Auckland Classical Essays presented to E. M. Blaiklock*. Auckland 1970, s. 133—142. Pewne uwagi o sytuacji trybunatu ludowego w tych latach zamieszcza L. Perelli: *Note sul tribunato della plebe nella riflessione ciceroniana*. QS 1979, vol. 5, s. 285—303. W skromnym zakresie wypowiadają się również o tym autorzy prac wymienionych w przyp. 30.

³² O. I. Hankevič: *Rol' narodnych tribunov v obščestvenno-političeskoj žizni rimskoj respubliki II veka do našej ery*. VBU 1977, t. 1, s. 22—27; J. Bleicken: *Das römische Volkstribunat. Versuch einer Analyse seiner politischen Funktion in republikanischer Zeit*. „Chiron” 1981, Bd. 11, s. 87—108.

³³ J. Bleicken: *Das römische Volkstribunat...*, s. 100.

trybunatu ludowego pisali w podobnym duchu, lub bazujące na owych świadectwach sądy innych badaczy³⁴.

Wspomniani starożytni autorzy informują jednak tylko o prawnych skutkach ograniczenia znaczenia trybunatu ludowego lub porównują trybuńskie uprawnienia z lat siedemdziesiątych z tymi kompetencjami, które ci plebejscy urzędnicy posiadali przed sullańskimi reformami lub ponownie po 70 r.³⁵ Istotne jest również to, że owe wiadomości źródłowe w większości wypadków abstrahują od wydarzeń z lat siedemdziesiątych, w których przewodzący popularom trybunowie nie tylko brali udział, lecz nawet byli ich reżyserami³⁶.

Stanowisko J. Bleickena należy więc uznać za błędne.

Brak prac traktujących o znaczeniu trybunatu ludowego oraz działalności trybunów w latach siedemdziesiątych nie stanowi jednak przeszkody w opracowaniu owej kwestii. Podstawą do tego jest bowiem przede wszystkim baza źródłowa i oczywiście wnioski dostępne w literaturze. Szczególnie przydatne są pod tym względem prace wymienione w przypisach 30 i 31, mimo że zasób interesujących nas informacji jest w nich skromny.

Do pewnego stopnia uzupełnieniem owych prac mogą być dzieła traktujące o ruchu popularów, mimo że ich autorzy okres lat siedemdziesiątych omówili powierzchownie³⁷, a nawet opracowania z trybunatem ludowym nie związane, dotyczące różnych aspektów sytuacji wewnątrzpolitycznej Rzymu w latach siedemdziesiątych.

³⁴ Por.: Cic. *Cluent.* 40, 110; Caes. *Bell. civ.* 1, 7, 3—4; Liv. *per.* 89; Vell. Pat. 2, 30, 4; Suet. *Iul.* 5; App. *B. C.* 1, 100, 467; P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 16; J. M. Sunden: *De tribunicia...*, s. 31—36; L. Piotrowicz: *Dzieje rzymskie*. Warszawa 1934, s. 382; CAH. Vol. 9: *The Roman Republic 133—44 B. C.* Cambridge 1962, s. 292—293 (H. Last); F. B. Marsch: *A History of the Roman World from 146 to 30 B. C.* London-New York 1971, s. 131. Zob. także literaturę z przyp. 4.

³⁵ Jest to widoczne w relacjach: Cezara (*Bell. civ.* 1, 5, 1; 1, 7, 3—4), Wellejusza Paterkulusa (2, 30, 4) czy Appiana (*B. C.* 1, 100, 467; 2, 29, 113). Por. także Suet. *Iul.* 5. Jedynie Cynceronowi (*Cluent.* 40, 110) przy wydawaniu oceny w tej sprawie za kryterium posłużyła mała aktywność trybunów ludowych w latach siedemdziesiątych.

³⁶ Do wydarzeń z lat siedemdziesiątych nawiązują jedynie Cynceron (*Cluent.* 40, 110) i Swetoniusz (*Iul.* 5). Wellejusz Paterkulus (2, 30, 4) i Appian (*B. C.* 2, 29, 113) wzmiankują jedynie o przywróceniu przez Pompejusza trybunatu ludowego do dawnego znaczenia w 70 r.

³⁷ Zob.: A. Fischer: *Contributo alla storia del movimento dei populares*. In: „Bibliotheca dell'Accademia d'Ungheria di Roma”. Vol. 15. Roma 1937, N° 6, s. 1—20; K. Rübelling: *Untersuchungen zu den Popularen*. Marburg 1953; J. Martin: *Die Popularen in der Geschichte der Späten Republik*. Freiburg 1965; Ch. Meier: *Populares*. In: RE. Supplementband 10. Stuttgart 1965, szp. 549—615; F. de Martino: *Motivi economici nelle lotte dei populares*. In: *Festschrift U. von Lüttov* 1980, s. 69 i nn.; L. Perelli: *Il movimento popolare nell'ultimo secolo della repubblica*. Torino...Palermo 1982. Por.: H. Strasburger: *Optimates*. In: RE. 35 Hlb. Stuttgart 1939, szp. 773—798.

Rola trybunatu ludowego w Rzymie na początku lat siedemdziesiątych w świetle powstania i programu Marka Emiliusza Lepidusa (78—77 r. p.n.e.)

Zreformowany przez Sullę ustrój republiki oraz realia przełomu lat osiemdziesiątych i siedemdziesiątych decydowały o tym, iż wpływ dyktatora na stosunki wewnętrzne był decydujący, a dominacja sullańczyków w państwie bezsporna nawet wtedy, gdy ich przywódca wycofał się z życia publicznego¹. Sytuację tę umacniało organizacyjne rozbieżności popularów, na skutek czego nie liczyli się oni jako siła polityczna.

Możliwości działania trybunów zostały zredukowane przez ograniczenie ich uprawnień², przeto również trybunat ludowy przeżywał wtedy kryzys; w rezultacie wystąpienia ówczesnych trybunów są w źródłach odzwierciedlone w minimalnym stopniu. Odnotowano w nich jedynie sprzeciw G. Herenniusza³ wobec

¹ Akcentuje to Appian: *B. C.* 1, 104, 488—490; por.: Plut. *Sull.* 37, 2. Z życia politycznego dyktator wycofał się w 79 r. (Suet. *Iul.* 77; Auct. *Vir.* III. 75, 12; Oros. 5, 22, 1), prawdopodobnie przed wyborami konsulów na 78 r. (App. *B. C.* 1, 105, 491; por.: 103, 480; Plut. *Sull.* 34, 3—4). Zdaniem T. R. S. Broughtona (*The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99-31 B. C. New York 1952, s. 82) nastąpiło to po wyborach. O sytuacji w Rzymie w tym czasie: J. Carcopino: *Sylla ou la monarchie manquée*. Paris 1931, s. 205-211; P. A. Brunt: *Social Conflicts in the Roman Republic*. London 1971, s. 106-111.

² Sulla uczynił to w 88, a następnie w 81 r. Zob. s. 8-9.

³ Jest to jedyny znany imiennie trybun ludowy z 80 r. O nim: M. Ziegler: *Fasti tribunorum plebis 133-70*. Ulm 1903, s. 19; G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934, s. 239; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, s. 80.

decyzji Sulli odwołującej Pompejusza, prowadzącego w Afryce kampanię przeciwko popularom, z powrotem do Rzymu⁴.

Znacznie gorzej jest z wiadomościami o trybunach z lat następnych. Odnosi się do nich jedynie ogólna i niejasna wzmianka Graniusza Licynianusa: „Verum ubi convenerant tribuni plebis, consules uti tribuniciam potestatem restituerent, negavit prior Lepidus, et in contione magna pars adsensa est dicenti non esse utile restitui tribuniciam potestatem [...]”⁵

O wspomnianych w niej trybunach nie można powiedzieć nic pewnego. Wiadomo jedynie, że owa informacja Graniusza Licynianusa odnosi się do 78 r.⁶, oraz że na *contio*, w której brali udział wspomniani trybunowie, rozpatrywano sprawę przywrócenia im pełnego zakresu władzy. Można się także domyślać, iż z tą inicjatywą wystąpił wymieniony przez Graniusza Licynianusa Marek Emiliusz Lepidus.

Na podstawie tekstów źródłowych można przypuszczać, iż na początku lat siedemdziesiątych trybunat ludowy znajdował się pod kontrolą sullanów i sprzymierzonej z nimi reszty oligarchii senatorskiej, oraz że przeciwnicy popularów mieli wtedy możliwości wprowadzania do kolegów trybunów ludowych swoich ludzi, wpływając na wybory tych urzędników⁷. Wniosek ten można uważać za prawdopodobny: skoro optymaci mieli w trybunskich kolegiach współpracowników kilka lat po śmierci dyktatora⁸, to mogli ich tam także mieć za jego życia, gdy w pełni panowali nad sytuacją w państwie.

Gdyby poprzestać na dotychczasowych ustaleniach, należałoby stwierdzić, że do 78 r. włącznie trybunowie nie brali udziału w życiu publicznym, a trybunat ludowy nie odgrywał w Rzymie żadnej roli. Jednakże brak informacji o działalności ówczesnych trybunów wcale nie musi potwierdzać tych wniosków. Przypuszczalnie na początku lat siedemdziesiątych trybunowie ludowi nie wykraczali przeciw sullaniskim prawom ani nie poruszali spraw dla państwa i dyktatora istotnych. Ich wystąpienia musiały więc mieć bardzo skromny zakres. Być może wielu z nich nie angażowało się w szerszą działalność, bo ta mogłaby

⁴ Najlepiej przedstawia to Gelliusz (10, 20, 10): „verba ex secunda eius [Sallustiusza — N. R.] historia haec sunt: nam illum Sullam consulem de reditu eius [Pompejusza — N. R.] legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat”. Zob. też: Sall. *Hist. frag.* 2, 21 (ed. B. Maurenbrecher: *C. Sallusti Crispi historiarum reliquiae*. Leipzig 1891—1893); G. Niccolini: *Il tribunato della plebe*. Milano 1932, s. 150; J. van Ooteghem: *Pompée le Grand, bâtisseur d'Empire*. Louvain-Namur-Paris 1954, s. 65.

⁵ Gran. Lic. 36, 33.

⁶ Z tekstu Graniusza Licynianusa wynika, iż opisywane w nim wydarzenie miało miejsce po śmierci Sulli. Zob.: 36, 26—33.

⁷ Jedynie w 78 r. sullanicycy prawdopodobnie nie mieli możliwości kontrolowania wyborów trybunów ze względu na zaburzenia w Rzymie i dużą aktywność popularów: Sall. *Hist. frag.* 1, 55; 1, 77, 1—7; Plut. *Sull.* 38, 1; App. *B. C.* 1, 105, 491—107, 504.

⁸ W 73 r. dziewięciu trybunów związało się z optymatami (Sall. *Hist. frag.* 3, 48, 5—7). Współpracowali z nimi również niektórzy trybunowie z 76 r. (Plut. *Caes.* 4).

ich narazić na represje⁹. W źródłach nie została więc odnotowana, ponieważ nie była interesująca. Wystąpienie G. Herenniusza zostało przez ówczesnych historyków zarejestrowane tylko dlatego, że sprzeciwił się on wszechwładnemu wtedy Sulli, wykraczając poza wyznaczony trybunom zakres działania. W 80 r. było to na pewno wydarzenie bez precedensu, o posmaku sensacji.

Wypada więc stwierdzić, że na początku lat siedemdziesiątych trybunat ludowy stanowił instytucję o fikcyjnej niezależności. Prawdopodobnie był także wyzyskiwany przez dyktatora i wpływowe kręgi arystokracji senatorskiej do dalszego ujarzmiania wrogo do nich nastawionych grup społecznych. Mając to na uwadze, trudno mówić o znaczeniu trybunatu ludowego w tym czasie. Byłoby jednak błędem uważać, iż polityczną rolę tej instytucji można rozważać tylko w kontekście publicznej działalności trybunów.

O miejscu trybunatu ludowego w Rzymie, szczególnie w 78 i 77 r., bardziej wymownie świadczą wydarzenia pozornie z tą instytucją nie związane. Owe wypadki zaważyły nie tylko na sytuacji wewnętrznej nadtybrzańskiej republiki, ale wpłynęły również na powrót trybunatu ludowego na arenę polityczną i na wzrost zainteresowania obywateli jego położeniem. W literaturze bywają one określone jako bunt lub powstanie Marka Emiliusza Lepidusa, konsula z 78 r.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i siedemdziesiątych Lepidus, współpracujący dotychczas z Sullą, w wyniku narosłych między nimi nieporozumień, zaczął zwalczać dyktatora i jego zwolenników. Do otwartego konfliktu doszło po śmierci Sulli. Po wybuchu powstania w Faesulae Lepidus stanął na czele przeciwników sullañczyków. Jednakże na początku 77 r. Katulus na Polu Marsowym zadał Lepidusowi klęskę, a w Galii Przedalpejskiej pokonał legata Lepidusa — Juniusza Brutusa. Po tych sukcesach Katulus i Pompejusz wspólnie rozgromili zbierające się w Etrurii oddziały Lepidusa, który schronił się na Sardynii, gdzie wkrótce zmarł¹⁰.

Lepidus nawoływał do przywrócenia trybunom ludowym odebranych im przez Sullę kompetencji, czyli do odbudowy znaczenia reprezentowanej przez nich instytucji. Zarządzenia dyktatora, stanowiące podstawę wprowadzonego przez niego systemu, miały być zniesione. W imieniu dawnych właścicieli żądał zwrotu majątków zagrabionych przez Sullę i jego zwolenników oraz przywrócenia obywatelom odebranych im praw obywatelskich¹¹.

⁹ Obawy takie nie były bezpodstawne. Wspomniany już G. Herenniusz prawdopodobnie przed grożącymi mu prześladowaniami uszedł do Hiszpanii do Sertoriusza (Sall. *Hist.* frg. 2, 98, 6); T. Rice Holmes: *The Roman Republic and the Founder of the Empire*. Vol. 1. Oxford 1923, s. 146.

¹⁰ Omówienie źródeł i literatury dotyczącej tych wydarzeń zob.: N. Rogosz: *Kwestia restytucji znaczenia trybunatu ludowego w programie politycznym Marka Emiliusza Lepidusa (78—77 r. p.n.e.)*. W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu*. Red. A. Kunisz. Katowice 1988, s. 101—11, przyp. 11.

¹¹ Sall. *Hist.* frg. 1, 77, 14. Podobnie program Lepidusa ujmuje Graniusz Licynianus (36, 33—35). Obszerną charakterystykę tego programu dali: N. Criniti: *M. Aemilius Q. F. M. N. Lepidus „ut ignis in stipula”*. „Memorie dell'Istituto Lombardo — Academia di Scienze e Lettere, Classe di Lettere, Scienze morali e storiche” 1969, vol. 30, N° 4, s. 396—426; L. Labruna: *Il console „soversivo”. Marco Emilio Lepido e la sua rivolta*. Napoli 1976, s. 32—48. O wiarygodności programu Lepidusa: N. Rogosz: *Kwestia...*, s. 15—18.

Znaczenie poszczególnych postulatów Lepidusa nie jest przez badaczy ujmowane jednakowo, gdyż eksponują oni różne jego żądania, nieraz modyfikując przez to jego program. Na przykład Ooteghem i Gruen akcentują dążenie Lepidusa do zniesienia lub przynajmniej rewizji sullkańskiego ustawodawstwa. Łoposzko uwypatnia lansowaną przez Lepidusa koncepcję wznowienia rozdawnictwa zboża. Heitland i Piotrowicz wśród postulatów zbuntowanego konsula wymieniają także zamiar naprawienia szkód wyrządzonych Italikom przez Sullę, a Hayne sugeruje, iż w programie Lepidusa kluczowe miejsce zajmowały kwestie ekonomiczne i socjalne¹².

Spółród postulatów stanowiących, zdaniem autora, podstawę programu Lepidusa, ze względu na powszechne dążenie potomków proskrybowanych i ich rodzin do odzyskania posiadłości skonfiskowanych przez Sullę, a miast do odzyskania ziem utraconych na rzecz weteranów dyktatora podczas zorganizowanej przez niego kolonizacji, szczególne znaczenie propagandowe miało żądanie zwrotu zagrabionych majątków. Podobnie było z przywróceniem praw obywatelskich tym, którzy je utracili. Obydwa mogły Lepidusowi przysporzyć wielu zwolenników. Pod względem ściśle politycznym i to w skali całego państwa bardzo ważne było natomiast zniesienie ustaw Sulli i odbudowa władzy trybunów ludowych¹³. Zrealizowanie tych dwóch ostatnich zamierzeń pozwoliłoby gruntownie zmienić sytuację w państwie: obalić system wprowadzony przez Sullę, a na straży nowych porządków postawić popularów, dla których, tak jak za dawnych czasów, trybunat ludowy byłby głównym oparciem.

Wystąpienia Lepidusa spotkały się z szerokim oddźwiękiem. Obywatele niezadowoleni z rządów dyktatora i dominacji jego stronników w państwie natychmiast poparli zbuntowanego konsula. Byli wśród nich reprezentanci wszystkich warstw społecznych, przede wszystkim niższych, zwłaszcza proletariuszy, dla których przywrócenie trybunom pełni władzy musiało mieć duże znaczenie. Pod względem politycznym ich obraz był bardziej jednolity — byli to wrogowie sullkańczyków z potomkami proskrybowanych na czele. Ponieważ proskrypcje dotknęły głównie ekwitów i przedstawicieli warstwy senatorskiej, również obywatele z tych stanów musieli być w gronie zwolenników Lepidusa dość licznie reprezentowani, nie wyłączając członków najbardziej szacownych

¹² Por.: W. E. Heitland: *The Roman Republic*. Vol. 3. Cambridge 1923, s. 4; L. Piotrowicz: *Dzieje rzymskie*. Warszawa 1934, s. 387; J. van Ooteghem: *Lucius Marcius Philippus et sa famille*. Namur 1961, s. 144; L. Hayne: *M. Lepidus (cos. 78): A Re-Appraisal*. „Historia” 1972, Bd. 21, H. 4, s. 665; E. S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 13; T. Łoposzko: *Ruchy plebejskie w Rzymie*. Lublin 1982, s. 102.

¹³ Świadczy o tym chociażby fakt, iż w źródłach są one najbardziej eksponowane. Zob.: Sall. *Hist. frg.* 1, 55, 23; 1, 77, 14; Liv. *per.* 90; Flor. 2, 11; Cass. Dio 44, 28, 2; *Schol. Gron.* 286 Stangl. Znaczenie tych postulatów Lepidusa dostrzegają: R. Syme: *The Roman Revolution*. Oxford 1952, s. 17; H. Boren: *The Roman Republic*. Princeton 1965, s. 69—70. Natomiast w relacjach Appiana (*B. C.* 1, 107, 501) i Juliusza Eksuperancjusza (6, 35—38) jest mocno podkreślane żądanie zwrotu zagrabionych majątków prawowitym właścicielom. Por. też: Gran. Lic. 36, 33; B. Maurenbrecher: *C. Sallusti Crispi...*, fasc. 2: *Fragmenta*, s. 21; A. Krawczuk: *Kolonizacja sullkańska*. Wrocław-Kraków 1960, s. 84, przyp. 18.

i znanych, chociaż wtedy może akurat mniej wpływowych rodów¹⁴. Byli to ci aktywni politycznie obywatele, którzy w czasie walk wewnętrznych w latach 88—82 związani byli z popularami, a w ich końcowej fazie zostali pokonani przez Sullę i jego stronników.

W 78 r. owi wrogowie Sulli byli znowu liczni. Pod przywództwem Lepidusa zaczęli się ponownie organizować, posiadali duże wpływy i możliwości działania. Dowodem tego było zdominowanie senatu, który dzięki ich zabiegom bardzo długo nie podejmował wobec Lepidusa zdecydowanych postanowień¹⁵.

O skali poparcia, jakie uzyskał Lepidus, świadczyła jego popularność w Rzymie, pomoc, jakiej jego mieszkańcy udzielili mu przeciwko Katulusowi, czy zamieszanie w Italii, do którego doprowadził ze swymi zwolennikami¹⁶. Sympatyków bowiem miał także w Etrurii, stanowiącej wówczas główny punkt oparcia dla powstań przeciwko funkcjonującemu w republice systemowi, i na terenie podległej mu Galii Przedalpejskiej, gdzie jego legat Juniusz Brutus stał na czele podległych mu wojsk¹⁷. Przypuszczalnie stronnicy tego „buntownika” znajdowali się także na Sardynii i reprezentowali tam znaczną siłę¹⁸.

Koncepcje polityczne zawarte w programie Lepidusa odpowiadały więc w pełni zapatrywaniom jego zwolenników. Fakt ten ma zasadnicze znaczenie, gdyż odnosi się również do planów Lepidusa nawiązujących do przywrócenia trybunom ludowym odebranych im przez Sullę uprawnień. Można nawet uważać, iż skoro wrogo do sullańczyków nastawiona część społeczeństwa poparła Lepidusa, to szczególnie opowiedziała się też za odzyskaniem przez trybunat ludowy należnej mu pozycji i rangi¹⁹.

¹⁴ Stronników w tym środowisku poszukiwał sam Lepidus. Dowodem na to jest próba skaptowania Cezara (Suet. *Iul.* 3), który jednak Lepidusowi odmówił. Literaturę o tym patrz: N. Rogosz: *Kwestia...*, s. 30, przyp. 94.

¹⁵ Sall. *Hist. frg.* 1, 77, 4—7; 10; 15; 17; por.: Plut. *Pomp.* 16, 5; App. *B.C.* 1, 107, 502—503. Według Sallustiusza byli oni w stanie nadawać ton obradom senatu. Musieli zatem być dość liczni. Z sugestii owego dziejopisa wynika również, iż sullańczyków opowiadających się za natychmiastową rozprawą z Lepidusem było w senacie bardzo mało.

¹⁶ Plut. *Sull.* 38, 1; App. *B.C.* 1, 107, 501; Cass. Dio 44, 28, 2; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 89.

¹⁷ Sall. *Hist. frg.* 1, 55; 1, 77, 5—6; Gran. Lic. 36, 36—38; Plut. *Pomp.* 15, 3; 16, 3; *Sull.* 38, 1; App. *B. C.* 1, 107, 501; Flor. 2, 11; Oros. 5, 22, 17; Iul. Exuper. 6, 36—39. J. Neunheuser: *M. Aemilius Lepidus. Die Reformen des Sulla und die ersten Versuche sie im römischen Staate rückgängig zu machen.* Essen 1902, s. 31—32, sugeruje, że stronnicy Lepidusa znajdowali się w całej Italii, zwłaszcza w miejscach szczególnie ostrych prześladowań ze strony sullańczyków. A. Krawczuk: *Kolonizacja...*, s. 22—27, 75—76, 84.

¹⁸ Wskazują na to wzmianki o ucieczce Lepidusa właśnie na Sardinie: Plut. *Pomp.* 16, 7; App. *B. C.* 1, 107, 504; Flor. 2, 11, 7; Iul. Exuper. 6, 39.

¹⁹ Najlepszym tego dowodem jest fakt podtrzymywania tych żądań Lepidusa przez jego politycznych następców, trybunów ludowych z lat 76—70, zwłaszcza, że zjednoczyły one wokół nich opozycyjne odłamy rzymskiego społeczeństwa. Por.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte des römischen Volkstribunats.* Stettin 1887, s. 17—21; G. Niccolini: *Il tribunato...*, s. 149—155; J. Martin: *Die Popularen in der Geschichte der Späten Republik.* Freiburg 1965, s. 10—19; L. Perelli: *Il movimento popolare nell'ultimo secolo della repubblica.* Torino...Palermo 1982, s. 167—170.

Postulat restytucji znaczenia trybunatu ludowego, wraz z innymi koncepcjami, decydował więc o politycznym obliczu zarówno działalności Lepidusa, jak i zainicjowanego przez niego ruchu, nadając mu zdecydowanie antysullański charakter i demokratyczny wydźwięk²⁰. Zamiar ten wskazywał także, iż Lepidus dąży do radykalnej zmiany stosunków politycznych w Rzymie. Dlatego w swych wystąpieniach kwestię tę traktował jako jeden z głównych środków, który powinien mu zapewnić poparcie społeczeństwa, a także rzesze nowych zwolenników.

Koncepcji odbudowy znaczenia trybunatu ludowego polityk ten mógł, a zarazem musiał nadać taką rangę, ponieważ kwestia ta znajdowała się wtedy w centrum zainteresowania antysullańsko nastawionej części społeczeństwa; był to zatem problem, jak tego dowodzi zakres poparcia udzielonego Lepidusowi, z politycznego punktu widzenia jak najbardziej aktualny i ważny. Spowodowane to mogło być tylko tym, że ci, którzy Lepidusa poparli, sprawę przywrócenia trybunom ludowym pełni władzy traktowali jako nierozdzielnie związaną ze swoją walką o odzyskanie należnych im praw, majątków oraz pozycji w państwie.

O roli trybunatu ludowego w życiu politycznym republiki w tym czasie najlepiej świadczyłyby dane o aktywności trybunów. Jednakże z czasów powstania Lepidusa znamy zaledwie jednego — M. Terpoliusza, trybuna ludowego z 77 r.²¹

To postać kontrowersyjna. Ze względu na wieloznaczny charakter odnoszących się do niego informacji źródłowych badacze wydają o jego powiązaniach i orientacji politycznej wykluczające się opinie. Lange i Linderski uważają Terpoliusza za sojusznika optymatów²². Wehrmann i Ziegler są zdania, że Terpoliusz związany był z popularami i czynnie występował przeciw sullańczykom²³. To, co o Terpoliuszu można powiedzieć, ma bardzo niepewne podstawy, nie może więc być punktem wyjścia do wnioskowania o sytuacji trybunatu ludowego w Rzymie w 77 r.²⁴

²⁰ Sall. *Hist. frg.* 1, 77, 14. Świadczy o tym komentarz L. Marcjusza Filippusa, charakteryzujący zamiary Lepidusa (Sall. *Hist. frg.* 1, 77, 15—22). Zob. także, jak je naświetlał sam Lepidus: Sall. *Hist. frg.* 1, 55.

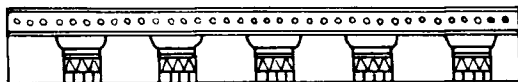
²¹ M. Ziegler (*Fasti...*, s. 19—20) na 77 r. datuje jeszcze trybunat Plocjusza (Plaucjusza). W nowszych opracowaniach twierdzi się, iż Terpoliusz to jedyny znany trybun ludowy z 77 r. O nim: G. Niccolini: *I fasti...*, s. 240; F. Münzer: *M. Terpolius*. In: RE. Zweite Reihe, 9 Hlb. Stuttgart 1934, szp. 787; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, s. 88. Por.: P. Willem: *Le Sénat de la République Romaine*. T. 1. Louvain-Paris-Berlin 1885, s. 488; T. P. Wiseman: *New Men in the Roman Senate 139 B. C. — A. D. 14*. Oxford 1971, s. 265.

²² L. Lange: *Römische Altertümer*. Bd. 3. Berlin 1876, s. 178; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 106.

²³ P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 17; M. Ziegler: *Fasti...*, s. 20.

²⁴ O tym patrz: N. Rogosz: *W sprawie działalności i orientacji politycznej M. Terpoliusza — trybuna ludowego z 77 r. p.n.e.* „Meander” 1990, t. 45, z. 4—6, s. 197—211.

Rolę odegraną przez trybunat ludowy w życiu politycznym Rzymu w latach 78—77 można i trzeba więc ocenić jedynie w kontekście buntu Lepidusa. Jest jednak pewne, że w wyniku jego wystąpień zainteresowanie obywateli tą instytucją, a zwłaszcza ideą odbudowy jej znaczenia, było duże, szczególnie w czasie gdy militarna aktywność zbuntowanego konsula osiągnęła największą intensywność i zasięg oraz zyskała poparcie wielu obywateli.

Powrót trybunów ludowych do działalności politycznej i ich wkład w odbudowanie ruchu popularów w latach 76—75 p.n.e.

Po pokonaniu Lepidusa zagrożenie ze strony opozycji zostało zlikwidowane, a przewrót w Rzymie przestał być realny. Z buntownikami nie rozprawiono się jednak gruntownie. Sullańczykom bowiem udało się wyeliminować jedynie uczestników powstania, natomiast w stosunku do pozostałych sympatyków Lepidusa nie podjęto szerzej zakrojonych represji¹. Baza społeczna, na której ten polityk oparł swoją działalność, nie została zatem naruszona. Sytuację wewnętrzną republiki na przełomie lat 77/76 cechowała więc dominacja optymatów, oraz istnienie nie zlikwidowanej całkowicie, ale rozbitej organizacyjnie opozycji².

Wobec triumfujących przeciwników popularzy czuli się bezradni, gdyż klęska zniechęciła ich do podejmowania przeciwko nim jakiejkolwiek działalności. Dalej jednak akceptowali koncepcje Lepidusa. Szczególnie ideę odbudowy znaczenia trybunatu ludowego, ponieważ uważali, iż trybunowie, dysponując szerokimi kompetencjami, przyczynią się do poprawienia ich sytuacji³. Wśród optymatów budziło to uzasadnione obawy, tym bardziej że nie byli zgodni, jaką linię przyjąć

¹ Na podstawie wzmianki Sallustiusza (*Hist. frg.* 3, 48, 9) można przypuszczać, że bliżej nie określone represje wobec stronników Lepidusa prawdopodobnie podjął jego zwyczajca Kw. Lutacjusz Katulus.

² Ze stwierdzeń Sallustiusza (*Hist. frg.* 3, 48, 8—10) wynika, iż antagonizmy, które ujawniły się w Rzymie za rządów Sulli, dzieliły społeczeństwo nadal.

³ Zob.: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 8—10; K. Kumaniecki: *Cyceron i jego współcześni*. Warszawa 1959, s. 102.

w polityce wewnętrznej. Ostatecznie zwyciężyli zwolennicy utrzymania sullauskich porządków, umacniających ich pozycję. Sprzyjało to nawarstwieniu się już i tak nabrzmiałych konfliktów. Nastroje pogarszały się, niezadowolenie rosło, a koncepcje Lepidusa zyskiwały na popularności. Mogło to spowodować ponowną konsolidację antysullańskich żywiołów i wybuch nowych, równie niebezpiecznych niepokoju⁴.

Do wystąpień przeciwko panującemu w Rzymie reżimowi doszło już w 76 r. Zostały one jednak stłumione przez G. Skryboniusza Kuriona⁵. Po krótkim zastoju, w 75 r. popularzy wznowili działalność i to na znacznie szerszą skalę. Wkrótce też uzyskali ze strony optymatów pierwsze ustępstwo w postaci zmniejszenia ograniczeń nałożonych przez Sullę na trybunów ludowych⁶. Było to również spowodowane dojściem do głosu polityków o bardziej umiarkowanych poglądach, w rodzaju konsula G. Aureliusza Kotty, opowiadających się za złagodzeniem polityki w stosunku do popularów⁷.

Na zmianę stosunku optymatów do opozycji wpływ miały nie tylko antagonizmy wewnętrzne, lecz również komplikacje na arenie międzynarodowej. Najpoważniejsze trudności Rzymianie napotkali w walkach z Sertoriuszem, który zawierając porozumienie z piratami i królem Pontu Mitrydatesem VI Eupatorem, osiągnął w 75 r. szczyt powodzenia⁸. Ciężka sytuacja wojsk Pompejusza groziła wybuchem buntu, a nawet przeniesieniem wojny do Italii⁹.

P. Serwiliusz Watia nie zdołał zlikwidować korsarstwa i zabezpieczyć wybrzeży przed napadami¹⁰. Nie po myśli Rzymian przebiegały również wojny

⁴ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 8—10. W 76 r. politykę Katulusa i innych konserwatywnych optymatów kontynuował konsul Gajusz Skryboniusz Kurion. Por.: *frg.* 1, 77, 6.

⁵ Główną rolę w tych wydarzeniach odegrał trybun ludowy G. Sycyniusz. Por. komentarz B. Maurenbrechera (*C. Sallusti Crispi historiarum reliquiae*. Leipzig 1891/1893, fasc. 1: *Prolegomena*, s. 77 i fasc. 2: *Fragmenta*, s. 67). O sytuacji w Rzymie w tym czasie: Th. Mommsen: *Römische Geschichte*. Bd. 3. Berlin 1889, s. 95.

⁶ Inicjatorem owych wystąpień był trybun ludowy Kw. Opimiusz: Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155—157; *Schol. Gron.* 341 Stangl. Zob.: W. E. Heitland: *The Roman Republic*. Vol. 3. Cambridge 1923, s. 7; K. Kumaniecki: *Cyceron...*, s. 102.

⁷ Ze wzmianek Sallustiusza można wnosić, że zamiarem tego polityka było stosowanie w polityce wewnętrznej kompromisów: *Hist. frg.* 2, 47, 8—13.

⁸ Walki z Sertoriuszem, uwzględniając sytuację w 75 r., omawiają: P. Bieńkowski: *Kritische Studien über Chronologie und Geschichte des Sertorianischen Krieges*. Wien. Stud. 13. 1891; M. Gelzer: *Hat Sertorius in seinem Vertrag mit Mithradates die Provinz Asia abgetreten*. In: idem: *Kleine Schriften*. Bd. 2. Wiesbaden 1962, s. 139—145; L. Havas: *Mithridate et son plan d'attaque contre l'Italie*. ACUSD 1968, vol. 6, s. 14 i nn.

⁹ Tak sytuację w swoich oddziałach ocenił sam Pompeusz w liście napisanym do senatu: Sall. *Hist. frg.* 2, 98, 7—8. W podobnym położeniu był — także walczący z Sertoriuszem — Metellus. O poczynaniach Pompejusza w Hiszpanii oraz odnoszących się do nich fragmentach relacji Sallustiusza patrz: A. La Penna: *Sallustio e la rivoluzione romana*. Milano 1969, s. 267—278.

¹⁰ O walkach toczonych przez niego z piratami: H. A. Ormerod: *The Campaigns of Servilius Isauricus against the Pirates*. JRS 1922, vol. 12, s. 35-36; A. M. Ward: *Caesar and the Pirates*. ClPh 1975, vol. 70, s. 267-268; idem: *Caesar and the Pirates II: The Eleusive M. Junius Juncus and the Year 75/4*. AJAH 1977, vol. 2, s. 26-36.

z plemionami trackimi na Bałkanach, gdyż korzystne rozstrzygnięcie wywalczyli tam dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych¹¹. Niekorzystne zmiany zaszły także na Wschodzie. W 80 r. w Egipcie obalono prorzymskiego Aleksandra II, a rządy objął Ptolemeusz XII Auletes¹². Podobnie było w Syrii, którą nieco wcześniej wraz z innymi terenami przyłączył do swego państwa król Armenii Tigranes. Agresywną politykę realizował także Mitrydates, przygotowujący się do nowej wojny z Rzymem¹³. Wszystko to podważało pozycję republiki rzymskiej — pierwszego wówczas mocarstwa. Wzmocnić ją można było tylko wielkim wysiłkiem. Z tego powodu owe niepowodzenia Rzymian stały się przyczyną zmian w polityce wewnętrznej, mających pomóc przezwyciężyć grożące Rzymowi niebezpieczeństwa.

Z problematyką omawianą w niniejszej rozprawie wiązą się przede wszystkim wystąpienia popularów. Ponieważ od 76 r. najważniejszą rolę odgrywali wśród nich trybunowie ludowi — im należy przypisać rozwój i dojrzewanie tego ruchu politycznego.

Jeden z nich — G. Sycyniusz¹⁴, zaangażował się w rozwijaną coraz szerzej działalność polityczną. Nawiązując do programu Marka Emiliusza Lepidusa, zażądał przywrócenia trybunom ludowym wszystkich uprawnień odebranych im przez Sulę¹⁵. Prawdopodobnie na forum zgromadzenia ludowego wystąpił

¹¹ O tym: K. Christ: *Krise und Untergang der römischen Republik*. Darmstadt 1979, s. 233—234 i 240. Politykę Rzymu na Bałkanach przedstawiają: E. Badian: *Notes on Roman Policy in Illyria*. PBSR 1952, vol. 26, s. 72—93; M. G. Morgan: *Lucius Cotta and Metellus Roman Campaigns in Illyria during the Late Second Century*. „Athenaeum” 1971, vol. 49, s. 271—301.

¹² L. Piotrowicz: *Dzieje rzymskie*. Warszawa 1934, s. 281. O podstawach rzymskich pretensji do Egiptu po śmierci Aleksandra II: E. Badian: *The Testament of Ptolemy Alexander*. RM 1967, Bd. 110, s. 178—192.

¹³ O sytuacji na Wschodzie i antyrzymskiej polityce Mitrydatesa patrz: J. van Ooteghem: *Lucius Licinius Lucullus*. Namur 1959, s. 48—51; o Mitrydatesie: M. Castagna: *Mithridate VI Eupatore, re del Ponto*. Bellavista 1938. O Tigranesie: F. Geyer: *Tigranes*. In: RE. Bd. 6A. Stuttgart 1936, szp. 969—978.

¹⁴ Jest to jedyny znany imiennie trybun ludowy z 76 r. W przekazach zachowały się konkretne dane o jego najważniejszych posunięciach. Większość z nich pochodzi od autorów żyjących w czasach współczesnych omawianym wydarzeniom. Dzięki temu, mimo iż nie są one bogate, jest możliwe zrekonstruowanie poczynąń Sycyniusza. Por.: Cic. *Brut.* 216—217; Sall. *Hist. frg.* 2, 23—27; 3, 48, 8—10; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129; Plut. *Crass.* 7, 9; Ps.-Ascon. 189 Stangl. Praenomen Sycyniusza przez Cicerona jest podawany jako C(n), a przez Sallustiusza jako L. O Sycyniuszu patrz: P. Willems: *Le Sénat de la République Romaine*. T. 1. Louvain-Paris-Berlin 1885, s. 489; M. Ziegler: *Fasti tribunorum plebis 133—70 v. Chr.* Ulm 1903, s. 20; F. Münzer: *Cn. Sicinius*. In: RE. Zweite Reihe. Hlb. 4. Stuttgart 1923, szp. 2198; G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934, s. 240—241; T. R. S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99—31 B. C. New York 1952, s. 93.

¹⁵ Sall. *Hist. frg.* 2, 24; 3, 48, 8; Ps.-Ascon. 189 Stangl. Por. także: J. Martin: *Die Popularen in der Geschichte der Späten Republik*. Freiburg 1965, s. 10-11; Ch. Meier: *Populares*. In: RE. Supplementband 10. Stuttgart 1965, szp. 574; D. H. Kelly: *Evidence for Legislation by Tribunes 81-70 B. C.* In: *Auckland Classical Essays presented to E. M. Blaiklock*. Auckland-Oxford 1970, s. 134.

nawet z projektem ustawy nadającej trybunom przynależne im tradycyjnie kompetencje¹⁶. Jego poczynania przyciągnęły więc uwagę tych obywateli, którzy swego czasu poparli Lepidusa. W rezultacie popularność Sycyniusza i rola, jaką odgrywał w życiu publicznym, znacznie wzrosły. Świadczy o tym zainteresowanie jego wystąpieniami oraz reakcja mieszkańców Rzymu na ówczesne wydarzenia¹⁷.

Wywołało to przeciwdziałanie jednego z ówczesnych konsulów — Gajusza Skryboniusza Kuriona¹⁸. Starał się on coraz bardziej dla optymatów groźnego trybuna usunąć. Między Sycyniuszem a Kurionem dochodziło do częstych starć, w których obaj przeciwnicy nie przebierali w środkach¹⁹. Kurion, słaby mówca i mało zręczny polityk, był przez Sycyniusza — człowieka znanego ze złośliwości i ciętego języka — często ośmieszany. Rezultatem był upadek autorytetu konsula²⁰. Ponieważ nie mógł sobie z Sycyniuszem poradzić, zaczął dążyć do unieszkodliwienia go bardziej brutalnymi środkami: wyzyskał przysługujące mu jako konsulowi uprawnienia i doprowadził do śmierci trybuna²¹. Spotkało się to z dezaprobatą obywateli sympatyzujących z Sycyniuszem. Innym skutkiem poczynąń Kuriona był wzrost wrogości części społeczeństwa do władz oraz uwydatnienie się panujących w nim konfliktów²².

Informacje starożytnych autorów pozwalają także na bliższą charakterystykę działalności Sycyniusza oraz ocenę roli, jaką odegrał w życiu politycznym Rzymu. Na podstawie owych danych można stwierdzić, że wystąpienia Sycyniusza na forum publicznym nie były nic nie znaczącym epizodem. Mając na uwadze

¹⁶ Cic. *Brut.* 216—217; Sall. *Hist. frg.* 2, 24. Zob.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte des römischen Volkstribunats*. Stettin 1887, s. 18. O *rogatio Sicinia de tribunicia potestate*: G. Rotondi: *Leges publicae populi romani*. Hildesheim 1962, s. 364—365. Por.: M. A. Levi: *La costituzione romana dai Gracchi a Giulio Cesare*. Firenze 1928, s. 87—88.

¹⁷ Cic. *Brut.* 216—217; Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 8; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129.

¹⁸ Sall. *Hist. frg.* 2, 24; 3, 48, 8 i 10. Por. też komentarz B. Maurenbrechera: *C. Sallusti Crispi...*, fasc. 2: *Fragmenta*, s. 67. O Kurionie: F. Münzer: *C. Scribonius Curio 10*. In: RE. Zweite Reihe. Hlb. 3. Stuttgart 1921, szp. 862—867; A. Keaveney: *Who were the Sullani? „Klio”* 1984, Bd. 66, H. 1, s. 124—126. Zob.: P. Willems: *Le Sénat...*, t. 1, s. 430. Drugiego konsula, Oktawiusza, Sycyniusz próbował pozyskać (Sall. *Hist. frg.* 2, 26; por.: Cic. *Brut.* 216—217; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129).

¹⁹ Sall. *Hist. frg.* 2, 24; 3, 48, 8. W. E. Heitland (*The Roman Republic...*, s. 7) i J. Linderski (*Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 106) wyrażają pogląd, iż Sycyniuszowi mieli się przeciwstawiać obaj konsulowie. E. S. Gruen: (*The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 24) zwraca uwagę na zdecydowaną postawę Sycyniusza na forum publicznym.

²⁰ Cic. *Brut.* 216—217; Sall. *Hist. frg.* 2, 25; Val. Max. 9, 14, 5; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129.

²¹ Sall. *Hist. frg.* 2, 27; 3, 48, 8 i 10; P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 18; CAH. Vol. 9: *The Roman Republic 133—44 B. C.* Cambridge 1962, s. 327—328 (H. Last); L. Perelli: *Il movimento popolare nell'ultimo secolo della repubblica*. Torino...Palermo 1982, s. 167.

²² Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 8—10.

sytuację panującą w Rzymie w 76 r., ich zasięg trzeba uznać za duży. Na podstawie wzmianki Sallustiusza, mówiącej o charakterze poczynąń trybuna, należy przyjąć, iż wśród Rzymian udało mu się dość szeroko rozpropagować koncepcję restytucji politycznego znaczenia trybunatu ludowego²³. Dowodem tego są również informacje zawarte w pismach Cyncerona i Kwintyliana, stwierdzające, iż postulaty G. Sycyniusza stały się przedmiotem zatargów i rozgrywek na zgromadzeniach ludowych²⁴. Skoro tak, to żądania stawiane przez niego pod adresem władz bez wątpienia musiały się spotkać w społeczeństwie, przynajmniej w jego części, z pozytywnym oddźwiękiem.

Działalność G. Sycyniusza nie mogła więc być zjawiskiem krótkotrwałym. Od momentu jej rozpoczęcia, po objęciu urzędu trybuna ludowego, do jego śmierci musiało upłynąć sporo czasu. Gdyby było inaczej, nie zdołałby pozyskać sympatii zbyt wielu obywateli. Tymczasem wyrażone po — spowodowanej represjami Kuriona — śmierci Sycyniusza oburzenie rzesz mieszkańców Rzymu jest dowodem, iż Sycyniusz był w mieście bardzo popularny i ceniony²⁵.

Trudno ustalić, jak dalece G. Sycyniuszowi udało się zachęcić Rzymian do ponownego podjęcia walki przeciwko optymatom. Nie jest też możliwe określenie, w jakim stopniu popierały go określone grupy społeczne. O sprawach tych brak w źródłach informacji. Autorzy starożytni przedstawiają tego trybuna jako polityka działającego raczej samodzielnie, bez jakichkolwiek powiązań i własnych stronników. Z ich przekazów wynika, iż Sycyniusz był głównym, jeżeli nie jedynym, oponentem Kuriona podczas polemik na zgromadzeniu ludowym i być może również jedynym represjonowanym przedstawicielem opozycji²⁶.

Oczywiście, takie ujęcie wystąpień Sycyniusza nie jest prawidłowe, gdyż w źródłach wydarzenia z 76 r. przedstawiono w skrócie. Z działań podjętych przez opozycję przeciwko optymatom odzwierciedlono jedynie najważniejsze fakty. Sycyniusz jest w nich tak mocno eksponowany, ponieważ w owych wypadkach odegrał główną rolę. Takie ich ujęcie stanowi także, do pewnego stopnia, efekt przyjętego przez autorów tych wzmianek sposobu opisywania relacjonowanych spraw. Należy więc uważać, iż w tekstach źródłowych omawiane przez nas wydarzenia przedstawiono powierzchownie, a zagadnienia bardziej szczegółowe, jak np. kwestię oparcia społecznego Sycyniusza, pominięto²⁷.

²³ Ibidem 2, 24 (zob. komentarz B. Maurenbrechera: *C. Sallusti Crispi...*, fasc. 2: *Fragmenta*, s. 67); 3, 48, 8.

²⁴ Cic. *Brut.* 216—217; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129.

²⁵ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 8.

²⁶ Por.: Cic. *Brut.* 216—217; Sall. *Hist. frg.* 2, 23—27; 3, 48, 8—10; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129; Plut. *Crass.* 7, 9; Ps.-Ascon. 189 Stangl.

²⁷ Por. przyp. 14.

Prawdopodobnie Sycyniuszowi, do czasu przerwania jego działalności przez Kuriona, nie udało się utworzyć liczniejszego i aktywnego ugrupowania, odgrywającego w życiu politycznym znaczącą rolę²⁸. Ów trybun musiał jednak mieć współpracowników, którzy mu pomagali i zwolenników stanowiących jego oparcie. Ich liczba nie mogła wszakże być duża. Oddźwięk, z jakim wśród obywateli spotkały się wystąpienia G. Sycyniusza²⁹, jest jednak dowodem, iż do powstania w Rzymie kierowanego przez niego opozycyjnego ugrupowania politycznego nie było daleko. Być może doszłoby do tego jeszcze w 76 r., gdy sprzyjała temu panująca w mieście sytuacja³⁰. W takich warunkach wystąpienia Sycyniusza mogłyby się nasilić, spowodować radykalizację nastrojów i dalsze zaostrzenie dzielących społeczeństwo konfliktów. Dlatego jego poczynania, a przede wszystkim ich ewentualne następstwa, stanowiły dla optymatów duże zagrożenie. Najlepszym tego dowodem jest fakt, iż w likwidowanie skutków wystąpień Sycyniusza osobiście zaangażował się Gajusz Skryboniusz Kurion, zaliczany do grona skrajnie konserwatywnych polityków. Bezwzględny zaś charakter starć między nim a zwalczanym przez niego trybunem oraz ich rezultat dowodzą, że poczynania G. Sycyniusza traktowane były przez władze niezwykle poważnie³¹.

Podstawy do przybliżonego określenia sympatyków Sycyniusza dają niektóre sformułowania zawarte w zrelacjonowanej przez Sallustiusza mowie trybuna ludowego G. Licyniusza Macera do plebejuszy³². Wynika z nich, że musieli to być obywatele z tych samych kręgów społecznych co słuchacze mówcy. Do grona zwolenników G. Sycyniusza należeli więc przede wszystkim plebejusze, prawdopodobnie z niższych warstw społecznych³³, a ponadto ci obywatele, którzy swego czasu walczyli przeciwko Sulli, a w 78 i 77 r. poparli Marka Emiliusza Lepidusa³⁴.

Sycyniuszowi nie udało się wywalczyć zmiany ani nawet zliberalizowania stosunków politycznych. Nie osiągnął również poprawy prawno-politycznego

²⁸ Tezę taką potwierdza także ograniczony zasięg represji podjętych przez Kuriona (Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8 i 10). Gdyby Sycyniusza popierało zorganizowane ugrupowanie, rozwiązanie takie nie gwarantowałoby optymatom powstrzymania działalności popularów.

²⁹ Zob.: Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8.

³⁰ Przypuszczenie takie pozwalają wysunąć zwłaszcza informacje o starciach między Kurionem a Sycyniuszem na zgromadzeniach ludowych (Cic. *Brut.* 216—217; Sall. *Hist.* frg. 2, 23—24; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129; Ps.-Ascon. 189 Stangl) oraz wiadomości o posunięciach Kuriona mających zahamować działalność opozycji: Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8—10. O zwolennikach Sycyniusza nadmieniam P. Wehrmann: (*Zur Geschichte...*, s. 18), nie podaje jednak o nich bliższych informacji.

³¹ Por.: Sall. *Hist.* frg. 2, 24; 27; 3, 48, 8 i 10; zob. też: Cic. *Brut.* 216—217; Quint. *Inst. Or.* 11, 3, 129.

³² Wygłoszono ją w 73 r. Między innymi mówca nawiązał również do walki toczzonej przez popularów z optymatami w latach poprzednich, w tym do wydarzeń z 76 r.

³³ G. Licyniusz Macer wzmiankując zarówno o wydarzeniach z 76, jak i z 73 r. (Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 2—7; 8—10; 11—13), identyfikuje ich uczestników ze swoimi słuchaczami; tych zaś z plebejuszami (frg. 3, 48, 1). W przeważającej mierze byli to mieszkańcy Rzymu.

³⁴ Wynika to ze stwierdzeń zawartych w mowie Macera: Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 1; 5—6; 9; 12.

statusu trybunatu ludowego, chociaż był to jego główny cel³⁵. Jak już sygnalizowano, działalność Sycyniusza zakończyła się tragicznie. Jego śmierć, oprócz po raz pierwszy (od powstania Lepidusa) zmanifestowanego oburzenia i niezadowolenia z polityki wewnętrznej optymatów, miała także trwałe następstwa. Zintensyfikowała bowiem działalność opozycyjnych żywiołów na forum publicznym. Przyczyniła się też do ich skonsolidowania oraz stała się fundamentem, na którym już w najbliższej przyszłości rozwinął się ruch popularów.

Rolę, jaką w Rzymie w 76 r. odegrał G. Sycyniusz, pozwalają zrozumieć bardziej dogłębnie informacje nie mające z nim bezpośredniego związku. Odnoszą się bowiem do orientacji politycznych i działań podejmowanych przez pozostałych, nam nie znanych, jego kolegów na urzędzie. Dzięki temu nasze wiadomości o sytuacji trybunatu ludowego w tym czasie są pełniejsze.

Jedna ze wspomnianych informacji prawdopodobnie zawarta jest we wzmiance dotyczącej także Sycyniusza. Sallustiusz relacjonując jego działalność, między innymi tak pisze: „et quamquam L. Sicinius³⁶ primus de tribunicia potestate loqui ausus [...]”³⁷.

Naszym zdaniem słowa Sallustiusza oprócz wiadomości o dążeniu Sycyniusza do odbudowy znaczenia trybunatu ludowego zawierają jeszcze jedną istotną informację. Być może za słowami „loqui ausus” kryje się sugestia, że podobne co Sycyniusz zamiary i orientację polityczną mieli również inni trybunowie, jednakże z nie określonych bliżej powodów nie manifestowali ich publicznie ani nie walczyli o realizację swych idei. Taka postawa owych trybunów wynikała prawdopodobnie z obaw przed represjami ze strony optymatów, którzy, wobec wciąż nieustabilizowanej sytuacji wewnątrzpolitycznej oraz trudności na arenie międzynarodowej, zdecydowani byli zwalczać szkodzące im wystąpienia.

Ze wzmianki Sallustiusza nie wynika, ilu trybunów mogło mieć podobne co G. Sycyniusz poglądy oraz czy i w jakim stopniu byli oni z nim powiązani. Słowa historyka prawdopodobnie wskazują jednak, że w kolegium trybunskim w 76 r. Sycyniusz nie był chyba jedynym zainteresowanym w odzyskaniu uprawnień zabranych trybunom przez Sullę³⁸. Jednakże ze względu na brak pewnych danych potwierdzających tę sugestię musi ona pozostać w sferze przypuszczeń.

Z sytuacją panującą wśród trybunów ludowych z tego roku wiązać się także informacje Askoniusza i Plutarcha. Wynika z nich, że przypuszczalnie w 76 r. doszło do procesu sullańczyka G. Antoniusza Hybrydy, partnera Cyclerona na

³⁵ Ibidem 2, 24; 3, 48, 8 i 10; Ps.-Ascon. 189 Stangl.

³⁶ Sallustiusz jako praenomen Sycyniusza podaje L. Zob. przyp. 14.

³⁷ Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8.

³⁸ Taka interpretacja owej wzmianki (Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8) w literaturze nie jest znana. Uważa się, iż spośród trybunów ludowych z 76 r. jedynie Sycyniusz reprezentował antyoptymacką orientację polityczną.

urzędzie konsula w 63 r.³⁹ W latach osiemdziesiątych, gdy Sulla prowadził wojnę z Mitrydatesem, G. Antoniusz dowodząc oddziałem jazdy, dopuścił się w Achai licznych grabieży⁴⁰. W 76 r. skrzywdzeni Grecy zdecydowali się postawić go przed sądem. Z ich upoważnienia, przed trybunałem M. Lukullusa, pretora rozpatrującego sprawy cudzoziemców, Antoniusza oskarżał G. Juliusz Cezar⁴¹. Jego wystąpienie, jak zgodnie stwierdzają Askoniusz i Plutarch, wywarło tak dobre wrażenie, że Antoniusz nie widząc ratunku przed wyrokiem skazującym, odwołał się do trybunów, prosząc ich o obronę pod pretekstem, że „nierówna jest jego walka w Helladzie przeciwko Hellenom[...]”⁴².

Skoro G. Antoniusz prosił trybunów ludowych o obronę, musiał być pewny ich pozytywnego stosunku do siebie. To jedyne, a zarazem przekonywające wytłumaczenie jego manewru. Askoniusz i Plutarch nadmieniacząc o Antoniuszu, o trybunach, do których apelował, mówią w liczbie mnogiej. Nie podają jednak ich imion ani liczby. Nie wiadomo więc, na ilu i na których trybunów Antoniusz liczył. Niemniej jednak fakt ten, jeżeli datacja procesu G. Antoniusza na 76 r. jest właściwa, dowodzi, iż wówczas niektórzy trybunowie mieli bliżej nie określone powiązania z przeciwnikami popularów⁴³. Jak do tego doszło, trudno powiedzieć. Być może optymaci wprowadzili swych ludzi do kolegium trybuńskiego w czasie wyborów w 77 r., gdy całkowicie panowali nad życiem publicznym. Nie można też wykluczyć zastraszenia lub przekupienia wspomnianych trybunów⁴⁴. Możliwe też, że byli to ludzie o słabych charakterach, ulegli żądaniom sprawujących władzę. Wzmianki Askoniusza i Plutarcha są jednak o tyle istotne, że pozwalają wysunąć tezę, iż w 76 r. trybunat ludowy znajdował się, trudno jednak określić do jakiego stopnia, pod kontrolą sprawujących rządy grup społecznych.

Pociągnęło to za sobą poważne następstwa. W ten sposób optymaci uzyskali bardzo wygodny, bo legalny, środek neutralizowania wymierzonej przeciwko nim działalności; odnieść to należy zwłaszcza do polityków związanych z ruchem popularów. Dzięki wspomnianym trybunom władze mogły zwalczać opozycję „od wewnątrz”, za pomocą instytucji stanowiącej ośrodek wrogich im żywiołów.

³⁹ Ascon. 65 Stangl; Plut. *Caes.* 4, 1—2. Taka datacja tego procesu nie jest pewna. O tym: G. Niccolini: *I fasti...*, s. 241. O procesie: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*. Bd. 1. Berlin 1899, s. 390; E. Lefèvre: *Du rôle des tribuns de la plebe en procédure civile*. Paris 1910, s. 61—65.

⁴⁰ Ascon. 65 Stangl. Prawdopodobnie miało to miejsce w 84 r. lub wcześniej. O tym: T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 61—62. Por.: W. E. Heitland: *The Roman Republic...*, s. 6; S. L. Utčenko: *Julij Cezar*. Moskwa 1976, s. 46.

⁴¹ Ascon. 65 Stangl; Plut. *Caes.* 4, 1—2. Zob.: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte...*, Bd. 3. Leipzig 1906, s. 130; G. Niccolini: *Il tribunato della plebe*. Milano 1932, s. 151; S. L. Utčenko: *Julij Cezar...*, s. 46.

⁴² Plut. *Caes.* 4, 1—2; por.: Ascon. 65 Stangl.

⁴³ W literaturze brak takiej opinii. W 76 r. eksponuje się tylko działalność G. Sycyniusza. O innych trybunach, ich orientacjach politycznych, badacze zaledwie wzmiankują. Wyjątkiem jest E. Lefèvre, traktujący o nich szerzej, ale w innym kontekście. Por. literatura z przyp. 39—41.

⁴⁴ Podobny przypadek miał miejsce w 73 r.: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 2—6.

Możliwość podejmowania takich machinacji potwierdza przypadek G. Antoniusza⁴⁵.

Brak jednności, odmienne orientacje i powiązania polityczne członków kolegium wpływały negatywnie na sytuację trybunatu ludowego. Jego znaczenie jeszcze bardziej deprecjonowały jednak szkodliwe wystąpienia niektórych trybunów, gdyż z reguły wywoływały spadek zaufania obywateli do instytucji, którą ci urzędnicy plebejscy reprezentowali. Zmniejszało to, i to bardzo, możliwości działania Sycyniusza. Do jakiego stopnia jego koledzy na urzędzie pogorszyli jego położenie, broniąc G. Antoniusza, trudno jednak powiedzieć. Częściowo wyjaśniałoby to także, dlaczego G. Sycyniusz nie odniósł większych sukcesów, mimo iż jego koncepcje miały duże znaczenie i były korzystne dla części społeczeństwa wrogo nastawionej do optymatów.

Po śmierci G. Sycyniusza zainicjowana przez niego kampania polityczna po krótkim okresie zastoju przybrała na sile. Wystąpienia następców Sycyniusza stały się, w miarę jak nabierały rozmachu, osią działalności opozycji, gdyż spowodowały przyłączenie się do ruchu popularów coraz liczniejszych grup obywateli.

Taki rozwój wydarzeń w Rzymie w 75 r. był, jak można sądzić na podstawie źródeł⁴⁶, dziełem dwóch polityków. Pierwszym był Kw. Opimiusz, jedyny znany nam z tego roku trybun ludowy. To postać słabo znana, bo wspomniana tylko w niektórych relacjach, w dodatku zachowanych fragmentarycznie⁴⁷. Na ich podstawie wiadomo, że Opimiusz mocno zaangażował się w intensywną i mającą, mimo napiętej sytuacji, duży zasięg działalność polityczną. Ponieważ był zdecydowanym wrogiem sullańskiego systemu, jego stosunki ze skrajnie konserwatywnym skrzydłem optymatów stały się bardzo złe⁴⁸.

⁴⁵ Stosowanie takiego sposobu zwalczania popularów Sallustiusz poświadcza w odniesieniu do 73 r.: *Hist. frg.* 3, 48, 3; 5—6.

⁴⁶ O sytuacji wewnętrznej Rzymu w 75 r. zachowało się niewiele informacji. Najwięcej wiadomości na ten temat jest w niektórych fragmentach *Historii* Sallustiusza (2, 42—52), szczególnie w przytoczonej przez niego mowie konsula G. Aureliusza Kotty (2, 47). Istotne znaczenie mają również wzmianki znajdujące się w mowach Cyserona, gdyż dostarczają informacji brakujących w innych tekstach (Cic. *Verr.* 2, 1, 18; 19 i 130; *Corn.* 1, frg 18; *Leg. Agr.* 2, 58). Podobne znaczenie mają, odnoszące się do owych mów Arpinaty, komentarze Askoniusza i Pseudo-Askoniusza (Ascon. 53 Stangl; Ps.-Ascon. 251 Stangl). Zob. też przyp. 47.

⁴⁷ O Kw. Opimiuszu zachowały się wzmianki w dwóch mowach Cyserona: w jednym z wystąpień przeciwko Werresowi (*Verr.* 2, 1, 60, 155—157) i pierwszej mowie wygłoszonej w 65 r. w obronie trybuna ludowego G. Korneliusza (*pro Corn.* 1, frg. 18; 51). Zawarte w nich wiadomości rozszerzają nieco komentarze Askoniusza (53, 61 Stangl), Pseudo-Askoniusza (255 Stangl) i autora *Scholia Gronoviana* (341 Stangl). O Opimiuszu patrz: M. Ziegler: *Fasti...*, s. 20—21; G. Niccolini: *I fasti...*, s. 242; F. Münzer: *Q. Opimius*, 11. In: RE. Hlb. 35. Stuttgart 1939, szp. 679—680; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 97.

⁴⁸ Zob.: Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155—157; *Schol. Gron.* 341 Stangl. Por.: Cic. *Corn.* 1, frg. 18 i 51; Ps.-Ascon. 255 Stangl; J. M. Sundén: *De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta*. Upsala 1897, s. 8; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 11; D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 134.

Drugi z nich to wspomniany już G. Aureliusz Kotta, wielka indywidualność, a zarazem jeden z najwybitniejszych ówczesnych mówców, odnoszący się z rezerwą do stosunków wprowadzonych w Rzymie przez Sullę⁴⁹, przeciwnik stosowania ostrego kursu w polityce wewnętrznej. W 75 r. jako przywódca umiarkowanego odłamu optymatów, a także urzędujący konsul ponosił pełną odpowiedzialność za sprawy państwa. Znany był z bezkompromisowej postawy i prostolinijnego charakteru. Nie bał się podejmować trudnych i ryzykownych decyzji. Konsekwentnie trzymał się raz obranej linii postępowania. G. Aureliusz Kotta osiągał nie tylko sukcesy, doznał również niepowodzeń, został nawet wygnany⁵⁰. Prawdopodobnie w 80 r. poniósł klęskę w bitwie morskiej stoczonej z Sertoriuszem poniżej Mellarii. Najwyższe stanowiska osiągnął dopiero u progu starości. Preturę piastował przypuszczalnie w 78 r. Konsulem wybrany został w niespokojnym dla republiki czasie — na 75 r.⁵¹

Autorzy antyczni poświęcają temu politykowi znacznie więcej uwagi. Ich relacje o jego poczynaniach są także bardziej treściwe⁵². Wynika z nich, że w 75 r. nacisk opozycji na rządzących państwem optymatów nasilił się, gdyż po wydarzeniach z roku poprzedniego wzburzenie obywateli rosło. Domagano się coraz częściej i w bardziej zdecydowany sposób realizacji żądań stawianych przez przywódców popularów, głównie przywrócenia trybunom ludowym pełni władzy⁵³. Skłoniło to G. Aureliusza Kottę do wyrażenia zgody na zniesienie części ograniczeń nałożonych przez Sullę na trybunat ludowy. Wystąpił więc w senacie z projektem prawa zezwalającego byłym trybunom ludowym na obejmowanie innych urzędów. Inicjatywa ta spotkała się ze zdecydowanym oporem konserwatywnych optymatów. Jednakże poparcie, jakie ów wniosek

⁴⁹ Wynika to z komentarza Askoniusza (61 Stangl) odnoszącego się do wzmianki Cicerona o ustępstwach G. Aureliusza Kotty na rzecz trybunów ludowych (Cic. *Corn.* 1, frg 51). Zob. też: *Corn.* 1, frg 18; Ascon 53 Stangl. Prawdopodobnie z tego powodu ów polityk przez nieprzejednanych optymatów był określany zdracą: Sall. *Hist.* frg. 2, 47, 2—3.

⁵⁰ Ibidem 2, 47, 1—3; 8—11.

⁵¹ Sall. *Hist.* frg. 2, 47, 6; Plut. *Sert.* 12, 3. O działalności G. Aureliusza Kotty w czasie jego konsylatu: T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 96; por.: P. Willem: *Le Sénat...*, t. 1, s. 432; E. Klebs; C. *Aurelius Kotta*, 96. In: RE. Bd. 2. Stuttgart 1896, szp. 2482—2484; CAH. Vol. 9, s. 327 (H. Last); T. Aleksandrowicz: *Zainteresowania literackie rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie republiki*. Katowice 1990, s. 60—61.

⁵² Najwięcej informacji o nim dostarcza Sallustiusz w przytoczonej w swym przekazie mowie tego polityka (*Hist.* frg. 2, 47). O niej G. Perl: *Die Rede Cottas in Sallust Historien*. „Philologus” 1965, Bd. 109, H. 1/2, s. 75—82.

⁵³ O stanie wrzenia wśród mieszkańców Rzymu najlepiej świadczy zaatakowanie konsułów przez plebs podczas wyborów: Sall. *Hist.* frg. 2, 44—45. O sytuacji w Rzymie w tym czasie: Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155; *Corn.* 1, frg. 18 i 51; Sall. *Hist.* frg. 2, 47, 6—7; 3, 48, 8; Ascon. 53 i 61 Stangl; Ps.-Ascon. 189 i 255 Stangl. Zob. też: T. Rice Holmes: *The Roman Republic and the Founder of the Empire*. Vol. 1. Oxford 1923, s. 150; F. B. Marsh: *A History of the Roman World from 146 to 30 B. C.* London-New York 1971, s. 144; P. A. Brunt: *Der römische Mob.* In: H. Schneider: *Zur Social und Wirtschaftsgeschichte der späten römischen Republik*. Darmstadt 1976, s. 298.

uzyskał wśród obywateli, pozwoliło na jego przeforsowanie⁵⁴. W rezultacie zgromadzenie ludowe uchwaliło *lex Aurelia de tribunicia potestate*, zezwalającą trybunom ludowym — po zakończeniu kadencji — obejmować inne urzędy⁵⁵.

Kw. Opimiusz cieszył się natomiast zdecydowanie mniejszym zainteresowaniem dziejopisów. Ponadto traktowali go oni jako postać — w omawianych wydarzeniach — drugoplanową. Przyczyną owych dysproporcji było prawdopodobnie to, że z punktu widzenia interesów republiki działalność G. Aureliusza Kotty była znacznie ważniejsza. Ów optymatą był również autorem budzących wielkie emocje zmian w polityce wewnętrznej, w tym tych, które miały związek z trybunatem ludowym. Dlatego też faworyzowanie go w relacjach źródłowych nie powinno dziwić.

Problemy rozpatrywane w niniejszej pracy zmuszają jednak do innego potraktowania zarówno wydarzeń z 75 r., jak i ról odegranych wtedy przez obu interesujących nas polityków.

Bez wątpienia do wspomnianych zmian wewnątrzpolitycznych w Rzymie doszło wtedy za sprawą opozycji, gdyż optymaci z G. Aureliuszem Kottą na czele zostali do nich zmuszeni. Poglądu tego jednak niektórzy badacze nie podzielają. Na przykład, zdaniem Borena, ustępstwo na rzecz trybunów ludowych przeforsowano w miarę bezkonfliktowo, natomiast Mommsen uważa, że wszystkich zmian w polityce wewnętrznej optymaci dokonali z własnej inicjatywy⁵⁶. Oczywiście, przede wszystkim przyczynili się do tego politycy organizujący walkę popularów przeciwko optymatom. Najaktywniejszym i najbardziej konsekwentnym wśród nich z pewnością był Kw. Opimiusz⁵⁷, stąd działalność tego trybuna jest równie istotna jak poczynania G. Aureliusza Kotty. Ponadto w takim kontekście Kw. Opimiusza należy uznać za współinicjatora wspomnianych zmian, natomiast G. Aureliusza Kottę za polityka, który inicjatywę popularów podjął, przy ich poparciu przeforsował i nadał jej prawno-instytucjonalne formy. Jego zasługą było również wprowadzenie nowego prawa w życie.

⁵⁴ Cic. *Corn.* 1, frg. 18 i 51; Ascon. 53 i 61 Stangl; zob. też: Sall. *Hist.* frg. 2, 49; 3, 48, 8; J. M. Sunden: *De tribunicia potestate...*, s. 8; G. Niccolini: *Il tribunato...*, s. 153; P. A. Brunt: *Social Conflicts in the Roman Republic*. London 1971, s. 117. Rolę G. Aureliusza Kotty w wydarzeniach 75 r. eksponuje D. Stockton: *The First Consulship of Pompey*. „Historia” 1973, Rd. 22, s. 209.

⁵⁵ Cic. *Corn.* 1, frg. 51; Sall. *Hist.* frg. 2, 49; 3, 48, 8; Ascon. 53 i 61 Stangl. Por.: Ps.-Ascon. 255 Stangl; o *lex Aurelia de tribunicia potestate*: DAGR. T. 3/2. Paris 1899, szp. 1131; G. Rotondi: *Leges...*, s. 365. Zob. też: J. R. Hawthorn, C. Macdonald: *Roman Politics 80—44 B. C.* London 1960, s. 4; R. Syme: *Ten Tribunes*. JRS 1963, vol. 53, s. 55.

⁵⁶ Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8. Zob. też: 2, 47, 6—7; Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 97—98; H. Boren: *The Roman Republic*. Princeton 1965, s. 70.

⁵⁷ Świadczy o tym jego działalność (Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155; *Corn.* 1, frg. 18; Ps.-Ascon. 255 Stangl; *Schol. Gron.* 341 Stangl) i zdecydowanie wrogie nastawienie do optymatów (Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 156—157). Podobnie uważa T. Rice Holmes (*The Roman Republic...*, vol. 1, s. 150), gdyż stwierdza: „Quintus Opimius, was persistently fomenting popular discontent.” Jako głównego sprawcę *lex Aurelia* traktuje Opimiusza J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 106.

Dlatego w pierwszym rzędzie interesować nas będzie działalność Kw. Opimiusza.

W 75 r. piastując godność trybuna ludowego, Kw. Opimiusz zwalczał prawo Sulli⁵⁸. Ciceron i Pseudo-Askoniusz, wspominający o tym fakcie, nie dostarczają na ten temat dodatkowych informacji. O okolicznościach tego posunięcia Opimiusza nie wiemy więc nic. Nie wiadomo nawet, przeciwko jakiemu prawu Sulli występował. Słowa: „intercessisset contra legem Corneliam [...]”, użyte przez Cicerona, i odnoszący się do nich komentarz Pseudo-Askoniusza⁵⁹ pozwalają jedynie wysunąć tezę, że nie było to wystąpienie mające na celu agitację przeciwko któremuś z praw dyktatora. W tym wypadku Ciceron i Pseudo-Askoniusz na pewno podają, iż Kw. Opimiusz przeciwko owemu bliżej nie określönemu prawu postawił trybuńskie weto⁶⁰.

Inne wiadomości o działalności Opimiusza nie są już tak konkretne. Na podstawie danych Askoniusza i Pseudo-Askoniusza wiadomo, że ten trybun ludowy zaangażowany był we wspieranie G. Aureliusza Kotty podczas przeprowadzania prawa zezwalającego byłym trybunom na obejmowanie innych urzędów⁶¹. Ze wzmianek obu scholiastów wynika również, że Opimiusz prowadził w Rzymie kampanię polityczną celem jak najszerzego rozpropagowania tej koncepcji wśród obywateli, przygotowania gruntu do uchwalenia projektu owego konsula i zneutralizowania jego przeciwników. Prawdopodobnie właśnie Kw. Opimiusz przyczynił się wówczas do przezwyciężenia przeciwdziałania konserwatywnych optymatów i ostatecznego cofnięcia części ograniczeń nałożonych przez Sullę na trybunów ludowych⁶².

Ponieważ Opimiusz wspierał G. Aureliusza Kottę, istotne znaczenie ma ustalenie, jaki był stosunek owego trybuna do konsula-optymaty. Podobnie jest ze sposobem pojmowania ich „współpracy”, a także z ustaleniem, na jakim podłożu do niej doszło.

Opierając się na wzmiance Cicerona, można sugerować, iż Kw. Opimiusz do G. Aureliusza Kotty był nastawiony pozytywnie. Taki stosunek Opimiusza do przywódcy antagonistycznego ugrupowania politycznego spowodowany był tylko jednym czynnikiem: zamierzeniami konsula w stosunku do trybunatu ludowego, konkretnie — inicjatywą, z którą wystąpił w senacie, postulując, by

⁵⁸ Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155; Ps.-Ascon. 255 Stangl. Zob. także: J. Carcopino: *Jules César*. Paris 1968, s. 48; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 24; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 167.

⁵⁹ Ps.-Ascon. 255 Stangl.

⁶⁰ Podobnie uważają: G. Niccolini: *Il tribunato...*, s. 150; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 97; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 48.

⁶¹ Ps.-Ascon. 255 Stangl. Zob. też: Cic. *Corn.* 1, frg. 18; Ascon. 53 Stangl; P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 18; G. Bloch (*La République Romaine. Conflits politiques et sociaux*. Paris 1925, s. 297) uważa, iż: „En 75, à l'instigation du tribun Opimius, le consul C. Aurelius Cotta avait rendu au tribunat sa considération.”

⁶² Ps.-Ascon. 255 Stangl. Prawdopodobnie o takiej agitacji Opimiusza mówi także Ciceron: *Corn.* 1, frg. 18. O efektach działań Opimiusza: Ascon. 53 Stangl. Por.: Sall. *Hist.* frg. 2, 49; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 11.

byłym trybunom zezwolono na obejmowanie innych urzędów⁶³. Z tego samego powodu Opimiusz starał się stworzyć w Rzymie dla jego koncepcji korzystny klimat⁶⁴. Innych więzi między tymi dwoma politykami źródła nie potwierdzają.

Charakterystyczne, że informacje starożytnych autorów pozwalają jedynie sugerować, iż Opimiusz wspierał wysiłki konsula Kotty. Brak natomiast danych pozwalających wystąpić z tezą, że ów optymata starał się o poparcie Opimiusza lub sam go wspierał, a więc że między nim a Opimiuszem istniało współdziałanie⁶⁵. Wynikałoby z tego, że ci dwaj politycy zmierzali do osiągnięcia tego samego celu, jednak każdy z nich czynił to z innych pobudek i, być może, częściowo niezależnie od siebie.

Pewne ustalenia odnoszące się do motywów G. Aureliusza Kotty można poczynić na podstawie wzmianek Sallustiusza o sytuacji w Rzymie. Wynika z nich, że decydujący wpływ na zainicjowanie przez konsula Kottę nowej polityki wewnętrznej miały narastające — i do 75 r. przez optymatów nie opanowane — komplikacje polityczne, zwłaszcza coraz intensywniejsza działalność popuarów, będąca rezultatem wystąpień związanych z nimi trybunów ludowych, nieustanny wzrost napięcia i ciągle się pogłębiający podział obywateli na dwie antagonistyczne grupy. W znacznym stopniu przyczyniły się do tego również trudności Rzymian na arenie międzynarodowej⁶⁶. Ponieważ rozwój tych tendencji groził wybuchem nowych niepokojów, G. Aureliusz Kotta zdecydował się na ustępstwa i doprowadził do uchwalenia wspomnianej już ustawy.

Powodem podjęcia przychyłnej trybunatowi ludowemu inicjatywy ustawodawczej nie był więc zamiar podniesienia jego politycznej rangi, lecz jedynie chęć uspokojenia opozycji i zażegnania grożących Rzymowi zamieszek. Oto, jak należy przypuszczać, główny cel G. Aureliusza Kotty⁶⁷, a *lex Aurelia de tribunicia potestate* — to jedynie środek do niego wiodący.

Inaczej było z Kw. Opimiuszem. Jako trybun w pierwszym rządzie działał na korzyść instytucji, którą reprezentował. Jego zabiegi w pewnej mierze spowodowane być mogły także interesem osobistym, gdyż po zakończeniu urzędowania otwierały się przed Opimiuszem nowe możliwości w robieniu dalszej kariery⁶⁸. Wydaje się jednak, że na jego postawę w decydującym stopniu wpłynęły

⁶³ Cic. *Corn.* 1, frg. 18 i 51; Ascon. 53 i 61 Stangl. Zob. też: Sall. *Hist.* frg. 2, 49.

⁶⁴ Ps.-Ascon. 255 Stangl. Por.: Cic. *Corn.* 1, frg. 18 i 51.

⁶⁵ W tekstach omawiających działalność G. Aureliusza Kotty Opimiusz nie jest wymieniany (Cic. *Corn.* 1, frg. 18 i 51; Sall. *Hist.* frg. 2, 49; 3, 48, 8; Ascon. 53 i 61 Stangl). Zaangażowanie Opimiusza we wspieranie konsula eksponuje natomiast Pseudo-Askoniusz (255 Stangl). Być może potwierdza to także Ciceron (*Corn.* 1, frg. 18).

⁶⁶ Analiza sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej republiki w 75 r. znajduje się w przytoczonej przez Sallustiusza mowie G. Aureliusza Kotty (*Hist.* frg. 2, 47). Podobne wiadomości znajdują się we fragmencie, również przytoczonej przez Sallustiusza, mowy G. Licyniusza Macera (*Hist.* frg. 3, 48, 8—10).

⁶⁷ Sall. *Hist.* frg. 2, 47, 13—14. Zob. również: Ascon. 61 Stangl.

⁶⁸ Z możliwości tej Kw. Opimiusz nie zdołał skorzystać, gdyż po złożeniu urzędu trybuna ludowego został wpłątany w proces sądowy i skazany (por. o tym niżej, zob. też przyp. 71).

trudności, jakie na forum senatu, w czasie forsowania swojej koncepcji, napotkał G. Aureliusz Kotta w wyniku ataków konserwatywnych optymatów. Mogły one doprowadzić do jej zarzucenia, co oznaczałoby, że jedyna dotąd okazja chociażby częściowego zniesienia ciążących trybunom ludowym ograniczeń zostanie zmarnowana. Następstwem porażki Kotty mógł również być powrót władz do kontynuowania w polityce wewnętrznej ostrego kursu. Chcąc temu zapobiec, Opimiusz musiał konsulowi pomóc. Powiązań czy sojuszu między tymi politykami więc nie było⁶⁹. Popierając G. Aureliusza Kottę, Kw. Opimiusz kierował się tylko względami taktycznymi. W celu uściślenia omawianego problemu istotne jest, by jeszcze dokładniej określić polityczne oblicze Opimiusza. Na podstawie zachowanych w źródłach wiadomości oraz spostrzeżeń odnoszących się do jego wystąpień można w tej sprawie wysunąć interesujące wnioski.

Jak wiadomo, Opimiusz w czasie swego trybunatu występował przeciwko sullzańskiemu systemowi politycznemu⁷⁰. Naraził się również optymatom, zawdzięczającym swoją pozycję grabieżom, których prawdopodobnie dopuścili się, gdy Sulla rozprawiał się ze swymi przeciwnikami. Z tego powodu w 74 r. Opimiusza jego antagoniści ograbili z całego majątku za pomocą machinacji sądowych dokonanych w majestacie prawa⁷¹.

Świadczy to, iż w 75 r. ów trybun poważnie zaangażował się w działalność skierowaną przeciwko optymatom, a niektórym z nich musiał się dać szczególnie we znaki. Wniosek ten podbudowuje także to, co powiedziano o wsparciu udzielonym przez niego G. Aureliuszowi Kocie. Wystąpienia Opimiusza na forum publicznym miały więc jednoznaczny wydźwięk polityczny. Wskazują one, że był on wówczas głównym przywódcą popularów⁷².

Jak już sygnalizowano, w 75 r. w dużej mierze rezultatem działalności Kw. Opimiusza była *lex Aurelia de tribunicia potestate*. Formalnie sukces ten nie miał wielkiego znaczenia, gdyż możliwości działania trybunów ludowych nie zwiększono. Nadal nie mogli także legalnie prowadzić działalności politycznej⁷³.

⁶⁹ Badacze nie są w tej sprawie zgodni. Według T. R. S. Broughtona (*The Magistrates...*, vol. 2, s. 97) Opimiusz miał popierać prawo Kotty. E. S. Gruen (*The Last Generation...*, s. 28) idzie w swych sugestiach dalej, stwierdzając: Opimius in 75 collaborated with C. Cotta and supported the passage of his reform measure." P. Wehrmann zaś (*Zur Geschichte...*, s. 18) jest zdania, że: „Bei diesem Vorgehen wurde Cotta natürlich von den Tribunen dieses Jahres eifrig unterstützt; aber wir kennen nur einen derselben mit Namen. Q. Opimius trat für die lex Aurelia ein."

⁷⁰ Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155; Ps.-Ascon. 255 Stangl.

⁷¹ Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155—157; *Schol. Gron.* 341 Stangl. O procesie Opimiusza: J. Lengle: *Untersuchungen über die sullanische Verfassung*. Freiburg 1899, s. 14, 23, 44; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 24—25; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 167.

⁷² O politycznym obliczu działalności Opimiusza patrz: Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155—157; Ps.-Ascon. 255 Stangl; *Schol. Gron.* 341 Stangl. Zob. też: Cic. *Corn.* 1, frg. 18.

⁷³ Był to jeden z głównych celów Sulli. Istotę ograniczeń nałożonych przez niego na trybunów ludowych trafnie ujął Cyceron: *Leg.* 3, 9, 22: „vehementer Sullam probo qui tribunis plebis sua lege iniurae potestatem ademit, auxilii ferendi reliquerit". Por.: P. A. Brunt: *Social Conflicts...*, s. 117; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 168.

Niewykluczone, że celem G. Aureliusza Kotty było, przez ukazanie trybunom wizji dalszej kariery, doprowadzenie do zajęcia przez nich pojednawczego stanowiska wobec władz i pozbawienie opozycji przywódców zajmujących urzędy publiczne. W ostateczności zaś — zmniejszenie zagrożenia ze strony popularów. Doskonałym komentarzem charakteryzującym ustawę Kotty i wywołane przez nią następstwa są słowa Cyclerona, który był zdania, iż „is consul [G. Aureliusz Kotta — N. R.] paulum tribunis pl. non potestatis sed dignitatis addidit [...]”⁷⁴.

Ten punkt widzenia jest słuszny, nie oddaje jednak w pełni następstw uchwalenia *lex Aurelia*..., ponieważ ujmuje tylko formalną stronę zagadnienia. By ocena Cyclerona była pełna, należy wziąć także pod uwagę zmiany, jakie owa ustawa mogła wywołać w rzymskich układach politycznych. Trzeba bowiem stwierdzić, iż *lex Aurelia de tribunicia potestate* miała dla popularów znaczenie przede wszystkim prestiżowe. Dlatego oceniając jej znaczenie, powinno się podkreślić następujące fakty: był to ich pierwszy sukces w walce z optymatami, stanowiła ona również pierwsze ustępstwo władz na rzecz popularów od czasów Sulli oraz pierwsze odstąpienie od polityki wewnętrznej, którą zaczęto realizować po pokonaniu Lepidusa. Prawo G. Aureliusza Kotty było zatem pierwszym wyłomem w sullańskim systemie politycznym, i to w sprawie będącej przedmiotem ostrych zatargów między władzami a opozycją⁷⁵.

Lex Aurelia... prawnopolitycznej sytuacji trybunatu ludowego nie poprawiła, lecz jej wpływ na życie publiczne Rzymu musiał być duży. Bez wątpienia skonsolidowała opozycję oraz zachęciła jej przywódców do intensyfikacji zabiegów o pełną odbudowę znaczenia tej instytucji⁷⁶. Z punktu widzenia optymatów owa ustawa miała negatywne skutki, ponieważ przyczyniła się do rozwoju opozycji; nic natomiast nie wskazywało, by spowodowała zmniejszenie aktywności popularów, zaspokoiła ambicje trybunów lub odciągnęła ich od współpracy z tym ugrupowaniem⁷⁷.

Oceniając całokształt działalności Kw. Opimiusza, należy stwierdzić, iż jego zasługą było uaktywnienie sympatyków popularów, a także odpowiednie ukierunkowanie ich walki z optymatami. Dzięki niemu przezwyciężono też przeszkody stwarzane G. Aureliuszowi Kotcie przez skrajnie konserwatywnych

⁷⁴ Cic. *Corn.* 1, frg. 51.

⁷⁵ Od 78 r., kiedy to sprawa restytucji politycznego znaczenia trybunatu ludowego została po raz pierwszy wysunięta.

⁷⁶ Nastąpiło to w 74 r., a także w latach następnych.

⁷⁷ J. Macdonald Cobban (*Senat and Provinces 78—49 B. C.* Cambridge 1935, s. 105) wyraża w związku z tym opinię, że ze strony senatu i optymatów było to niebezpieczne ustępstwo; R. E. Smith (*The Use of Force in Passing Legislation in the Late Republic*, „*Athenaeum*” N. S. 1977, vol. 65, s. 158—159) skutki wywołane ustawą konsula Kotty ocenia następująco: „By 70 senatorial government had brought such resentment upon itself by its behaviour and conduct of affairs, that the pressure to restore the tribunes powers became overwhelming; and Pompey completed a process begun in 75.” L. Perelli: *Il movimento...*, s. 168, jest zdania, że „la riforma di Cotta non contraddice alla linea della nobilità”.

optymatów przy forsowaniu jego projektu. Dowodzi to, że mimo zakazu Opimiusz prowadził jawną i szeroko zakrojoną działalność polityczną. Musiał więc wtedy w Rzymie odegrać znaczącą rolę.

Rezultaty poczynań Opimiusza wskazują, że zainteresowanie obywateli wystąpieniami związanymi z popularami trybunów zwiększyło się, a idea przywrócenia reprezentowanej przez nich instytucji dawnego znaczenia stała się bardziej popularna. Świadczy to, iż wzrosło także oddziaływanie trybunatu ludowego na życie polityczne republiki.

Powrót trybunatu ludowego na forum publiczne stał się zatem faktem. Przyczynili się do tego trybunowie G. Sycyniusz i Kw. Opimiusz, wysuwając postulaty umożliwiające im zdobycie bazy społecznej i rozwinięcie działalności. Dzięki temu mogli rozpocząć ponowną odbudowę i aktywizację ugrupowania popularów, na którego czele równocześnie stanęli. Oznaczało to zyskanie oparcia w mającej perspektywy rozwoju, tworzącej jądro opozycji, siłę politycznej.

G. Sycyniusz i Kw. Opimiusz nawiązali także do rozpoczętej w 78 r. przez M. Emiliusza Lepidusa walki z sullańskim systemem. Prowadzili ją jednak w znacznie węższym zakresie, gdyż ich celem było tylko przywrócenie trybunom ludowym odebranych im przez dyktatora uprawnień. Realizację tego zamierzenia zdołali zaledwie zapoczątkować. Jednak dzięki wystąpieniom z tym związanym ruch popularów stał się w latach 76—75 czynnikiem stale obecnym w życiu politycznym republiki. Świadczą o tym poczynione w 75 r. przez optymatów ustępstwa. Są one również dowodem, że trybunat ludowy znalazł się na najlepszej drodze do odzyskania dawnego znaczenia.

Stwierzeń tych nie może podważyć fakt, iż wymierzoną przeciwko optymatom działalność prowadziła zdecydowana mniejszość ówczesnych trybunów. Zmiany w Rzymie bowiem były głównie zasługą Sycyniusza i Opimiusza. Oni także w decydującym stopniu wpłynęli na oblicze reprezentowanej przez nich instytucji, gdyż ich koledzy na urzędzie, bez względu na stosunek do omówionych wydarzeń, prawdopodobnie wcale nie brali w nich udziału.

Działalność trybunów ludowych L. Kwinkcjusza i G. Licyniusza Macera a rozwój ugrupowania popularów w latach 74—73 p.n.e.

W latach 74—73 sytuacja wewnętrzna republiki uległa poważnym przemianom. Stosunki między opozycją a sprawującymi władzę optymatami zaostrzyły się, gdyż wymierzone przeciwko nim ataki popularów przybrały na sile. W dużym stopniu przyczyniła się do tego nie satysfakcjonująca ludu polityka ustępstw realizowana przez G. Aureliusza Kottę¹.

Wystąpienia opozycyjnych polityków, głównie trybunów ludowych, stały się intensywniejsze i bardziej zdecydowane. Wysuwane przez nich, wzbogacone o nowe problemy, postulaty i koncepcje ich realizacji zyskiwały więc coraz szerszą akceptację. Obywatele uaktywnili się, a szeregi popularów rozrosły, w wyniku czego stali się oni dla optymatów jeszcze groźniejsi².

Powodem wzrostu napięcia były także zmiany wśród rządzącej Rzymem elity. Konsulami bowiem na 74 r. wybrano L. Licyniusza Lukullusa, zdeklarowanego przeciwnika popularów, oraz M. Aureliusza Kottę. Wrogowie popularów byli również w gronie pretorów, między innymi zwalczający swych

¹ T. Rice Holmes: *The Roman Republic and the Founder of the Empire*. Vol. 1. Oxford 1923, s. 154; P. A. Brunt: *Social Conflicts in the Roman Republic*. London 1971, s. 117; F. de Martino: *Storia della costituzione romana*. Vol. 3. Napoli 1973, s. 145—146.

² H. Last (CAH. Vol. 9: *The Roman Republic 133—44 B. C.* Cambridge 1962, s. 328) komentuje to następująco: „the act [ustawa G. Aureliusza Kotty — N. R.][...] produced its natural result: now that young politicians might hold the office without determined to their careers, they demanded insistently than ever that all its old powers should be restored[...]”.

antagonistów najbardziej brutalnymi środkami G. Werres³. Politykę G. Aureliusza Kotty zarzucono, a Lukullus zainicjował wobec opozycji linię bardziej zdecydowaną: żadnych ustępstw wobec popularów, bezwzględna walka z ich przywódcami i maksymalne ograniczanie ich działalności⁴.

W 73 r. konsulat objęli także konserwatywni optymaci: M. Terencjusz Warron Lukullus — brat konsula z poprzedniego roku — i G. Kasjusz Longinus⁵. Utrzymali oni linię polityczną swych poprzedników, traktując walkę z opozycją szczególnie poważnie. Celem optymatów było rozbięcie popularów, zdominowanie życia publicznego i umocnienie sullańskiego systemu rządów, czyli utrzymanie uprzywilejowanej pozycji w republice. Polityka taka była spowodowana nie tylko kryzysowymi tendencjami w państwie, lecz również pogorszeniem się jego sytuacji na arenie międzynarodowej.

W Hiszpanii nadal walczone z Sertoriuszem, ale mimo pewnych sukcesów Pompejusza i Metellusa do pokonania go było jeszcze daleko. Nie można się było także spodziewać rychłego rozstrzygnięcia w wojnie z Trakami i Dardanami, prowadzonej na Bałkanach przez G. Skryboniusza Kuriona. Nową ofensywę przeciwko piratom rozpoczął M. Antoniusz Kretikus. Jego operacje militarne nie przyniosły jednak trwałego sukcesu⁶.

Po wybuchu nowych konfliktów trudności Rzymian jeszcze się pogłębiły. W 74 r. doszło do trzeciej wojny z królem Pontu Mitrydatesem VI⁷, którego

³ Przeciwno popularom Werres występował szczególnie ostro podczas procesu Opimiusza: Cic. *Verr.* 2, 1, 60, 155—157. Por.: *Schol. Gron.* 341 Stangl. O wyborze konsulów na 74 r.: A. Neuendorff: *Die römischen Konsulwahlen von 78—49 v. Chr.* Breslau 1913, s. 12—13; T. R. S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99—31 B. C. New York 1952, s. 100—101.

⁴ O owych posunięciach Lukullusa: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11; Plut. *Luc.* 5, 4. Zob. też: Cic. *Chent.* 40, 110—112; Ps.-Ascon. 189 Stangl; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*. Bd. 4. Leipzig 1908, s. 139; J. van Ooteghem; *Lucius Licinius Lucullus*. Namur 1959, s. 53—55.

⁵ W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 2. Leipzig 1902, s. 98 i Bd. 4, s. 189—193; A. Neuendorff: *Die römischen Konsulwahlen...*, s. 14; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 107.

⁶ O walkach z Sertoriuszem: J. van Ooteghem: *Pompée le Grand, bâtisseur d'Empire*. Louvain-Namur-Paris 1954, s. 122—127; o wojnie z Trakami i Dardanami: W. E. Heitland: *The Roman Republic*. Vol. 3. Cambridge 1923, s. 8, 27—28; o dowództwie M. Antoniusza: T. R. S. Broughton: *Notes on Roman Magistrates. I The Command of M. Antonius in Cilicia. II Lucullus Commission and Pompey's Acta*. TAPhA 1946, vol. 77, s. 35—43; por.: E. Maróti: *Die Rolle der Seeräuber in der Zeit der mithridatischen Kriege*. In: *Studi in onore di C. Barbagallo*. Vol. 1. Napoli 1970, s. 486 i nn.

⁷ Czas wybuchu trzeciej wojny między Rzymem a Mitrydatesem VI Eupatorem jest kwestią ciągle w nauce dyskutowaną. Th. Mommsen (*Römische Geschichte*. Bd. 3. Berlin 1889, s. 57), M. Gelzer: (*L. Licinius Lucullus*. In: RE. Bd. 13. Stuttgart 1926, szp. 384) czy H. A. Ormerod (CAH. Vol. 9, s. 359) lansują tezę, że nastąpiło to w 74 r. Th. Reinach (*Mithridate Eupator*. Paris 1890, s. 321, przyp. 1), F. Geyer (*Mithridates VI Eupator*. In: RE. Bd. 15, Stuttgart 1932, szp. 2181 i nn.) czy D. Magie (*Roman Rule in Asia Minor*. Vol. 2. Princeton 1950, s. 1127, przyp. 47 i s. 1204, przyp. 5) uważają, że wybuch wojny datować należy na 73 r.

sukcesy zmieniły — na niekorzyść Rzymu — sytuację we wschodniej części Morza Śródziemnego. Po wysłaniu przeciwko niemu Lukullusa zmagania te przebiegały dla Rzymian pomyślnie, ale trwały bardzo długo, angażując wiele sił i środków⁸. Jeszcze groźniejsze było rozpoczęte w 73 r. w Italii powstanie niewolników. Ze względu na brak na tym terenie poważniejszych sił wojskowych, odpowiedniego wodza — do czasu powierzenia dowództwa M. Licyniuszowi Krassusowi — oraz rozrost szeregów Spartakusa Rzymianie musieli z nim toczyć bardzo długą i ciężką walkę⁹.

W latach 74—73 położenie optymatów znacznie się zatem pogorszyło. Chcąc utrzymać władzę, musieli przezwyciężyć trudności i wydobyć republikę z kryzysu. Nie mogli więc dopuścić do podważenia czy rewizji istniejących w państwie porządków. Z tego powodu prowadzili bezkompromisową politykę wewnętrzną, mającą wyeliminować popularów, a zwłaszcza ich czołowych przedstawicieli, trybunów ludowych L. Kwinkcjusza i G. Licyniusza Macera, z życia publicznego.

Politykiem opozycyjnym, działającym w 74 r. na wielką skalę, był wspomniany trybun L. Kwinkcjusz¹⁰. Bez wątpienia miał współpracowników, jednakże brak o nich informacji. W rezultacie wiadomości o Kwinkcjuszu są jedynymi danymi o opozycji w tym czasie, a ocena jego wystąpień wpływa na

⁸ Niepowodzenia Rzymian w początkowym okresie walk z Mitrydatesem były wynikiem porażek M. Aureliusza Kotty, którego, po objęciu dowództwa, musiał ratować Lukullus: A. Piganiol: *Histoire de Rome*. Paris 1977, s. 168; K. Christ: *Krise und Untergang der römischen Republik*. Darmstadt 1979, s. 242—243. Czas objęcia przez Lukullusa dowództwa, podobnie jak czas wybuchu tego konfliktu, jest sporny. Ponieważ sprawy te łączą się (rozwiązywać je trzeba na podstawie tych samych informacji źródłowych) i w tym wypadku historycy wysuwają dwie koncepcje: rok 74 lub 73. O objęciu dowództwa przez Lukullusa: A. E. R. Boak: *The Extraordinary Commands from 80 to 48 B. C.* AHR 1918, vol. 24, s. 6—8. O jego kampaniach: C. M. Stern: *Lucullus und die mithridatische Offensive in der Propontis 73—72 a. C.* Leipzig 1922.

⁹ O rozroście powstania: A. Kunisz: *Armia powstańcza Spartakusa i jej wodzowie*. „Meander” 1958, t. 13, s. 1—14; R. Kamienik: *Die Zahlenangaben über den Spartakus-Aufstand und ihre Glaubwürdigkeit*. „Das Altertum” 1970, Bd. 16, s. 96—105; idem: *Studia nad powstaniem Spartakusa*. Lublin 1984, s. 50—56. O dowództwie Krassusa: B. A. Marshall: *Crassus and the Command against Spartacus*. „Athenaeum” N. S. 1973, Vol. 51, s. 109—121; batalię przeciwko Spartakusowi oraz sytuację republiki w tym czasie omawiają: B. A. Marshall: *Crassus. A Political Biography*. Amsterdam 1976, s. 25—48; A. M. Ward: *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*. Columbia-London 1977, s. 83—98.

¹⁰ Najwięcej wiadomości o Kwinkcjuszu i jego działalności w 74 r. dostarcza Cyceron w mowie *Pro Aulo Cluentio Habito* (por. przyp. 13), a ponadto, w mowach wygłoszonych przeciwko Werresowi (1, 29; 2, 1, 157). Istotne informacje o owym trybunie zawierają także teksty: Sallustiusza (*Hist. frg.* 3, 48, 11), Kwintyliana (*Inst. Or.* 5, 13, 39), a zwłaszcza Plutarcha (*Luc.* 5, 4—5) i Pseudo-Askoniusza (189, 206, 216, 255 Stangl). O jego trybunacie patrz: P. Willemss: *Le Sénat de la République Romaine*. T. 1. Louvain-Paris-Berlin 1885, s. 460; M. Ziegler: *Fasti tribunorum plebis*. Ulm 1903, s. 21; G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934, s. 242—245; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 103; H. Gundel: *L. Quinctius*. In: RE. Bd. 24. Stuttgart 1963, szp. 1002—1005; Ch. Meier: *Populares*. In: RE. Supplementband 10. Stuttgart 1965, szp. 573; T. P. Wiseman: *New Men in the Roman Senate 139 B. C. — A. D. 14*. Oxford 1971, s. 255.

opinię o jej funkcjonowaniu. L. Kwinkcjusz to również jedyny znany imiennie trybun ludowy z tego roku. O jego kolegach na urzędzie nie wiemy nic, gdyż prawdopodobnie, poza wieloznaczną wzmianką Cyclerona, brak o nich danych¹¹. Działalność Kwinkcjusza musi więc rzutować na ocenę całego kolegium i roli, jaką trybunat ludowy odegrał wówczas w Rzymie.

Wiadomości o Kwinkcjuszu są obszerniejsze niż o poprzednich trybunach. Większość odnosi się jednak do 74 r. O tym, co Kwinkcjusz robił przedtem, wiadomo bardzo mało. Najwięcej danych o nim pochodzi od Cyclerona — jego przeciwnika¹². Niektóre z nich, zwłaszcza niepochlebne dla owego trybuna, mogą być tendencyjne, gdyż wielki mówca nadmienia o Kwinkcjuszu w mowie sądowej wygłoszonej w 66 r. w obronie Aulusa Kluencjusza Habitusa. W tym zaś wypadku sukces Cyclerona był uzależniony między innymi od przekonania sędziów, że L. Kwinkcjusz to człowiek nieuczciwy¹³.

Trybun ludowy L. Kwinkcjusz był wziętym mówcą, w 74 r. bardzo popularnym. Plutarch wzmiankując o nim, nazywa go demagogiem. Cycleron wskazuje, iż Kwinkcjusz nierzadko podburzał obywateli, wywoływał zamęt i niepokoje. Dążąc do celu, korzystał z wszelkich, nawet potępianych metod działania. Zapalczywy i kłótlivy, nie wahał się sięgać po groźby czy nawet przemoc. Arpinata oskarżał go również o pychę i wyniosłość. W sumie L. Kwinkcjusz miał być typem rzymskiego karierowicza i warchoła¹⁴.

¹¹ Cic. *Verr.* 2, 1, 47, 122. Niektórzy badacze w 74 r. umieszczają także trybunat P. Korneliusza Cetegusa. Zob.: J. Macdonald Cobban: *Senat and Provinces* 78—49 B. C. Cambridge 1935, s. 105; J. Carcopino: *Jules César*. Paris 1968, s. 49.

¹² Do czasów sprzed 74 r. odnosi się jedynie wzmianka Cyclerona (*Cluent.* 40, 110). Por.: M. Ziegler: *Fasti...*, s. 21. Wrogie nastawienie Cyclerona do Kwinkcjusza potwierdza Kwintylijan (*Inst. Or.* 5, 13, 39). Wynikało ono z prowadzonych przez Cyclerona spraw sądowych. Por. przyp. 13. Ponadto Arpinacie nie odpowiadały powiązania Kwinkcjusza z popularami ani jego dążenia do odbudowy znaczenia trybunatu ludowego. O stosunku Cyclerona do tej instytucji: Cic. *Leg.* 3, 8—11, zwłaszcza 3, 9, 22; L. Perelli: *Note sul tribunato della plebe nella riflessione ciceroniana*. QS 1979, vol. 5, N° 9, s. 285—303; a także: Y. Thomas: *Cicéron, le Sénat et les tribuns de la plébe*. RHDfE 1977, t. 55, s. 189—210.

¹³ W 66 r. Aulus Kluencjusz Habitus z inspiracji swej matki i przyrodniego brata został oskarżony przez Akacjusza o otrucie swego ojczyrna Oppianika oraz o przekupienie sędziów podczas jego procesu w 74 r. O przyjęcie łapówek od Kluencjusza oskarżył wtedy sędziów również obrońca Oppianika, trybun ludowy Kwinkcjusz. Z tego powodu Cycleron broniąc w 66 r. Kluencjusza, był zmuszony w swej mowie nawiązywać do działalności Kwinkcjusza z czasów jego trybunatu. O mowie wygłoszonej przez Cyclerona w obronie Kluencjusza: W. Kroll: *Ciceros Rede für Cluentius*. NJA 1924, Bd. 35, s. 174—185; K. Kumaniecki: *Literatura rzymska. Okres cyceroński*. Warszawa 1977, s. 219—221. Cycleron musiał również udowodnić, iż pozwanie przez L. Kwinkcjusza sędziów sądzących Oppianika o przyjęcie pieniędzy od Kluencjusza było bezzasadne, a wyrok — krzywdzący. Z tego powodu wiele posunięć Kwinkcjusza z czasów jego trybunatu Cycleron był zmuszony przedstawić w negatywnym świetle. Por.: J. Humbert: *Comment Cicéron mystifia les juges de Cluentius*. REL 1938, t. 16, s. 275—296; G. S. Hoenigswald: *The Murder Charges in Ciceros „Pro Cluentio”*. TAPhA 1962, vol. 93, s. 109—123.

¹⁴ Cic. *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 89—91; 34, 93—94; 37, 103; 40, 110 i 112; 41, 113; *Brut.* 62, 223; Plut. *Luc.* 5, 4. Por.: K. Kumaniecki: *Cycleron i jego współcześni*. Warszawa 1959, s. 102—103; R. Seager: *Cicero and the Word Popularis*. CQ 1972, vol. 66, s. 329.

Kwinkcjusz — przeciwnik byłych sullanczyków i innych optymatów — zdecydowanie reprezentował orientację popularów, czemu wyraz dał na forum publicznym¹⁵. Jeszcze w 74 r. wykazał jednak brak konsekwencji, gdyż jako trybun bronił przed sądem Oppianika — sullanczyka o godnej potępienia przeszłości, a zarazem pospolitego przestępcę. W sprawę tę był nawet bardzo zaangażowany¹⁶.

Prawdopodobnie aż do 74 r. Kwinkcjusz jako polityk niczym się nie wyróżniał. Jego kariera musiała się rozwijać bardzo opornie, gdyż będąc trybunem miał około pięćdziesiąt lat. Do tego czasu nie osiągnął także sukcesów ani jako oskarżyciel, ani jako obrońca sądowy¹⁷. Piastując trybuński urząd, prowadził jednak działalność na skalę znacznie większą niż trybunowie z lat poprzednich.

W czasie swego trybunatu Kwinkcjusz dał się poznać jako polityk dążący do rewizji stosunków narzuconych przez Sullę. Plutarch mówiąc o zamiarach Kwinkcjusza, użył sformułowania „powstawał przeciwko porządkom państwowym Sulli”¹⁸. Nie należy jednak stąd wnioskować, że Kwinkcjusz chciał znieść wszystkie lub większość zarządzeń dyktatora. Opierając się na innych przekazach, można twierdzić, że występował on przeciwko tym elementom sullanckiego prawodawstwa, które były powszechnie znienawidzone¹⁹.

Z tego, co o Kwinkcjuszu pisze Plutarch, wolno sądzić, że polityk ten dążył do narzucenia swoich koncepcji przemocą²⁰. Wzmianki tej nie można pojmować dosłownie, gdyż brak wiadomości o tym, by Kwinkcjusz organizował lub rozpętał w Rzymie walki zbrojne. Sformułowanie Plutarcha należy chyba rozumieć w ten sposób, że Kwinkcjusz w czasie swych wystąpień stosował wobec optymatów i władz reprezentujących ich interesy ostrą presję. Taki punkt widzenia podbudowuje Ciceron, sugerując, iż w urządzaniu manifestacji,

¹⁵ Cic. *Cluent.* 28, 77; 40, 110; Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11; Ps.-Ascon. 189 Stangl. Podobnie postawę Kwinkcjusza ujmuje literatura: J. Macdonald Cobban: *Senat...*, s. 105—106; Ch. Meier: *Populares...*, szp. 573; L. Perelli: *Il movimento popolare nell'ultimo secolo della repubblica*. Torino...Palermo 1982, s. 167.

¹⁶ Oprócz Cicerona (*Cluent.* 27, 73—41, 113) podkreślają to także: Ps.-Ascon. 206, 216 Stangl; *Schol. Gron.* 351 Stangl.

¹⁷ Cic. *Cluent.* 40, 110. W czasie powstania Spartakusa (E.S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 28) Kwinkcjusz miał służyć jako oficer jazdy pod dowództwem Krassusa. Preturę miał osiągnąć w 68 lub 67 r.: Sall. *Hist. frg.* 4, 71; Plut. *Luc.* 33, 5; M. Ziegler: *Fasti...*, s. 21; G. Niccolini: *I fasti...*, s. 245; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 103 i 108.

¹⁸ Plut. *Luc.* 5,4.

¹⁹ Przede wszystkim były to ograniczenia nałożone na trybunat ludowy (Ps.-Ascon. 189 Stangl; por.: Cic. *Cluent.* 40, 110; Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11) oraz decyzje oddające sądownictwo warstwie senatorskiej (Cic. *Cluent.* 28, 77; 47; 49). Zob.: J. M. Sunden: *De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta*. Upsala 1897, s. 8—9. M. A. Levi (*La costituzione romana dai Gracchi a Giulio Cesare*. Firenze 1928, s. 88) i J. R. Hawthorn, C. Macdonald (*Roman Politics 80—44 B. C.* London 1960, s. 4) podkreślają, iż Kwinkcjusz występował przeciwko oligarchii senatorskiej.

²⁰ Plut. *Luc.* 5, 4.

wyglaszaniu wojowniczych przemówień, stosowaniu gróźb czy zastraszaniu Kwinkcjusz był mistrzem²¹. Nie można wykluczyć, że miał zorganizowane grupy sympatyków, nadające jego wystąpieniom swoisty „koloryt” oraz odpowiednią atmosferę. Słuszny wydaje się zatem pogląd, iż Kwinkcjusz stosował wobec przeciwników terror polityczny²².

Ostatecznie Kwinkcjusz swych zamierzeń nie zdołał zrealizować, ambicje musiał odłożyć, a z planów zrezygnować. Na podstawie wzmianki Sallustiusza można stwierdzić, iż do przerwania działalności został zmuszony przez konsula Lukullusa²³. Opierając się na innych relacjach, można zrekonstruować niektóre fakty z tym związane i chociażby częściowo odtworzyć okoliczności, w jakich Kwinkcjusz zakończył działalność.

Początkowo na poczynania tego trybuna władze nie zwracały należytej uwagi, prawdopodobnie dlatego, że do 74 r. jako polityk był właściwie nieznany. Zapewne z jego strony nie spodziewano się zagrożenia. Nawet gdy rozpoczął działania przeciwko optymatom, jego wystąpienia lekceważono, a jemu samemu pobbazano²⁴. Przez swych przeciwników, zwłaszcza przez Lukullusa, Kwinkcjusz był więc atakowany nie od razu. Ataki przeciwko owemu trybunowi rozpoczęto przypuszczalnie dopiero wtedy, gdy pokazał, jak potrafi być niebezpieczny. Kiedy jego popularność wzrosła, a agitacja przyciągała coraz większe rzesze obywateli, przeciwko Kwinkcjuszowi wystąpił chyba sam Lukullus. Miał to uczynić bardzo stanowczo, a nawet z wielką zaciętością²⁵.

Lukullus oddziaływał na Kwinkcjusza różnymi środkami. Najpierw próbował perswazji, dopiero później posłużył się urzędowym ostrzeżeniem. Wynikałoby z tego, że usiłował zahamować działalność trybuna nieoficjalnymi, łagodniejszymi metodami, a gdy nie przyniosło to spodziewanych efektów, sięgnął po oficjalne, przysługujące mu jako konsulowi, środki represji²⁶. W efekcie akcja rozpoczęta przez Lukullusa przeciwko Kwinkcjuszowi musiała wytworzyć niebezpieczną sytuację. Prawdopodobnie napięcie w Rzymie wzrosło tak bardzo, że groziło to wybuchem rozruchów. Plutarch wspomina, iż zapobiec temu miał

²¹ Cic. *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 34, 95; 37, 103; 39, 108; 41, 113; 47; 49.

²² Na forum zgromadzenia ludowego i w sądach: Cic. *Cluent.* 34, 93; 39, 108; 40, 110; 49. Por.: 29, 79; 33, 90; 37, 103. Zdaniem W. E. Heitlanda (*The Roman Republic...*, s. 10) podczas wystąpień przeciwko Juniuszowi, przewodniczącemu kompletu sędziowskiego, który skazał Oppianika.

²³ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11. Por.: Plut. *Luc.* 5, 4. Pogląd taki jest w literaturze akceptowany: Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 95; T. Rice Holmes: *The Roman Republic...*, vol. 1, s. 154. P. Wehrmann: *Zur Geschichte des römischen Volkstribunats*. Stettin 1887, s. 19, uważa, iż Kwinkcjusz kontynuował działalność także po interwencji Lukullusa.

²⁴ Cic. *Cluent.* 40, 110; 112. Słowa Cicerona dowodzą, iż przyczyną takiego stanowiska władz wobec Kwinkcjusza było jego niskie pochodzenie społeczne.

²⁵ Cic. *Cluent.* 40, 112 i 110; Ps.-Ascon. 189 Stangl. O interwencji Lukullusa: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11; Plut. *Luc.* 5, 4; J. van Ooteghem: *Lucius Licinius Lucullus...*, s. 53–54.

²⁶ Przypuszczalnie tak powinien się interpretować uwagi Plutarcha (*Luc.* 5, 4) o narastającej stanowczości działań konsula. Potwierdza to Sallustiusz (*Hist. frg.* 3, 48, 11). Podobnie posunięcia Lukullusa ujmują: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 139; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 25.

właśnie Kwinkcjusz. Posunięć trybuna jednak nie opisuje. Nadmieniał jedynie, że miał to uczynić w zbawienno pod względem politycznym i jedynie możliwy do zrealizowania sposób²⁷.

Co uczynił wówczas Kwinkcjusz, nie wiadomo. Na podstawie wzmianek pozornie z sobą nie związanych można się pokusić o wyjaśnienie tej kwestii.

Cyceron broniąc Kluencjusza wspominał, że wystąpienia Kwinkcjusza najpierw przyniosły mu niespotykaną popularność, później jednak miał być przez mieszkańców Rzymu znienawidzony. Pozornie słowa wielkiego mówcy wskazują, że nastawienie do Kwinkcjusza zmieniło się w wyniku podjęcia się przezeń obrony sullańczyka Oppianika²⁸. Dalsze wywody Cycerona jednak temu przeczą. Stwierdza bowiem, że Kwinkcjusz cieszył się dużą popularnością także po tym fakcie oraz że doprowadził nawet do jej wzrostu²⁹. Przyczyną zmiany stosunku obywateli do owego trybuna musiało więc być coś innego.

Naszym zdaniem zmianę nastawienia mieszkańców Rzymu wobec Kwinkcjusza należy wiązać z przerwaniem jego działalności politycznej. Może wobec zdecydowanych posunięć Lukullusa, kiedy zanosilo się na podjęcie surowych sankcji³⁰, Kwinkcjusz wyrzekł się swoich przekonań i zamierzeń. Nie można wykluczyć, iż to go skompromitowało, a nawet zostało poczytane za zdradę. Taki punkt widzenia musi jednak pozostać hipotezą, gdyż na jego potwierdzenie brak dowodów. Inaczej jednak ową kwestię trudno wyjaśnić.

L. Kwinkcjusz występował na forum publicznym z koncepcjami odnoszącymi się do dwóch zagadnień. Były to kwestie najwyższej rangi państwowej.

Ponownie podjął sprawę przywrócenia trybunom ludowym odebranych im przez Sullę uprawnień, zamierzając w ten sposób — jak jego poprzednicy — doprowadzić instytucję, którą reprezentował, do dawnego znaczenia³¹. Ponadto, jako pierwszy z trybunów, zwrócił uwagę na skandaliczną sytuację w sądownictwie oddanym przez Sullę stanowi senatorskiemu i zażądał jej uregulowania³². Jak wiadomo, owa decyzja Sulli doprowadziła do największego w rzymskich dziejach skorumpowania sądów, co spowodowało niezadowolenie innych warstw społecznych, głównie ekwitów³³.

²⁷ Plut. *Luc.* 5, 4.

²⁸ Jest to możliwe dlatego, iż po uwadze ilustrującej zmianę nastawienia Rzymian do Kwinkcjusza Cyceron wzmiankuje o jego udziale w procesie Oppianika w roli obrońcy: Cic. *Cluent.* 28, 77; 40, 110.

²⁹ Zwłaszcza przez ataki na senatorskie sądy, w czym popierali go mieszkańcy miasta: Cic. *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 90; 34, 93; 37, 103; 41, 113; 47, 49.

³⁰ Plut. *Luc.* 5, 4. Por.: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11.

³¹ O owych poczynaniach Kwinkcjusza: Ps.-Ascon. 189 Stangl. Zob. też: Cic. *Cluent.* 40, 110—112; Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11; Plut. *Luc.* 5, 4; G. Bloch: *La République Romaine. Conflits politiques et sociaux.* Paris 1925, s. 297; Ch. Meier: *Populares...*, s. 573; J. Martin: *Die Popularen in der Geschichte der Späten Republik.* Freiburg 1965, s. 11, wysuwa tezę, że restytucja znaczenia trybunatu ludowego była głównym celem Kwinkcjusza.

³² Cic. *Cluent.* 28, 77. Na ów aspekt wystąpienia Kwinkcjusza zwracają uwagę: J. M. Sunden: *De tribunicia potestate...*, s. 8—9; G. Niccolini: *Il tribunato della plebe.* Milano 1932, s. 151.

³³ Cic. *Cluent.* 28, 77; 34, 92; 47, 119.

Kwinkcjusz zaczął również aktywnie uczestniczyć w sądach. Niewykluczone, iż wtedy po raz pierwszy wystąpił w roli obrońcy, podjął się bowiem — jak już wspomniano — obrony sullańczyka Oppianika. Chcąc sprawę doprowadzić do pomyślnego końca, podobno miał się nawet nieuczciwych środków. Jego zabiegi spełzły jednak na niczym — Oppianika skazano, a sam Kwinkcjusz miał się wówczas skompromitować³⁴.

W wyniku przeciwdziałania Lukullusa niepowodzeniem zakończyły się również starania Kwinkcjusza o podniesienie znaczenia trybunatu ludowego i „naprawę” senatorskich sądów. Plutarch sugeruje, że Kwinkcjusz był zmuszony wyrzec się tych koncepcji. Łącząc owe sugestie z danymi Cycerona, można wnioskować, że wśród popularów spowodowało to poważne rozdzwęki, które osłabiły ich zwartość i zdolność do kontynuowania walki politycznej³⁵. Jedynym pozytywnym wynikiem poczynań Kwinkcjusza było doprowadzenie do osądzenia i ukarania sędziów, którzy skazali Oppianika³⁶.

Informacje źródłowe pozwalają na poczynienie pewnych uwag o programie Lucjusza Kwinkcjusza.

Jako trybun ludowy Kwinkcjusz w pierwszej kolejności rozpoczął agitację mającą na celu odbudowę znaczenia instytucji, którą reprezentował³⁷. Dopiero później — datę trudno ustalić — miał miejsce proces Oppianika z Kwinkcjuszem w roli obrońcy pozwanego³⁸. Następnie ów trybun wystąpił przeciwko senatorskiemu sądownictwu. Wiadomo bowiem, iż korupcję w sądach Kwinkcjusz zaczął zwalczać dopiero po skazaniu Oppianika, gdyż był przekonany, że wyrok wydano niesłuszny. Apogeum owej działalności, czyli ukaranie sędziów, którzy skazali Oppianika, miało miejsce w ostatnich dniach przed zakończeniem urzędowania Kwinkcjusza³⁹.

³⁴ Cic. *Cluent.* 27, 74; por.: Ps.-Ascon. 255 Stangl; *Schol. Gron.* 328, 351 Stangl. Kompromitację Kwinkcjusza sugeruje Ciceron: *Cluent.* 40, 110. Wyraźniej nadmienia o tym Pseudo-Askoniusz: 206 i 216 Stangl. O metodach działania Kwinkcjusza: Cic. *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 89—90; 34, 93; 37, 103; 39, 108. Por.: J. Lenglé: *Untersuchungen über die sullanische Verfassung*. Freiburg 1899, s. 15, 46—47; D. H. Kelly (*Evidence for Legislation by Tribunes 81—70 B. C.* In: *Auckland Classical Essays presented to E. M. Blaiklock*. Auckland-Oxford 1970, s. 136) stwierdza, że Kwinkcjusz miał być przyjacielem Oppianika.

³⁵ Cic. *Cluent.* 40, 110; Plut. *Luc.* 5, 4.

³⁶ Cic. *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 89; 91; 34, 92; 37, 103; Ps.-Ascon. 216, 255 Stangl; *Schol. Gron.* 341 Stangl. Z innej informacji Cycerona (*Cluent.* 49) wynika, że Juniusz, przewodniczący trybunału sądzącego Oppianika, został później niewinny.

³⁷ O czasie jej rozpoczęcia por. s. 47. Zob. też przyp. 43.

³⁸ Informacje Cycerona pozwalają twierdzić, iż proces Oppianika musiał się odbyć przypuszczalnie w listopadzie, a najwcześniej w październiku 74 r. Por. przyp. 39, a także tekst na s. 47—49.

³⁹ Cic. *Cluent.* 28, 77; 33, 90. Zdaniem A. W. Lintotta (*Violence in Republican Rome*. Oxford 1968, s. 212): „The corrupt condemnation of Oppianicus was the starting point of agitation by the tribune L. Quinctius which bordered on violence.” R. E. Smith: *The Use of Force in Passing Legislation in the Late Republic*. „Athenaeum” N. S. 1977, vol. 65, N° 1—2, s. 158—159, neguje, iż apogeum owej działalności Kwinkcjusza przypadło w ostatnich dniach jego urzędowania.

Na początku kadencji Kwinkcjusz nie miał więc wielkich planów politycznych; nie prowadził też działalności w zakresie większym niż trybunowie z lat 76—75. Rozszerzył zakres wystąpień dopiero po porażce w procesie Oppianika, która była dla popularnego i ambitnego trybuna bardzo bolesna. Wskazywałoby to, że posunięcia Kwinkcjusza wymierzone w monopol sądowy stanu senatorskiego wyniknęły z pobudek osobistych, zwłaszcza zranionej dumy i ambicji⁴⁰. Atakowanie senatorskiego sądownictwa nie mogło więc być pierwotnie czynnikiem składowym jego programu, który nie był tak wielostronny, jak by to pozornie wynikało z oceny całokształtu wystąpień owego trybuna⁴¹. Nie umniejsza to jednak wkładu Kwinkcjusza w rozwój opozycji, wzrost jej udziału w życiu politycznym i zwiększenie znaczenia w państwie, gdyż uznanie, jakim się cieszył, miało związek głównie z jego dążeniami do podniesienia rangi trybunatu ludowego⁴².

Informacje starożytnych autorów pozwalają zarówno bliżej scharakteryzować działalność Kwinkcjusza, jak i w przybliżeniu określić czas jej trwania.

Jak sygnalizowano, przed 74 r. Kwinkcjusz był mało znany, natomiast jako trybun ludowy — bardzo popularny. Jego aktywność na trybuńskim urzędzie nie mogła więc być krótkotrwała, gdyż na zdobycie uznania potrzebował czasu. Nawiązanie do koncepcji odbudowy znaczenia trybunatu ludowego — wysuwanej przez G. Sycyniusza i Kw. Opimiusza⁴³ — pozwala wnioskować, że dalsze popularyzowanie tej idei Kwinkcjusz rozpoczął zaraz po objęciu trybuńskiego urzędu.

Informacje Cicerona o procesie Juniusza wskazują, iż wystąpienia Kwinkcjusza trwały prawie do końca jego kadencji. Właśnie w jej końcowym okresie miał on mocne oparcie w społeczeństwie. Jego popularność i aktywność — zwłaszcza na zgromadzeniach ludowych — była wtedy wysoka⁴⁴. Nie musi to

⁴⁰ Ciceron sugeruje, że wystąpienia przeciwko senatorskiemu sądownictwu Kwinkcjusz rozpoczął, chcąc podbudować swoją reputację: *Cluent.* 28, 77; 40, 110. Zob. też: Ps.-Ascon. 206, 216 Stangl; *Schol. Gron.* 351 Stangl.

⁴¹ Badacze nie dostrzegają tej kwestii. Akcentują natomiast późne rozpoczęcie agitacji przeciwko sądom i odmienne, od żądań odbudowy trybuńskiej władzy, podłoże tych działań. Por. np.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 19; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 8—11.

⁴² Ze wzmianki Cicerona (*Cluent.* 28, 77) wynika, że gdy Oppianika skazano, Kwinkcjusz był już w Rzymie popularny. Uznanie musiał więc zdobyć agitacją na rzecz restytucji znaczenia trybunatu ludowego. Wniosek ten podbudowuje stwierdzenie (Cic. *Cluent.* 40, 110), iż popularność Kwinkcjusza była wynikiem jego kampanii przeciwko sullańskiemu porządkom politycznym.

⁴³ Kontynuację linii politycznej G. Sycyniusza i Kw. Opimiusza przez L. Kwinkcjusza potwierdzają: Sallustiusz (*Hist. frg.* 3, 48, 8—10) i Pseudo-Askoniusz (189 Stangl).

⁴⁴ Owe działania Kwinkcjusza bardzo wymownie ujmuje Ciceron (*Cluent.* 34, 93): „[...] accusabat [Juniusza — N. R.] tribunus plebis idem in contionibus, idem ad subsellia; ad iudicium non modo de contione, sed etiam cum ipsa contione veniebat”. Zob. też: *Cluent.* 33, 90; 37, 103.

jednak oznaczać, iż do końca urzędowania kontynuował on szeroko zakrojoną działalność polityczną⁴⁵.

Kwestią do wyjaśnienia jest więc czas, w którym ów trybun został przez Lukullusa zmuszony do zaprzestania wystąpień przeciwko porządkom państwowym. W tym celu należy ustalić, czy kampania Kwinkcjusza przeciwko Juniuszowi i reszcie sędziów miała wydźwięk polityczny.

Jak wiadomo, wystąpienia Kwinkcjusza przeciwko sędziom wiązały się z procesem Oppianika, gdyż jego skazanie łączył on z ich przekupieniem. Dlatego zaatakował sędziów wraz z ich przewodniczącym Juniuszem, a także sądy senatorskie w ogóle. Do procesu Juniusza i podległych mu sędziów Kwinkcjusz doprowadził w niedługim czasie⁴⁶. A zatem działania przeciwko kolegium sędziowskiemu oraz senatorskiemu monopolowi sądowemu musiał prowadzić równocześnie. Akcja wobec Juniusza miała więc wydźwięk polityczny, gdyż była elementem kampanii przeciwko senatorskim sądom. Jak to określa Plutarch, godziła „w państwowe porządki Sulli”, dlatego musiała być przez Lukullusa zwalczana⁴⁷.

Można uważać, iż kontrakcja Lukullusa i związane z tym zakończenie działalności politycznej Kwinkcjusza prawdopodobnie miały miejsce po procesie Juniusza, czyli pod koniec kadencji Kwinkcjusza na trybuńskim urzędzie. Heitland i Kelly wzrost poziomu aktywności Kwinkcjusza i okoliczności jej wygaśnięcia ujmują podobnie, nie wspominają jednak o interwencji Lukullusa. Korelację między wystąpieniem konsula przeciwko Kwinkcjuszowi a atakami trybuna na senatorskie sądy i podburzaniem ekwitów przeciwko władzom dostrzega natomiast Wehrmann. Daty interwencji Lukullusa też jednak nie określa. Podstawą do jej umieszczenia w końcowym okresie urzędowania Kwinkcjusza są: ogólne stwierdzenie Plutarcha, że wystąpienia owego trybuna przeciwko państwu powstrzymał Lukullus, i umożliwiające względne, a w wypadku procesu Juniusza bezwzględne, datowanie poczynań tego trybuna informacje Cycerona, w których brak jednak wzmianek o interwencji Lukullusa. Ustalenie jej daty musi więc polegać na skorelowaniu obydwu przekazów i założeniu (!), że nastąpiła, gdy Kwinkcjusz był dla optymatów szczególnie niebezpieczny — najwcześniej pod koniec października, a najprawdopodobniej na przełomie listopada i grudnia. Jest to niezgodne z poglądami historyków lansujących tezę, że Lukullus będąc konsulem, objął dowództwo przeciwko Mitrydatesowi, gdyż neguje ona jego obecność w Rzymie w ostatnich miesiącach

⁴⁵ Ciceron (*Cluent.* 28, 77; 40, 110) sugeruje, iż występując przeciwko sędziom, którzy skazali Oppianika, Kwinkcjusz chciał wziąć odwet za klęskę w sądzie.

⁴⁶ Cic. *Cluent.* 33, 89; por.: 28, 77; G. Niccolini: *Il tribunato...*, s. 151; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 8—10; D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 135—139.

⁴⁷ Plut. *Luc.* 5, 4. Podobną opinię lansuje P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 19. Owe poczynania Kwinkcjusza były dla władz niebezpieczne, gdyż, jak należy przypuszczać, łączyły się z próbą podburzenia przeciwko nim ekwitów: Cic. *Cluent.* 49. O tym: W. E. Heitland: *The Roman Republic...*, s. 10.

74 r. W owej teorii istnieją jednak luki zmniejszające jej wartość (zob. przyp. 7 i 8), a ponadto eksponujący ją badacze nie ustosunkowali się do informacji o działalności Lukullusa i Kwinkcjusza w Rzymie w tym czasie, mimo iż dla ich koncepcji mają one kluczowe znaczenie. Dostrzega to Broughton, ale nie bada tej kwestii dokładnie⁴⁸.

Informacje o charakterze i metodach działalności Kwinkcjusza spotykamy w źródłach często. W ich świetle był on politykiem aktywnym, a zwłaszcza sprytnym, wykorzystującym do występowania przeciwko optymatom każdą sposobną okazję i wszelkie, pomocne w walce z nimi, atuty⁴⁹. Najważniejszym z tych atutów byli jego zwolennicy. Dzięki ich poparciu Kwinkcjusz mógł stawiać władzom żądania, wysuwać pod ich adresem oskarżenia, a czasem nawet korygować postanowienia oficjalnych osobistości czy instytucji⁵⁰.

W walce z przeciwnikami Kwinkcjusz korzystał też ze swoich trybuńskich uprawnień⁵¹. Znany był również z tego, iż zwalczając ich, używał wszelkich dostępnych mu środków, nierzadko łamiąc przy tym prawo — ale antagonistom nie dawał szans na skuteczną obronę⁵². Często posługiwał się demagogią: grając na nastrojach słuchaczy, wygłaszał ostre mowy, rozniecał polityczne namietności, rzucał na swych wrogów podejrzenia, podburzając przeciwko nim tłumy. Takimi manewrami na zgromadzeniach ludowych i w sądach Kwinkcjusz tworzył korzystną dla siebie atmosferę⁵³. Skrzętnie wyzyskiwał też trudną sytuację władz. Dzięki temu oraz odpowiednio zorganizowanym wystąpieniom swoich zwolenników mógł na przeciwnikach wymuszać ustępstwa.

Cyceron o posunięciach Kwinkcjusza wyrażał się negatywnie. Zarzucał trybunowi, że miał na względzie nie korzyść popierających go obywateli, lecz własne interesy; broniąc ich, wykorzystywał nieświadomość swoich zwolenników. Chcąc sobie ułatwić zrobienie kariery, miał dążyć do przypodobania się ludowi⁵⁴.

Działalność Kwinkcjusza w dużym stopniu wpływała na postawę opozycyjnych odłamów społeczeństwa, gdyż Rzymianie wobec jego wystąpień nie byli

⁴⁸ O tym por.: Cic. *Cluent.* 27, 74; 28, 77; 29, 79; 33, 89—90; 34, 93; 37, 103; Plut. *Luc.* 5, 4; P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 19; W. E. Heitland: *The Roman Republic...*, s. 10; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 106; D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 134—139.

⁴⁹ Większość informacji na ten temat pochodzi od Cycerona, który zwłaszcza w tym przypadku mógł je podać tendencyjnie. Zob.: *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 89—91; 34, 93—94; 37, 103; 39, 108; 40, 110—41, 113; 47; 49. Por. przyp. 12 i 13.

⁵⁰ Przykłady takich posunięć Kwinkcjusza przedstawia Cyceron: *Cluent.* 28, 77; 30, 83; 34, 93; 37, 103; 39, 108. Podobnymi zabiegami ów trybun doprowadził do cofnięcia wyroku wydanego na Oppianika (*Cluent.* 38, 105; por.: 41, 113), zmuszając senat do stwierdzenia przekupstwa sędziów, którzy go skazali (*Cluent.* 49).

⁵¹ Ibidem, 27, 74; 29, 79; 30, 83; 33, 90.

⁵² Do podobnych metod Kwinkcjusz miał się uciekać bardzo często: ibidem, 28, 77; 33, 89—90; 34, 93—94; 35, 95; 37, 103; 39, 108; 41, 113; 49.

⁵³ Ibidem, 28, 77; 29, 79; 33, 90; 34, 93; 35, 95; 37, 103; 40, 110; 47.

⁵⁴ Ibidem, 28, 77; 33, 90; 34, 93—94; 35, 95; 38, 105; 41, 113.

bierni. Wprost przeciwnie — na jego apele i kolejne posunięcia zwykle reagowali bardzo szybko, udzielając mu swego poparcia. Wielu manifestowało to szczególnie aktywnie. W niektórych wypadkach ich oddziaływanie, a nawet presja wywarta na przeciwnikach, przyczyniły się do zrealizowania zamierzeń trybuna. Sytuacje, gdy czyniły to całe tłumy, także nie były odosobnione⁵⁵.

Źródłem sukcesów Kwinkcjusza były również jego przywódcze zdolności, wyzyskiwanie do zwalczania optymatów nastrojów swych zwolenników i odpowiedni dobór kwestii wysuwanych podczas wystąpień publicznych. Z reguły były to sprawy korzystne i bardzo ważne dla obywateli związanych z popularami. Zainteresowanie nimi jak największej liczby Rzymian ułatwiało Kwinkcjuszowi także to, że wywoływały one konflikty między popularami a optymatami⁵⁶.

Cyceron mówiąc o zwolennikach tego trybuna, często używa określenia „lud” — „populus”. W wielu jednak wypadkach stosuje termin „ludzie” — „homines”, lub pogardliwy „pospólstwo, gmin, tłum” — „multitudo”⁵⁷. Można więc przyjąć, iż do grona sympatyków Kwinkcjusza należeli głównie obywatele z niższych warstw społecznych. Szczególnie dużo musiało wśród nich być reprezentantów rzymskich proletariuszy. Niewykluczone, że z powodów przede wszystkim politycznych znajdowali się wśród nich i przedstawiciele warstw wyższych. Musieli go także popierać Rzymianie mniej zaangażowani w sprawy publiczne, uczestniczący w jego wystąpieniach tylko od czasu do czasu, niezbyt dobrze orientujący się w jego przedsięwzięciach⁵⁸.

Skuteczność oddziaływania Kwinkcjusza na obywateli wskazuje, że grono jego zwolenników musiało być liczne. Trudno wymieniać konkretne liczby, bo brak ku temu danych. Na pewno jednak było ich o wiele więcej niż stronników G. Sycyniusza czy Kw. Opimiusza, ponieważ Cyceron narzeka, iż często Kwinkcjusz odnosił sukcesy tylko dlatego, że jego sympatycy przytłaczali przeciwników liczbą oraz wywartą na nich presją⁵⁹.

Kwinkcjusz szczególnie zabiegał o pozyskanie ekwitów, którzy w walkach wewnętrznych w Rzymie już niejednemu raz odegrali ważną rolę. Starania o zaangażowanie się tej grupy społecznej w jego kampanię polityczną przeciwko optymatom musiały być dobrze przygotowane i prowadzone bardzo intensywnie.

⁵⁵ Przykłady skutecznego popierania Kwinkcjusza przez jego zwolenników podał Cyceron: *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 90; 34, 93; 37, 103; 38, 105; 39, 108; 40, 110; 49.

⁵⁶ Najbardziej kwestia odbudowy politycznego znaczenia trybunatu ludowego oraz sanacja skorumpowanego sądownictwa, będące powodem wielkich emocji i napięć społecznych.

⁵⁷ *Cic. Cluent.* 28, 77; 33, 90; 49 — (*populus*); 29, 79; 34, 92; 40, 110; 49 — (*homines*); 29, 79; 37, 103; 39, 108; 40, 110 — (*multitudo*). Zob. też: *Brut.* 62, 223.

⁵⁸ Eksponował to zwłaszcza Cyceron: *Cluent.* 28, 77; 34, 92; 93; 37, 103; 38, 105. W 74 r., tak jak w latach 78—77, z opozycją prawdopodobnie związani byli ci obywatele z wyższych warstw społecznych, których prześladowali sullańscy.

⁵⁹ *Ibidem*, 28, 77; 29, 79; 33, 89—90; 34, 92—93; 37, 103; 39, 108; 40, 110; 41, 113; 47; 49. Oprócz „narzekań” Cycerona o dużej liczebności zwolenników Kwinkcjusza świadczą informacje Plutarcha, zwłaszcza o tym, że ów trybun swoje zamierzenia próbował przeforsować siłą: *Luc.* 5, 4.

nie. Prawdopodobnie od razu trafiły na podatny grunt. Mimo to nie zakończyły się pomyślnie. Ich finał był korzystny dla przeciwników trybuna dzięki szczęśliwym dla nich okolicznościom⁶⁰. Taki rozwój wydarzeń ocalił ówczesne władze przed poważnymi komplikacjami, gdyż współdziałanie ekwitów z kierowanymi przez Kwinkcjusza popularami zdecydowałoby o pełnej izolacji optymatów w Rzymie⁶¹.

Źródła pozwalają także na określenie zasięgu wystąpień Kwinkcjusza. Wynika z nich, że poza niewolnikami w sferze jego oddziaływania, oczywiście w różnym stopniu, znaleźli się reprezentanci wszystkich warstw społecznych. Najlepiej świadczą o tym słowa Cyclerona, jednoznacznie stwierdzającego, że Kwinkcjusz „rostra iam diu vacua locumque illum post adventum L. Sullae a tribunicia voce desertum oppresserat multitudinemque desuefactam iam a contionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocarat idcirco cuidam hominum generi paulisper iucundior fuit”⁶². Dowodzi to, że L. Kwinkcjusz, jako pierwszy przywódca popularów od schyłku lat osiemdziesiątych, był w 74 r. jednym z czynników decydujących o rozwoju niektórych aspektów życia wewnątrzpolitycznego w Rzymie⁶³.

W niektórych, bynajmniej nie odosobnionych wypadkach Kwinkcjusz wtrącał się do trybu funkcjonowania sądów, natomiast na zgromadzeniach ludowych (*contio*) był politykiem dominującym. Pod koniec kadencji przez odpowiednio zorganizowane wystąpienia swych zwolenników wywarł nawet nacisk na senat i zmusił optymatów do zaakceptowania swych, wysuniętych w tym wypadku, żądań⁶⁴.

W przeciwieństwie do Kw. Opimiusza Kwinkcjusz sprawując urząd trybuna ludowego, nie uzyskał od władz żadnych ustępstw mających trwale następstwa polityczne⁶⁵. Byłoby jednak błędem utrzymywać, że wystąpienia Kwinkcjusza nie

⁶⁰ Wnioski te są rezultatem analizy wzmianki Cyclerona: *Cluent.* 49. Owe „szczęśliwe dla optymatów okoliczności” to prawdopodobnie uchwała senatu potępiająca rezultaty procesu Oppianika, która uspokoiła nastroje w Rzymie i zapobiegła udzieleniu przez ekwitów poparcia Kwinkcjuszowi. Być może miało to także związek ze wspomnianym już powstrzymaniem groźnego trybuna przez Lukullusa. Zabiegi Kwinkcjusza o sojusz z ekwitami omawiają: J. Macdonald Cobban: *Senat...*, s. 120; D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 139; por. także: P. A. Brunt: *Die Equites in der späten Republik*. In: H. Schneider: *Zur Social und Wirtschaftsgeschichte der späten römischen Republik*. Darmstadt 1976, s. 206.

⁶¹ Prawdopodobnie jednym z celów Kwinkcjusza było stworzenie siły politycznej podobnej do sojuszu plebsu miejskiego, wiejskiego i ekwitów, utworzonego przez G. Grakcha, lub uczynienie z ekwitów takiej podpory popularów, jaką byli do 100 r. Zob.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 19. O roli ekwitów w Rzymie pod koniec II w.: P. A. Brunt: *Die Equites...*, s. 175—184. Por. też: Ch. Meier: *Res publica amissa*. Wiesbaden 1966, s. 64—95; C. Nicolet: *L'ordre équestre à l'époque républicaine*. Paris 1966, s. 467—543.

⁶² Cic. *Cluent.* 40, 110.

⁶³ Jednoznacznie świadczy o tym zasięg działalności Kwinkcjusza: Cic. *Cluent.* 27, 73—49; G. Niccolini: *I fasti...*, s. 242—245; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 8—11; Ch. Meier: *Populares...*, s. 573; D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 134—139.

⁶⁴ Cic. *Cluent.* 28, 77; 29, 79; 33, 90; 34, 93—37, 103; 38, 105; 39, 108; 40, 110; 41, 113; 49.

⁶⁵ Opimiusza niektórzy badacze uważają za współautora *lex Aurelia de tribunicia potestate*.

przyniosły efektów. Odwrotnie — były one wyjątkowo duże i miały niemałe znaczenie. Należy je jednak oceniać pod innym kątem, tylko pod tym warunkiem można uwypuklić rzeczywiste osiągnięcia tego przywódcy popularów.

Kwinkcjusz doprowadził do dłuższego oraz trwałego pobudzenia aktywności opozycyjnych grup społecznych. Za jego trybunatu, mimo nie sprzyjającej polityki wewnętrznej władz, nastąpił niespotykany od szeregu lat wzrost działalności popularów⁶⁶, a także scalenie się tego ruchu. W rezultacie słabo dotąd zorganizowane a wrogo do optymatów nastawione żywioły, pod jego przewodnictwem zaczęły się przekształcać w zwarte ugrupowanie oraz groźny instrument walki politycznej. Kwinkcjusz i kierowany przez niego ruch popularów urósł więc do roli czynnika, z którym optymaci musieli się liczyć⁶⁷.

Działalność Kwinkcjusza wpłynęła również na dalsze spopularyzowanie idei odbudowy znaczenia trybunatu ludowego i wzrost zainteresowania społeczeństwa tą kwestią⁶⁸. Ów trybun próbował także zjednać dla popularów nowych sojuszników przez zaatakowanie senatorskiego monopolu sądowego. W ten sposób usiłował włączyć ekwitów do wspólnej walki z optymatami⁶⁹. Kwinkcjusz nawiązał więc do wcześniej już wysuwanej przez trybunów ludowych idei zjednoczenia przeciwko *nobilitas* wszystkich pozostałych grup społecznych⁷⁰.

Większość swych posunięć Kwinkcjusz realizował na forum zgromadzenia ludowego, dzięki czemu wzrosło znaczenie tej instytucji i jej udział w życiu publicznym⁷¹. Optymaci ze względu na trudną sytuację na arenie międzynarodowej musieli się z tym pogodzić. W ten sposób w Rzymie w 74 r. (zwłaszcza w końcowym okresie kadencji Kwinkcjusza) wytworzył się nowy układ sił: władze celem załagodzenia sytuacji zrezygnowały na pewien czas z konfrontacji z opozycją. W konsekwencji popularzy kierowani przez Kwinkcjusza uchwycili na forum publicznym inicjatywę. Świadczy o tym postawa senatu, który w wyniku starań L. Kwinkcjusza musiał zaakceptować opinię zgromadzenia ludowego, że sędziowie podczas procesu Oppianika byli przekupieni⁷². Od czasów dyktatury Sulli zdarzyło się to po raz pierwszy.

⁶⁶ Potwierdzają to zwłaszcza teksty Cyncerona (*Chuent.* 27, 73—49), Sallustiusza (*Hist. frg.* 3, 48, 11) czy Plutarcha (*Luc.* 5, 4).

⁶⁷ Wniosek ten poświadcza postawa senatu wobec wystąpień popularów (Cic. *Chuent.* 49) oraz polityka, jaką wobec nich, a zwłaszcza Kwinkcjusza, prowadził Lukullus (Plut. *Luc.* 5, 4). Por.: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11.

⁶⁸ Między innymi dlatego była dla władz tak niebezpieczna. Zob.: Cic. *Chuent.* 40, 110; Ps.-Ascon. 189 Stangl. Por.: Plut. *Luc.* 5, 4; G. Niccolini: *I fasti...*, s. 242—243; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 10—11.

⁶⁹ Poszukiwanie nowych sojuszników przeciwko optymatom nasilił G. Licyniusz Macer i M. Lolliusz Palikanus, przewodzący popularom w latach 73 i 71.

⁷⁰ Por. przyp. 61. Ich sojusz załamał się w 100 r., po odejściu ekwitów zniechęconych radykalnym programem L. Apulejusza Saturninusa.

⁷¹ Cic. *Chuent.* 28, 77; 29, 79; 35, 95; 40, 110; 49.

⁷² Ibidem, 49.

Świadczy to, że Kwinkcjusz był politykiem wywierającym decydujący wpływ na prace zgromadzenia ludowego. Prawie zawsze rozpoczynały się one z jego inicjatywy. On również decydował o wyborze omawianej i głosowanej podczas obrad problematyki, a także wpływał na podejmowane decyzje. W zasadzie przekształcił zgromadzenie ludowe w forum oddane do dyspozycji popularów, w których interesie odgrywało ono rolę wygodnego oręża w walce z optymatami⁷³.

W mniejszym zakresie Kwinkcjusz wpłynął także na ówczesne sądownictwo. I na tym odcinku życia publicznego zaczął podważać dominującą pozycję optymatów, niejednokrotnie zmuszając ich do uległości⁷⁴.

Przez długie okresy 74 r. Lucjusz Kwinkcjusz był więc równorzędnym partnerem optymatów w kształtowaniu niektórych dziedzin życia politycznego republiki. W kilku zaś sytuacjach bez wątpienia był politykiem nadającym rozwojowi życia publicznego w Rzymie korzystny dla popularów kierunek⁷⁵.

Do działalności trybunów ludowych w 74 r. odnosi się jeszcze jedna informacja Cicerona. Wielki mówca, nawiązując do niechlubnej „polityki” Werresa z czasów jego pretury, pisze: „oblitosne igitur hos putatis esse, quem ad modum sit iste [Werres — N. R.] solitus virgis plebem Romanam concidere? quam rem etiam tribunus plebis in contione egit, cum eum, quem iste virgis ceciderat, in conspectum populi Romani produxit”⁷⁶.

O którego z trybunów ludowych w tym wypadku chodzi, nie wiadomo. Być może słowa Cicerona odnoszą się do jednego z nie odnotowanych w innych źródłach posunięć Kwinkcjusza. Taki krok bowiem byłby zgodny z innymi jego posunięciami. Tym sposobem mógł on zbić, tak mu potrzebny, kapitał polityczny. W sytuacji, jaka się wtedy wytworzyła w Rzymie, wystąpienie w obronie plebejusza skrzywdzonego przez Werresa musiało się przyczynić do wzrostu popularności interweniującego trybuna. Kwinkcjusz okazji takiej na pewno by nie pominął. Ponadto spośród wszystkich trybunów Kwinkcjusz najbardziej wzbudzał zaufanie takich ludzi jak wzmiankowany przez Cicerona plebejusz. Był także powszechnie znany jako wróg optymatów, do niego więc w pierwszej kolejności powinien się udać pokrzywdzony obywatel z prośbą o interwencję⁷⁷.

Możliwe jest także inne rozwiązanie. Obrony owego plebejusza mógł się podjąć każdy z kolegów Kwinkcjusza. Obicie plebejusza przez okrutnego pretora nie musiało mieć zresztą politycznego podtekstu. Podobnie mogło być z przedstawieniem tej sprawy na zgromadzeniu ludowym — prawdopodobnie

⁷³ Potwierdzają to fragmenty relacji Cicerona: por.: *Cluent.* 27—49.

⁷⁴ *Ibidem*, 28, 77; 29, 79; 33, 89; 38, 105; 41, 113; 49.

⁷⁵ Dowodem tego są poczynania Kwinkcjusza na zgromadzeniach ludowych, a zwłaszcza jego polityka w stosunku do senatu czy sądów: *ibidem*, 40, 110; 49, a także: 28, 77; 29, 79; 33, 90; 34, 93; 38, 105.

⁷⁶ *Cic. Ferr.* 2, 1, 47, 122.

⁷⁷ G. Niccolini (*I fasti...*, s. 244—245) cytowaną wzmiankę Cicerona kojarzy z Kwinkcjuszem.

był to już kolejny taki wyczyn Werresa i należało temu procederowi położyć kres⁷⁸.

Jak było, rozstrzygnąć się nie da. Nie może to jednak wpłynąć na ocenę działalności Kwinkcjusza ani roli, jaką trybunat ludowy w 74 r. odegrał w życiu politycznym Rzymu. Ocena tej ostatniej, wobec braku informacji o pozostałych trybunach, zależy bowiem od poglądu na poczynania Kwinkcjusza, gdyż na wizerunek tej instytucji on wpłynął w decydującym stopniu.

Dzięki aktywności Kwinkcjusza znaczenie trybunatu ludowego poważnie wówczas wzrosło, gdyż duża część społeczeństwa pragnęła — bardziej niż w latach poprzednich⁷⁹ — przywrócenia normalnego trybu funkcjonowania tej instytucji. Kwinkcjusz pokazał także, że trybunat ludowy może i powinien być trwałym a zarazem głównym, bo instytucjonalnym oparciem przywódców opozycji. Dzięki temu obecność tej instytucji na rzymskiej arenie politycznej została ugruntowana.

W 73 r. obecność opozycji na forum publicznym wiązała się przede wszystkim z działalnością jej ówczesnego przywódcy — G. Licyniusza Macera, jedynego znanego imiennie trybuna ludowego z tego roku⁸⁰. Zachowało się o nim więcej informacji niż o L. Kwinkcjuszu. Pozwala to posunięcia Macera z czasów jego trybunatu lepiej zrozumieć i pewniej osadzić w ówczesnych realiach. Szczególne znaczenie ma pod tym względem zachowana w całości w ocalałych fragmentach *Historii* Sallustiusza, zredagowana przez niego, mowa G. Licyniusza Macera, wygłoszona w 73 r. na zgromadzeniu ludowym. Podane w niej przez Sallustiusza fakty są w pełni zgodne z realiami lat siedemdziesiątych. Nie są także sprzeczne z relacjami innych historyków starożytnych. Pozwala to uznać wiarygodność owych informacji, oraz wskazuje, iż przytoczona przez tego dziejopisa mowa Macera może być podstawą badania jego trybunatu⁸¹.

⁷⁸ Postępowanie Werresa powszechnie potępiano, owa interwencja nie wymagała więc specjalnej odwagi. Była też legalna, ponieważ trybunowie mieli wtedy prawo obrony poszczególnych obywateli, a nawet stosowania w takich przypadkach prawa weta.

⁷⁹ Wniosek taki podbudowują pośrednio: Cic. *Cluent.* 27—49. Zob. też: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11; Plut. *Luc.* 5, 4; Ps.-Ascon. 189 Stangl.

⁸⁰ O G. Licyniuszu Macerze patrz: M. Ziegler: *Fasti...*, s. 21; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 207—208; F. Münzer: *C. Licinius Macer 112*. In: RE. Hlb. 25. Stuttgart 1926, szp. 419—428; G. Niccolini: *Ifasti...*, s. 245; T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 110; Ch. Meier: *Populares...*, szp. 574.

⁸¹ O trybunacie G. Licyniusza Macera informują dwa przekazy. Ważniejszym z nich jest wspomniana mowa Macera. Na podstawie zawartych w niej wiadomości można w ogólnym zarysie odtworzyć wystąpienia Macera na forum publicznym. Stosunkowo dobrze oddaje ona również rzymskie realia 73 r. Ponieważ Macer w swych wywodach cofał się do faktów związanych z działalnością popularów w latach 77—74, informacje te mogą służyć do różnych porównań i retrospekcji. O mowach w *Historiach*: H. Schnorr von Carolsfeld: *Über die Reden und Briefe bei Sallust*. Leipzig 1888; R. Ullmann: *La technique des discours dans Salluste, Tite-Live et Tacite*. Oslo 1927; A. La Penna: *Sallustio e la rivoluzione romana*. Milano 1969, s. 258—263, 330—332, o mowie Macera: s. 280—287; szczególnie zaś: K. J. Neumann: *Die Rede des Licinius Macer und das Prinzipat*. „Hermes” 1897, Bd. 32, s. 314—317. Uważa się, że opinie wypowiedziane w mowach nie odzwierciedlają poglądów Sallustiusza, lecz mają charakteryzować wygłaszających je polityków, tj.

G. Licyniusz Macer wcześniej dał się poznać jako wróg optymatów i ich podpory — sullańskiego systemu politycznego. Do podważania go i szkodenia optymatom wyzyskiwał każdą okazję⁸². Początki kariery Macera nie są dokładnie znane. Przypuszcza się, że kwesturę piastował w 78 r. Do 74 r. był tak aktywny na forum publicznym, że stał się dość znanym politykiem. Na 73 r. wybrano go na urząd trybuna ludowego⁸³.

Antyoptymackie nastawienie Macer zachował przez wiele lat. Wiadomo np., że preturę, prawdopodobnie w 68 r., osiągnął wbrew woli optymatów. W roku następnym zarządzając jako propretor jedną z prowincji, dopuścił się nadużyć finansowych. W 66 r. został za to pociągnięty do odpowiedzialności sądowej. Jego sprawę rozpatrywał ówczesny pretor Marek Tulliusz Cynceron. Pozwanemu nie pomogły ani osobiste wpływy, ani poparcie Marka Licyniusza Krassusa, sąd wydał wyrok skazujący. Dla Macera był to cios tak dotkliwy, że miał spowodować jego śmierć⁸⁴.

Zdaniem Cyncerona zarówno obyczaje, wygląd zewnętrzny, jak i sposób bycia Macera nie przysparzały mu chluby, powodowały bowiem, iż niezbyt go poważano. Nie był również cenionym obrońcą w sądach. Miał wprawdzie ku temu talent, ale prowadzony przez niego tryb życia przyczynił się do zmarnowania go. Wymową także się nie wyróżniał⁸⁵. Macer zajmował się także spisywaniem historii. Zaliczany jest do grona młodszych annalistów. O jego pracach zachowało się jednak mało informacji. Pod wpływem Cyncerona, który

w tym przypadku Macera: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 453—454. Tam patrz także opinie innych badaczy w tej sprawie. W mniejszym zakresie o działalności Macera w 73 r. wzmiankuje także Cynceron w mowie *Pro C. Rabirio perduellionis reo*. O niej: E. G. Hardy: *Political and Legal Aspects of the Trial of Rabirius*. JPh 1915, vol. 34, s. 12—39; K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 228—230. Charakterystykę politycznej sylwetki G. Licyniusza Macera i jego kariery zamieszczają: Cynceron, w dialogach *Brutus* i *O prawach* oraz w liście do Attyka (*Att.* 1, 4, 2), Waleriusz Maksymus (9, 12, 7), Plutarch w żywocie Cyncerona i Noniusz Marcellus w dziele *De compendiosa doctrina*. Ich informacje nie dotyczą bezpośrednio wydarzeń z 73 r., nie mają więc zasadniczego znaczenia.

⁸² G. Bloch: *La République...*, s. 297; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 107.

⁸³ Na 78 r. kwesturę Macera datują: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 207, czy Babelon, por. ibidem, przyp. 6. Według Cyncerona (*Brut.* 67, 238) G. Licyniusz Macer dość często był obrońcą w sądach. Uczestnicząc, do 73 r., w życiu politycznym wyrobił sobie opinie wroga optymatów. Prawdopodobnie wpłynęło to na jego wybór na urząd trybuna ludowego.

⁸⁴ Val. Max. 9, 12, 7. P. Wehrmann (*Zur Geschichte...*, s. 20) utrzymuje, iż Macer piastował preturę przed 67 r., M. Hölzl (*Fasti praetorii ab a. U. DCLXXXVII usque ad a. U. DCCX*. Lipsiae 1876, s. 32), że w 67 r., a T. R. S. Broughton (*The Magistrates...*, vol. 2, s. 110 i 138), że w 68 r. O nadużyciach finansowych Macera w prowincji: Non. Marcel. s. 259 M. Według Plutarcha (*Cic.* 9) Macer umarł, gdy otrzymał wiadomość o przegranej procesie. Waleriusz Maksymus utrzymuje, że udusił się, chcąc uniemożliwić ogłoszenie wyroku. Cynceron (*Att.* 1, 4, 2) sugeruje, że Macera jednak wtedy skazano.

⁸⁵ Cic. *Brut.* 67, 238; K. Kumaniecki: *Cynceron...*, s. 102—103. G. Bloch: *La République...*, s. 297, ocenia Macera inaczej, gdyż stwierdza o nim: „[...] le plus éloquent des orateurs populaires”.

i o tych umiejętnościach Macera wypowiedział się negatywnie, jego dzieł nie ceniono zbyt wysoko⁸⁶.

Po objęciu urzędu trybuna ludowego G. Licyniusz Macer dał się poznać jako polityk bardzo ostro występujący przeciwko optymatom. Jak wynika z jego mowy przytoczonej przez Sallustiusza, przyczyną a zarazem punktem wyjścia owych ataków była trudna sytuacja grup społecznych tworzących trzon opozycji. Nie bez znaczenia były także zastrzeżenia Macera do stosowanych dotychczas przez popularów metod walki z optymatami i jej efektów. Z tego względu opracował nową taktykę, którą popularzy mieli stosować zarówno zwalczając przeciwników, jak i zabiegając o realizację wysuwanego przez niego programu⁸⁷.

Położenie ogółu obywateli opozycyjnie nastawionych do rządzącej Rzymem elity Macer porównał do niewoli, gdyż byli pozbawieni niektórych praw wywalczonych przez przodków. Polityczne upośledzenie ludu pogłębiło odebranie mu obrońców w osobach trybunów ludowych. Od czasów Sulli sytuacja ta nie tylko nie uległa zmianie na lepsze, lecz się pogorszyła, wykazując tendencję do utrwalenia się⁸⁸.

Macer uważał, iż na taki stan rzeczy składało się wiele przyczyn. Główną z nich widział w postawie szerokich rzesz obywateli ułatwiających optymatom utrwalenie panowania nad sobą. Dzięki temu resztę pozostawionych ludowi praw jego przeciwnicy mogli jawnie wyzyskiwać do dalszego, a co znacznie ważniejsze — legalnego ugruntowania swojej dominacji. Przykładem machinacji optymatów było wykorzystanie wyborów, które tak ukierunkowali, iż lud zamiast swoich przywódców czy urzędników państwowych wybierał sobie panów⁸⁹.

Ciężką sytuację obywateli pogarszało także to, że ogół — inaczej niż to było dawniej — nie miał możliwości obrony prześladowanych jednostek. Sytuacja ukształtowała się tak, że Macer w czasie swego trybunatu ludowego musiał sam bronić prześladowanych przez optymatów Rzymian⁹⁰.

⁸⁶ Cic. *Leg.* 1, 7. Prace historyczne tego trybuna negatywnie ocenia np. Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 95—96. Inaczej wypowiadają się: M. Schanz, C. Hosius: *Geschichte der römischen Literatur*. Bd. 1. München 1927, s. 320. Por. też: R. M. Ogilvie: *Livy, Licinius Macer and the Libri Lintei*. JRS 1958, vol. 48, s. 40—46; T. Aleksandrowicz: *Zainteresowania literackie rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie republiki*. Katowice 1990, s. 62.

⁸⁷ O programie Macera: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 14—18, a także: 2; 4; 25. O jego poglądzie na sytuację opozycji: 3, 48, 1; 6; 13; 24—28. O zastrzeżeniach do dotychczasowej działalności popularów: 3, 48, 14—16. Por.: M. A. Levi: *La costituzione...*, s. 88; J. R. Hawthorn, C. Macdonald: *Roman Politics...*, s. 4.

⁸⁸ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 1; 6; 11—13; 16; 28.

⁸⁹ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 3; 6. Od czasów Sulli przeciwnicy oligarchii senatorskiej nigdy nie piastowali najwyższych urzędów z wyjątkiem M. Emiliusza Lepidusa, który w 78 r. osiągnął konsulat. O rezultatach wyborów w latach siedemdziesiątych: A. Neuendorff: *Die römischen Konsulwahlen...*, s. 8—16; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 104—108.

⁹⁰ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 3—5.

Zaistniały stan rzeczy, jak sugerował słuchaczom Macer, nie wynikał z nieświadomości istoty zmian politycznych z przełomu lat osiemdziesiątych i siedemdziesiątych czy też nieznaności tajników polityki wewnętrznej prowadzonej przez optymatów. Wprost przeciwnie, sympatycy popularów doskonale orientowali się zarówno w zamiarach władz, jak i w ujemnych stronach sytuacji, w jakiej znajdowali się w 73 r., a także wcześniej⁹¹.

Brak poprawy w położeniu opozycyjnych odłamów społeczeństwa G. Licyniusz Macer upatrywał również w coraz mocniej je ogarniającym zniechęceniu i marazmie. Dostrzegł, że wielu zadowala się pozorami i rezygnuje z kontynuowania walki o odzyskanie odebranych im przez Sullę praw i przywilejów. Przyczyną szerzenia się takich nastrojów był prawdopodobnie brak znaczących sukcesów w dotychczasowej konfrontacji z optymatami⁹².

Zdaniem Macera samouspokojenie, jakie ogarnęło opozycję, było złudne, tak samo jak chwilowo łagodny kurs przyjęty w polityce wewnętrznej przez władze. Taka postawa związanych z popularami obywateli mogła ich doprowadzić do katastrofy. Macer starał się ich przekonać, że optymaci nie spoczną dopóki swych przeciwników nie ujarzmią całkowicie, gdyż tylko wtedy będą się czuli bezpieczni. Przerwanie politycznej konfrontacji byłoby optymatom na rękę, gdyż ułatwiłoby im osiągnięcie celu. Popularzy, chcąc zapobiec pogarszaniu się swego położenia, powinni więc kontynuować zmagania aż do zwycięskiego końca⁹³.

Niekorzystny dla opozycji stan rzeczy utrwaliły także stosowane przez nią dotąd metody walki z optymatami⁹⁴. Przywódcy popularów bowiem koncentrowali się na inicjowaniu wystąpień na forum zgromadzenia ludowego, gwałtownym atakowaniu przeciwników i rozbudzaniu wśród swych zwolenników wrogich dla optymatów nastrojów. Postępowanie takie miało różne mankamenty. Walka z władzami i popierającym je ugrupowaniem ograniczała się do konfrontacji podczas zgromadzenia. Kończyła się, gdy obywatele powracali do swych zajęć i indywidualnych problemów. Wytworzona na zgromadzeniach atmosfera i antyoptymackie nastawienie jego uczestników ulegały stopniowi, a wysiłek przywódców zaprzepaszczaniu. Na następnym wiecu trzeba było wszystko zaczynać od nowa. Jak twierdził Macer, miało to również związek z szerzeniem się wśród członków opozycji niekorzystnych postaw, gdyż po „wydatkowaniu całej energii” na zgromadzeniu ludowym czy innych wystąpieniach przeciwnicy optymatów zwykli byli czekać na interwencję Jowisza lub innego bóstwa w swojej sprawie⁹⁵. Wadą preferowanego dotąd przez

⁹¹ Ibidem, 3, 48, 25. Zob.: 3, 48, 1.

⁹² Ibidem, 3 48, 13; 26. Głównie w 74 r. Na wytworzenie się w łonie opozycji apatii i marazmu wpłynęły zapewne okoliczności zakończenia działalności przez Kwinkcjusza: Plut. *Luc.* 5, 4.

⁹³ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 13; 28. Por.: U. von Lüttow: *Das römische Volk. Sein Staat und sein Recht.* Frankfurt am Mein 1955, s. 325.

⁹⁴ Macer był do nich ustosunkowany negatywnie. Zob. s. 56 i przyp. 87.

⁹⁵ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 14—15.

opozycyjnych polityków sposobu walki z wrogiem ugrupowaniem było też małe zróżnicowanie form działania. Utrudniało to w poważnym stopniu uzyskanie ustępstw ze strony przeciwnika⁹⁶.

Zjawiskiem często spotykanym — a, zdaniem Macera, równie szkodliwym jak poprzednio sygnalizowane — było lojalne stosowanie się sympatyków popularów do zarządzeń wydawanych przez wrogich im urzędników, czy uchwał opanowanego przez optymatów senatu. Należący do opozycji obywatele podważali w ten sposób zarówno wysiłek swój, jak i swych przywódców; uprawomacniali zatem pozycję optymatów i umacniali ich dominację w państwie⁹⁷.

Krytykując dotychczasową działalność popularów i analizując wynikające z niej doświadczenia, Macer dostrzegał jeszcze jedną słabość — niewykorzystanie wszystkich możliwości działania przeciwko optymatom, głównie poza ramami jawnie organizowanych wystąpień. Dlatego wyjaśniając słuchaczom istotę popełnionych dotąd błędów, Macer jednocześnie nakłaniał ich do uwierzenia we własne siły. Na końcu zaś stwierdził: „vis omnis in vobis sit”. Dodał równocześnie, iż rozkazy — dotąd wykonywane w cudzym interesie — są przecież władni wypełniać albo ignorować, zależnie od sytuacji, w interesie własnym⁹⁸.

Mimo dominacji optymatów na arenie politycznej G. Licyniusz Macer przyznał, że w obywatelach współdziałających z opozycyjnymi politykami pokłada „spem bonam [...] quae metum vicit”. Stwierdziwszy, że w walce z optymatami lepsze wydaje mu się nawet niepowodzenie niż rezygnacja, zachęcał przeciwników funkcjonujących w Rzymie stosunków politycznych do walki o wolność i przysługujące im prawa⁹⁹.

Decyzja ta wynikała także z istoty konfliktu między optymatami a popularami, zdaniem Macera, bardzo złożonego. Sprawą zasadniczej wagi było dążenie optymatów do panowania zarówno nad przeciwnikami, jak i całym ludem. Podobnie miało być podczas wojny domowej, gdyż zwalczające się wtedy ugrupowania dążyły do zdobycia władzy w państwie. Dlatego wówczas wrogowie plebejuszy zabiegali o uszczuplenie władzy trybunów ludowych, obecnie zaś o utrzymanie nałożonych na ich władzę ograniczeń. Trybunat ludowy bowiem stanowił instrument, za pomocą którego obywatele byli w stanie bronić swych swobód przed jakimikolwiek zakusami¹⁰⁰. Z tego powodu, a także ze względu na

⁹⁶ Ibidem, 3, 48, 14—15. Według Macera w latach poprzednich przywódcy popularów ograniczali konfrontację z optymatami do werbalnych ataków, zaniehbując wywieranie na nich presji bardziej skutecznymi metodami.

⁹⁷ Macer eksponował zwłaszcza ten ostateczny efekt: Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 16. Por. też: 3, 48, 14.

⁹⁸ Ibidem, 3, 48, 14—15.

⁹⁹ Ibidem, 3, 48, 2; 4. Por. też: 3, 48, 13; 25. Występowanie Macera przeciwko oligarchii senatorskiej akcentują: P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 20; W. E. Heitland: *The Roman Republic...*, s. 11; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 167.

¹⁰⁰ Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 11—14. O owych kwestiach i znaczeniu, jakie dla ludu, według Macera, miał trybunat ludowy: J. Martin: *Die Popularen...*, s. 12—13.

panującą w Rzymie w 73 r. sytuację polityczną celem władz było zagwarantowanie optymatom dominacji w republice. Dla ich przeciwników było to szczególnie niebezpieczne¹⁰¹. Chcąc odzyskać utracone prawa polityczne, czyli wolność, powinni najpierw doprowadzić do odbudowy znaczenia trybunatu ludowego, gdyż — zdaniem Macera — „vis tribunicia” to „telum a maioribus libertati paratum”. Tylko pod tym warunkiem, jak sugerował, jest możliwe wywalczenie wolności i jej utrzymanie w przyszłości¹⁰².

Jeżeli sprawę restytucji politycznego znaczenia trybunatu ludowego Macer stawiał w ten sposób, to znaczy, iż przywiązywał do tego bardzo duże znaczenie, a w jego programie postulat przywrócenia trybunom ludowym pełni przysługującej im dawniej władzy odgrywać musiał naczelną rolę, mimo iż wyraźnie o tym nie wspomniał¹⁰³. Wyeksponował natomiast, iż od optymatów zamierza domagać się zwrotu zagarniętej przez nich własności oraz naprawienia wszelkich wyrządzonych krzywd. W sposób pośredni zasugerował, że chodzi mu również o podjęcie przez popularów bardziej zdecydowanych działań¹⁰⁴.

W planach Macera znalazły się także koncepcje natury taktycznej, mające się przyczynić do zwiększenia sprawności działania popularów. Dlatego od swoich zwolenników zamierzał domagać się aktywności i gotowości do wystąpień na forum publicznym, zmniejszających swobodę optymatów w rozgrywkach z opozycją. Za sprawę niezwykle ważną uznał zapewnienie toczzonej z nimi walce ciągłości oraz użycie lepiej dostosowanych do panującej w 73 r. w Rzymie sytuacji metod ich zwalczania. Podkreślał, że popularzy powinni liczyć na własne siły, wykorzystując przeciwko optymatom wszystkie posiadane atuty¹⁰⁵.

G. Licyniusz Macer wskazywał, że należy przejść do czynów, ale unikać posunięć mogących przynieść popularom szkodę. Od swoich stronników domagał się więc, by nie szukali zemsty i unikali wystąpień mogących doprowadzić do zaburzeń wewnętrznych. Odradzał równocześnie podejmowanie przeciwko optymatom akcji zbrojnych czy uciekanie się do represji¹⁰⁶.

¹⁰¹ Macer miał na to zwrócić słuchaczom szczególną uwagę: Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 13; por. 12. W poczynaniach władz szczególnie niebezpieczne było roztaczanie nad trybunatem ludowym ścisłej kontroli: 3, 48, 5—6.

¹⁰² Ibidem, 3, 48, 12—13. Między innymi dlatego Macer nakłaniał słuchaczy do walki z optymatami: 3, 48, 2; 4; 25; 28. Por.: Ch. Wirszubski: *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*. Cambridge 1960, s. 53—54.

¹⁰³ Sallustiusz (*Hist.* frg. 3, 48, 11—13; zob. też: 3; 5—6) wzmiankuje jedynie o koncepcjach Macera nawiązujących do roli trybunatu ludowego w społeczeństwie i znaczeniu, jakie miał dla słuchaczy tego trybuna. Przytoczona przez Sallustiusza mowa Macera może jednak być podstawą rozważań nad jego programem. Przyjmuje się, iż Macer umieścił w nim żądanie restytucji znaczenia trybunatu ludowego i że był to postulat najważniejszy. Potwierdzała to jego agitacja. Zdaniem T. Rice Holmesa (*The Roman Republic...*, vol. 1, s. 155): „the one remedy [na poprawienie sytuacji popularów — N. R.] was to restore that bulwark of popular liberty, the tribunician power”. Por.: Ch. Wirszubski: *Libertas...*, s. 53—54; CAH. Vol. 9, s. 328 (H. Last); ; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 25.

¹⁰⁴ Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 14—17. Ostatnią kwestię Macer eksponował bardzo mocno, wzywając do walki z optymatami: 3, 48, 2; 4; 18; 25; 28.

¹⁰⁵ O jego poglądach na te sprawy: Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 18.

¹⁰⁶ Ibidem, 3, 48, 17. Por. także: 2; 4; 15; 25; 28.

W miejsce dotychczas stosowanych form walki Macer zaproponował nowe. Postulował, by wszyscy obywatele prześladowani przez sprawującą rządy elitę odmówili pełnienia służby w legionach. Uzasadniając tę myśl stwierdził, że skoro muszą na rzecz państwa — a głównie na korzyść dzierżących w nim władzę — wypełniać określone powinności, w tym wypadku służbę wojskową związaną z narażaniem się na duże niebezpieczeństwa, nie mając z tego tytułu żadnych korzyści, to powinni odmówić wywiązywania się z tego obowiązku¹⁰⁷.

W całej historii zmagañ podejmowanych w posullańskim Rzymie przeciwko optymatom była to koncepcja najbardziej niezwykła, a dla władz szczególnie groźna. Bojkot bowiem służby wojskowej stanowił próbę ich szantażowania. W myśl projektu trybuna władze miałyby do wyboru albo dokonanie reform, albo — w wypadku ich nieprzeprowadzenia — perturbacje na arenie międzynarodowej, a nawet załamanie się prowadzonych w tym czasie przez Rzymian wojen. Koncepcja Macera wyróżniała się zatem także zasięgiem i siłą oddziaływania na przeciwników; miała to być ingerencja w nową sferę życia publicznego.

G. Licyniusz Macer z takim projektem nie wystąpił przypadkowo. Jest on bowiem zgodny z jego wywodami o trudnej sytuacji popularów, nieskuteczności stosowanych przez nich form walki itp. Przede wszystkim jednak jego propozycja koreluje z ówczesną sytuacją polityczną. Świadczy, że szansę na sukces w starciu z optymatami Macer dostrzegł w wyzyskaniu trudności, z jakimi w 73 r. borykały się władze.

G. Licyniusz Macer zdecydował się więc na forsowanie śmiałej, a co ważniejsze, jak się można było spodziewać, także bardzo skutecznej metody działania¹⁰⁸. Dowodzi to, że był za generalną rozprawą z przeciwnikami. Poczynione już ustalenia pozwalają twierdzić, iż celem tego trybuna była zmiana stosunków wewnętrznych w Rzymie, a przez to poprawa położenia upośledzonych dotąd pod względem politycznym obywateli. Swoje dążenia — według Sallustiusza — wymownie określił jednak sam Macer, gdy stwierdził, iż jest zdecydowany doprowadzić do obalenia rządów arystokracji w Rzymie¹⁰⁹. Wnioski te nie są przesadzone, o czym świadczy reakcja antagonistów Macera oraz dokonana przez nich ocena jego zamiarów. Z informacji Sallustiusza wynika, iż oskarżali oni tego trybuna o chęć rozpętania zaburzeń wewnętrznych¹¹⁰, a zatem jego koncepcje uznali za bardzo niebezpieczne.

¹⁰⁷ Ibidem, 3, 48, 17—18. Mówca postulował również, by obowiązki związane z funkcjonowaniem państwa wzięli na siebie rządzący nim, czerpiący z niego największe korzyści. Por.: G. Bloch: *La République...*, s. 297; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 12.

¹⁰⁸ Oprócz osłabienia legionów bojkot służby wojskowej miał zmusić optymatów do ponoszenia ciężarów i niebezpieczeństw związanych z prowadzeniem wojen: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 18.

¹⁰⁹ Ibidem, 3, 48, 3. Potwierdzają to wezwania Macera do kontynuowania walki z optymatami (3, 48, 2; 4; 13; 25; 28), apele o jedność w działaniu (3, 48, 8) i zachęty do odebrania utraconej własności (3, 48, 7). Zob.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 20; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 167.

¹¹⁰ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 17. Prawdopodobnie argumentu tego użyto bardzo szeroko, nawet jako pretekstu do podjęcia przeciwko niemu kroków odwetowych: 3, 48, 11.

Na podstawie treści mowy G. Licyniusza Macera, zredagowanej i przytoczonej przez Sallustiusza, można poczynić, nieraz daleko idące, ustalenia odnoszące się do działalności owego trybuna. Wynika z nich, że w realizację swego programu włożył on wiele wysiłku. Niektóre jego plany były odmienne od koncepcji głoszonych przez trybunów przewodzących popularom w latach poprzednich, stąd szereg wystąpień Macera poświęconych było rozpropagowaniu jego zamierzeń. Wyeksponować należy zwłaszcza te, których celem było zmobilizowanie wrogich optymatom żywiołów do ponownego podjęcia walki o odzyskanie utraconych na przełomie lat osiemdziesiątych i siedemdziesiątych swobód i praw politycznych¹¹¹.

Bardzo ważną rolę w jego wystąpieniach odgrywała również prowadzona na szeroką skalę agitacja na rzecz przywrócenia trybunom ludowym odebranych im przez Sullę uprawnień. Twierdzić tak można chociażby dlatego, iż — jak już wspomniano — do sprawy tej Macer przywiązywał bardzo wielką wagę. Ponadto, według jego mniemania, walka o osiągnięcie tego celu stanowić miała istotę wszystkich wysiłków mających doprowadzić do obalenia sullańskich porządków. Macer sugerował, że realizacja tego zadania, a później utrzymanie nowo wytworzonego *status quo*, zależy właśnie od przywrócenia trybunatowi ludowemu dawnego znaczenia¹¹².

Dążenie do przywrócenia trybunatowi ludowemu pełnego znaczenia było zatem w Rzymie coraz bardziej popularne, a nawet w 73 r. stało się jednym z najważniejszych zagadnień w polityce wewnętrznej. Tak traktowali to zwolennicy Macera oraz ci wszyscy, którzy z instytucją tą wiązali nadzieje na poprawienie swej sytuacji czy odzyskanie utraconej, w wyniku działalności Sulli, pozycji w państwie¹¹³.

G. Licyniusz Macer w swych wystąpieniach sporo uwagi poświęcał również problemom natury organizacyjno-taktycznej. Z jednej strony działania te miały wzmocnić opozycję oraz utrwalić jej obecność na forum publicznym, tj. uczynić z niej zwartą i prężnie kierowaną siłę polityczną. Z drugiej — były to zabiegi mające lepiej wyjaśnić obywatelom istotę prowadzonej w 73 r. przez władze polityki wewnętrznej¹¹⁴. Owe działania Macera miały — jak już sygnalizowano — ułatwić popularom osiągnięcie założonych celów.

¹¹¹ Wnioskować tak można na podstawie licznych sformułowań Macera. Jak można sądzić z relacji Sallustiusza, temu celowi Macer poświęcił wystąpienie przytoczone w jednym z fragmentów *Historii*. Zob. frg. 3, 48.

¹¹² Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 11—13; 23—24. Potwierdzają to dalsze uwagi Macera dotyczące trybunatu ludowego: 3, 48, 5—6. Dowodzą one, że także w innych wystąpieniach tego trybuna sprawa ta musiała być silnie akcentowana. Por.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 20; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 12—13; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 167.

¹¹³ Sall. *Hist.* frg. 3, 48, 8—13. Por. także: 3; 5—7; 23—24.

¹¹⁴ Ibidem, 3, 48, 1; 5—7; 8; 14—18; 25—28. O polityce władz w stosunku do opozycji: 3, 48, 19—24.

W źródłach brak natomiast obszerniejszych informacji o zamierzonym przez Macera bojkocie służby wojskowej¹¹⁵. W rezultacie nie sposób powiedzieć, jak daleko ów trybun się posunął w realizowaniu tej koncepcji.

Na podstawie zrelacjonowanego przez Sallustiusza przemówienia G. Licyniusza Macera można natomiast poczynić szereg uwag o innej płaszczyźnie działalności tego trybuna. On sam nawiązał do niej, demaskując czcze obietnice optymatów i opóźnianie reform do czasu powrotu Pompejusza z Hiszpanii. Stwierdził wówczas między innymi: „mihi quidem satis spectatum est Pompeium, tantae gloriae adulescentem, malle principem volentibus vobis esse quam illis dominationis socium, auctoremque imprimis fore tribuniciae potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti praesidia habebatis. Neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat.”¹¹⁶

Wzmianka ta wskazuje, iż w 73 r. w działalności popularów, a zwłaszcza G. Licyniusza Macera pojawiła się nowa tendencja: szukanie przeciwko optymatom sojuszników w gronie ludzi dotychczas podtrzymujących sullzańskie porządki państwowe. Do nich należał właśnie Pompeusz¹¹⁷. W czasie gdy ów trybun ludowy wygłaszał zacytowane słowa, między Pompejuszem a opozycją musiały istnieć trudne do sprecyzowania powiązania¹¹⁸. Trudno powiedzieć, w jaki sposób się one ukształtowały i kiedy to nastąpiło. Prawdopodobnie ze strony popularów uczestniczył w tym sam Macer. Nie można także wykluczyć, że właśnie od niego inicjatywa ta wyszła. Do wysunięcia tej sugestii skłania nas podana przez niego do publicznej wiadomości informacja o poglądach politycznych Pompejusza, o zmianach, jakie się w nich dokonały, oraz o stanie stosunków między nim a optymatami. Jednakże zawierający ją fragment tekstu Sallustiusza jest przez badaczy oceniany różnie. Na przykład Gelzer uważa, iż tam, gdzie jest mowa o Pompejuszu, ów dziejopis zamieścił „vaticinium ex eventu”. Ross Taylor spośród wiadomości w owym ustępie dzieła Sallustiusza za autentyczne uznaje te, które mówią o poparciu przez Pompejusza sprawy restytucji politycznego

¹¹⁵ Ibidem, 3, 48, 17—18. Ze wzmianek Sallustiusza wynika jedynie, że ów trybun propagował i zamierzał realizować taką koncepcję.

¹¹⁶ Ibidem, 3, 48, 23—24. Por. też: 21—22. W literaturze ten aspekt działalności Macera jest mocno eksponowany: M. Gelzer: *Das erste Consulat des Pompeius und die Übertragung der grossen Imperien*. In: idem: *Kleine Schriften*. Bd. 2. Wiesbaden 1962, s. 152; L. Ross Taylor: *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley-Los Angeles 1949, s. 20; CAH. Vol. 9, s. 328 (H. Last).

¹¹⁷ O pozycji Pompejusza w posullańskim Rzymie: Sall. *Hist. frg.* 1, 77, 22; 1, 79; 2, 29, 33; 53—56; 60—69; 88—98; 3, 46—47; Liv. *per.* 90—94; Vell. Pat. 2, 29, 5 i 30, 2; Plut. *Pomp.* 16—20; 31; Sert. 18—25; App. B. C. 1, 108—115; Flor. 2, 10, 6—9; 11, 6—8. Zob.: M. Gelzer: *Pompeius*. München 1949, s. 27—61; R. E. Smith: *Pompey's Conduct in 80 and 77 B. C.* „The Phoenix” 1960, vol. 14, s. 1—13; M. Gelzer: *Cn. Pompeius Strabo und der Aufstieg seines Sohnes Magnus*. In: idem: *Kleine Schriften*..., Bd. 2, s. 106—138; W. S. Anderson: *Pompey, his Friends and the Literature of the First Century B. C.* Berkeley-Los Angeles 1963, s. 3—27.

¹¹⁸ Brak jasności w tej sprawie jest spowodowany fragmentarycznością informacji Sallustiusza. Oparcie dla takiej tezy stanowią: wzmianka w mowie G. Licyniusza Macera (*Hist. frg.* 3, 48, 21—24), list Pompejusza do senatu (ibidem, 2, 98), mówiący o pretensjach tego wodza pod adresem władz, oraz fragment mowy G. Aureliusza Kotty (ibidem, 2, 47, 6—7), korelujący z treścią poprzedniego urywku tekstu.

znaczenia trybunatu ludowego. Meyer czy Heuss w tych informacjach Sallustiusza dostrzegają przede wszystkim ujawniające się dążenia Pompejusza do zajęcia pierwszego miejsca w państwie po powrocie z Hiszpanii. Gruen natomiast w przytoczonej przez Sallustiusza wypowiedzi Macera widzi pretensje tego trybuna do poparcia jego zabiegów przez Pompejusza¹¹⁹.

Istnienie powiązań między Pompejuszem a popularami potwierdza również zawarta w słowach Macera wiadomość, że już wtedy ów młody potentat uważany był przez opozycję za zdecydowanego sojusznika¹²⁰. W pełni koreluje z tym informacja, że Pompejusz pomoże odbudować polityczne znaczenie trybunatu ludowego. Między nim a przywódcami popularów musiały przeto istnieć wcześniejsze kontakty, które doprowadziły do bliżej nie określonego porozumienia¹²¹. Trudno bowiem przypuszczać, by Macer rozgłaszał to publicznie na podstawie wiadomości o dotychczasowych tarciach między optymatami a Pompejuszem, powszechnie znanych w rzymskich kołach politycznych¹²².

Cytowane już stwierdzenie Macera zawiera także informację o przetasowaniach, jakie w 73 r. zaszły w Rzymie. Wzmianka bowiem, że Pompejusz będzie chronił opozycję, stanowi dowód, iż stosunki między nim a optymatami — jego dotychczasowymi protektorami i partnerami — nie były dobre, więzi zaś z popularami stały się dość ściśle¹²³. Inaczej ich przywódca nie mógłby sugerować, iż Pompejusz będzie gwarantem ich swobód i praw.

Mimo iż informacji G. Licyniusza Macera nie potwierdzają inne teksty źródłowe, brak podstaw do ich podważenia, gdyż są one zgodne z ówczesnymi realiami politycznymi. Świadczą, że w 73 r. opozycja zdobyła — co jest godne podkreślenia — sojusznika, który po powrocie do Italii musiał wpłynąć na układ sił między popularami a optymatami na niekorzyść tych ostatnich.

¹¹⁹ Por.: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 21—24. Opinie owych badaczy zob.: E. Meyer: *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius*. Stuttgart-Berlin 1918, s. 189—190, przyp.2; L. Ross Taylor: *Caesar and the Nobility*. TAPhA 1942, vol. 73, s. 11; M. Gelzer: *Das erste Consulat...*, s. 152; A. Heuss: *Römische Geschichte*. Braunschweig 1971, s. 193; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 25; por.: R. F. Rossi: *Sulla lotta politica in Roma dopo la morte di Silla*. Par. Pas. 1965, vol. 20, s. 140; D. Stockton: *The First Consulship of Pompey*. „Historia” 1973, Bd. 22, s. 209—210. O autentyczności informacji o orientacji politycznej Pompejusza w mowie Macera: R. Syme: *Sallust*. Berkeley-Cambridge 1964, s. 196, 201, 207 i nn.; A. La Penna: *Sallustio...*, s. 283—284.

¹²⁰ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 23; por.: L. Ross Taylor: *Party Politics...*, s. 20; R. F. Rossi: *Sulla lotta politica...*, s. 137.

¹²¹ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 23.

¹²² Ibidem 2, 47, 6—7; zob. też: 2, 98. List, w którym Pompejusz obciążał władze za ciężką sytuację swoich wojsk w Hiszpanii w 75 r., był przedmiotem debaty senatu na początku 74 r.

¹²³ Jedynym źródłem informacji na ten temat jest wzmianka Macera (ibidem, 3, 48, 21—24). Zdaniem W. S. Andersona (*Pompey...*, s. 3): „his [Pompejusza — N. R.] relations with the Senate during his spanish campaigns — consider the letter which Sallust attributes to him [Pompejuszowi — N. R.] — imply that he could hardly be described as an Optimite. From the time when he marched on Rome in 71 and himself and Crassus elected consuls [...] Pompey was clearly Popularis”. O jego stanowisku w 71 r.: Ch. Meier: *Entstehung des Begriff „Demokratie”. Vier Prolegomena zur einer historischen Theorie*. Frankfurt am Mein 1970, s. 79—80; A. N. Sherwin White: *Violence in Roman Politics*. In: R. Seager: *The Crisis of the Roman Republic. Studies in Political and Social History*. Cambridge-New York 1971, s. 157.

Dla popularów miało to bardzo istotne znaczenie. Dzięki temu zyskali oni realną szansę osiągnięcia w niedalekiej przyszłości celów, o które zabiegali od 78 r. Zmiany te musiały także wpłynąć na organizacyjne wzmocnienie się opozycji i utrwalenie jej obecności na forum publicznym, w rezultacie czego możliwości jej oddziaływania na przeciwników bez wątpienia znacznie wzrosły¹²⁴. Przetasowania te były również korzystne dla Pompejusza, ponieważ opierając się na nowo ukształtowanym sojuszu, mógł dalej rozwijać swoją karierę oraz wzmocnić pozycję w państwie, czemu optymaci byli zdecydowanie niechętni¹²⁵.

Innym epizodem w działalności publicznej trybuna ludowego Macera było pociągnięcie do odpowiedzialności sądowej G. Rabiriusza. Powodem oskarżenia go było sprofanowanie świętych miejsc i gajów. Jak wynika ze słów Cyncerona, Macerowi nie udało się doprowadzić do skazania Rabiriusza, gdyż sędziowie nie zostali przekonani o jego winie¹²⁶. Jak było podłoże tego posunięcia Macera, trudno powiedzieć, ponieważ o procesie Rabiriusza, poza wzmianką Cyncerona, nie zachowały się żadne wiadomości. Ponadto informacje wielkiego mówcy pochodzą z jego wystąpienia w obronie Rabiriusza podczas procesu wytoczonego mu w 63 r. przez trybuna ludowego Labienusa z inicjatywy G. Juliusza Cezara. Ponieważ proces sprzed dziesięciu lat nie miał nic wspólnego ze sprawą, o którą oskarżał Rabiriusza Labienus, Arpinata o przewodzie sądowym z 73 r. wspominał tylko ogólnie¹²⁷.

W źródłach brak danych, które umożliwiłyby określenie czasu trwania działalności Macera. On sam, jak podaje Sallustiusz, informował słuchaczy, iż optymaci, poprzez zakrojone na dużą skalę przeciwdziałania, dążyli do zahamowania jego aktywności. Jakim skutkiem owe poczynania się zakończyły, nie wiemy. Nie można jednak wykluczyć, iż w wyniku wspomnianych posunięć władz był on zmuszony swoje wystąpienia ograniczyć lub nawet zaprzestać ich całkowicie¹²⁸.

Niektóre sformułowania Macera w zachowanych partiach dzieła Sallustiusza pozwalają jednak na pewne wnioski w tej kwestii. Sugestie Macera o swoich

¹²⁴ Wskazuje na to wezwanie do działania skierowane przez Macera do słuchaczy, po przedstawieniu związanych z Pompejuszem planów: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 25–28.

¹²⁵ Do 70 r. swą karierę Pompejusz realizował niezgodnie z obowiązującymi zasadami, czemu optymaci byli przeciwni; jednak w chwilach zagrożenia korzystali z jego usług. Por.: Sall. *Hist. frg.* 2, 98; 3, 48, 21–22.

¹²⁶ Cic. *pro Rab. perd. reo* 2, 7. O tym: J. Lenglé: *Untersuchungen...*, s. 13; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 207; G. Niccolini: *Il tribunato...*, s. 151; Ch. Meier: *Populares...*, s. 574.

¹²⁷ Cic. *pro Rab. perd. reo* 2, 7. O procesie Rabiriusza z 63 r.: Suet. *Iul.* 12; Cass. Dio 37, 27, 1. Zob. też: E. G. Hardy: *Political and Legal Aspects...*, s. 12–39; J. Lenglé: *Die Staatsrechtliche Form der Klage gegen Rabirius*. „Hermes” 1933, Bd. 68, s. 328–340; K. Kumaniecki: *Cyceron...*, s. 179–185; idem: *Literatura...*, s. 228–230.

¹²⁸ Na taką możliwość wskazują rozmiary przeciwdziałania zorganizowanego przeciwko Macerowi, a także fakt, iż on sam swoją sytuację porównał do położenia Kwinkcjusza, który był zmuszony przerwać swe wystąpienia: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11.

zamierzeniach, ich zakresie oraz o przyświecającym mu celu wskazują, iż przystąpienie do ich realizacji musiało być poprzedzone szeroko zakrojoną działalnością przygotowawczą. Zatem od objęcia urzędu trybuna ludowego do dnia, w którym wygłosił analizowaną przez nas mowę, musiało upłynąć sporo czasu¹²⁹.

Na podstawie dalszych wzmianek o podjętych przez optymatów przeciwko niemu krokach oraz o polityce władz w stosunku do popularów można również, oczywiście w przybliżeniu, ustalić czas, w którym miało miejsce wspomniane wystąpienie Macera na zgromadzeniu ludowym. Prawdopodobnie odbyło się ono najwcześniej pod koniec pierwszej połowy 73 r.¹³⁰ Wynika z tego, iż działalność G. Licyniusza Macera na taką skalę, jak to przedstawiono, trwała co najmniej do maja 73 r.

Przy jej ocenie pomocne jest zwłaszcza stwierdzenie Macera o zamierzonym obaleniu rządów arystokracji senatorskiej¹³¹. Skoro Macer żywił takie zamiary i publicznie się z nimi afiszował, to musiał dysponować środkami do osiągnięcia celu, który sobie wytyczył, czyli odpowiednio dużym poparciem obywateli związanych z opozycją. Ów trybun takie poparcie posiadał, co potwierdzają pośrednio także inne jego wypowiedzi, np. sygnalizowana już wzmianka o kampanii, którą zorganizowali przeciwko niemu optymaci. Gdyby bowiem Macer nie dysponował mocnym oparciem w społeczeństwie, nie byłby groźny. Władze nie musiałyby organizować przeciwko niemu politycznej krucjaty czy wykorzystywać do walki z nim wrogich mu kolegów na urzędzie¹³². Tezę o dużym poparciu dla Macera poświadczają również informacje o ugodowej w stosunku do opozycji polityce władz, mającej się przyczynić do szybszego opanowania przez optymatów trudnej sytuacji w Rzymie, a także optymistyczne nastawienie owego trybuna co do rezultatów dalszej walki przeciwko wrogiemu ugrupowaniu¹³³.

Wnioski te potwierdzają także informacje, na podstawie których można oszacować liczebność zwolenników Macera. Autorzy antyczni nie zamieszczają związanych z tą kwestią danych, jednakże pewne sformułowania, szczególnie w relacji Sallustiusza, mogą pomóc określić w przybliżeniu liczbę popierających Macera obywateli.

Macer swoich sympatyków zachęcał do kontynuowania walki z optymatami¹³⁴, dysponując chyba odpowiednim do realizacji tego zamiaru poparciem.

¹²⁹ Wezwanie do walki z optymatami, którym Macer zakończył zrelacjonowane przez Sallustiusza wystąpienie, wskazuje, iż mowę tę wygłosił po okresie czasochłonných przygotowań: *Hist. frg.* 3, 48, 25–28. Por. też: 3 i 17.

¹³⁰ *Ibidem*, 3, 48, 11; 19–22. Zob. też: 3, 48, 5–6; 17. Owo wystąpienie Macera odbyło się, gdy zyskał duży rozgłos i oddziaływanie na obywateli, swoją działalność musiał więc kontynuować już bardzo długo.

¹³¹ *Sall. Hist. frg.* 3, 48, 3.

¹³² *Ibidem*, 3, 48, 11. Ten aspekt przeciwdziałania optymatów Macer szczególnie eksponował: 3, 48, 5. Por.: 3, 48, 3; A. M. Ward: *Cicero and Pompey in 75 and 70 B. C.* „*Latomus*” 1970, t. 29, s. 65.

¹³³ *Sall. Hist. frg.* 3, 48, 7–8; 19–21; 23.

¹³⁴ *Ibidem*, 3, 48, 2; 4; 8; 13; 17; 25; 28.

W przeciwnym razie nie miałby szans powodzenia, a liczył na osiągnięcie sukcesu¹³⁵. Dowodzi to, że decydując się na ową konfrontację, musiał mieć tylu zwolenników, by ich pomoc była liczącym się w niej argumentem.

Stronnicy Macera musieli więc w 73 r. stanowić groźną siłę. Dlatego władze podjęły przeciwko niemu energiczne środki zapobiegawcze, a on mógł się decydować na atakowanie przeciwników takimi metodami, jak wspomniany bojkot służby w legionach¹³⁶.

Przybliżoną liczebność obywateli popierających Macera jeszcze lepiej pozwalają określić dwa jego stwierdzenia. W pierwszym do słuchaczy zwrócił się: „vos multitudo”. W drugim identyfikował ich z szerokim ogółem obywateli¹³⁷. Świadczy to, że pogląd o dużej liczbie zwolenników Macera jest jak najbardziej uzasadniony.

Sam Macer swych stronników scharakteryzował bardzo ogólnie. Mówił do nich „Quirites”, a więc „obywatele”¹³⁸. Jednakże niektóre jego zwroty pozwalają określić zarówno ich przynależność do poszczególnych warstw społecznych, jak i ich orientację polityczną. Ze słów Macera wynika, że do grona jego sympatyków należeli wszyscy ci, których praw bronić musieli trybunowie ludowi, przede wszystkim plebejusze. Dużo było także wśród nich reprezentantów dołów społecznych, zwłaszcza obywateli mających prawo pobierania zboża po obniżonych cenach. Zaliczali się do nich również ci wszyscy, których potocznie określano wtedy mianem ludu rzymskiego¹³⁹. Interesująca jest jeszcze jedna wypowiedź G. Licyniusza Macera. Wynika z niej, że swych sympatyków wyraźnie odróżniał od chłopów¹⁴⁰. Wskazywałoby to, że obywatele popierający Macera rekrutowali się przeważnie spośród mieszkańców Rzymu.

Być może, iż wśród popierających opozycję, oprócz Pompejusza, byli także reprezentanci średnich czy nawet wyższych warstw społecznych. Wskazują na to wynurzenia Macera o sympatiach politycznych tego wodza oraz jego stosunku do optymatów i odwrotnie¹⁴¹. Ponieważ jednak nie mieli takiego znaczenia jak Pompejusz, Macer w swej mowie o nich nie wspominał.

Sugestię taką podbudowuje zwłaszcza polityczna charakterystyka zwolenników tego trybuna. Byli to obywatele, którym, jak się Macer wyraził, Sulla zgótował niewolę, a zatem przeciwnicy dyktatora i jego ugrupowania. Przede wszystkim zaś oczekujący satysfakcji za wyrządzone im krzywdy oraz tacy,

¹³⁵ Ibidem, 3, 48, 8.

¹³⁶ Ibidem, 3, 48, 17—18. Macera atakowano na forum publicznym (3, 48, 11), utrudniając mu działalność polityczną (3, 48, 5—6).

¹³⁷ Ibidem, 3, 48, 1; 6; 24.

¹³⁸ Podczas swego wystąpienia czynił to wielokrotnie: ibidem, 3, 48, 1; 8; 15; 16; 24.

¹³⁹ Ibidem, 3, 48, 1; 5—7; 12; 14—15; 19—20; 28.

¹⁴⁰ Ibidem, 3, 48, 27.

¹⁴¹ Ibidem, 3, 48, 23—24. Zob.: 21—22. Konkretnych informacji o tym brak. Trudno jednak przypuszczać, by tak nie było, skoro w latach poprzednich, szczególnie w czasie powstania Lepidusa, z popularami sympatyzowało i współpracowało wielu przedstawicieli elity społecznej. Por. przyp. 142.

którym szczególnie zależało na odzyskaniu utraconych praw i swobód. Dla tych Rzymian instytucja trybunatu ludowego była oparciem. Macera popierali również obywatele czynnie uczestniczący w latach poprzednich w walce przeciwko optymatom, dążący do przywrócenia trybunom pełni władzy¹⁴².

Podsumowując omawianą kwestię, można powiedzieć, że do grona zwolenników Macera należeli ci obywatele, którzy z powodów osobistych czy politycznych byli wrogo nastawieni do rządzącej oligarchii senatorskiej.

To, co o działalności G. Licyniusza Macera powiedziano, upoważnia do wysunięcia tezy, iż miała ona bardzo duże znaczenie polityczne, ponieważ naruszyła układ sił między optymatami a popularami, poprawiając go na korzyść tych ostatnich¹⁴³.

Główną zasługą trybuna ludowego Macera było rozpoczęcie procesu umacniania opozycji od wewnątrz. Ważną rolę odegrały w tym zakresie wprowadzone przez Macera różnorodne zmiany organizacyjne oraz sięgnięcie po nowe metody działania. Podobne znaczenie miało też opracowanie nowej taktyki i strategii walki z optymatami¹⁴⁴. Wszystkie te posunięcia spowodowały, że działalność opozycji nabrała cech kompleksowych a zarazem planowych.

Od zewnątrz ruch popularów wzmocniła polityka rozszerzania antyoptymackiego frontu politycznego. Jej najważniejszym przejawem było pozyskanie Gnejusza Pompejusza. Stawiało to opozycję w zdecydowanie korzystniejszej sytuacji niż w latach poprzednich oraz zapoczątkowało odrywanie z obozu oligarchii senatorskiej ludzi, którzy dotąd byli filarami wspierającymi jej rządy¹⁴⁵.

Efektom wystąpień tego trybuna ludowego było dalsze spopularyzowanie idei odbudowy politycznego znaczenia reprezentowanej przez niego instytucji oraz wzrost szeregów popularów¹⁴⁶.

G. Licyniusza Macera spotykały również niepowodzenia. Nie poprawił formalnoprawnej sytuacji popierających go obywateli. Nie udało mu się też zmusić przeciwników do jakichkolwiek ustępstw czy zainicjowania reform. W tym zakresie jedynym sukcesem trybuna były obietnice władz państwowych

¹⁴² Sallustiusz wyraźnie utożsamiał stronników Macera (czyli jego słuchaczy) ze zwolennikami trybunów agitujących w latach 76—74 na rzecz restytucji znaczenia trybunatu ludowego: *Hist. frg.* 3, 48, 8—11. Macer odradzał im zemstę (3, 48, 17), a zachęcał do zniesienia panującego bezprawia i odzyskania należnych im praw (3, 48, 5; 7; 17). Owe apele skierowane więc były do ofiar sullanich prześladowań, czyli także do przedstawicieli warstwy senatorskiej i ekwitów (3, 48, 1; 9; 11; 13; 20).

¹⁴³ Dowodem tego była utrata kontroli nad życiem publicznym przez władze i ich ugodowa polityka w stosunku do popularów (*Sall. Hist. frg.* 3, 48; 19—22). W 73 r. optymaci czuli się więc mniej pewnie niż w roku poprzednim, chociaż zwalczała Macera wszelkimi dostępnymi środkami (3, 48, 3; 5—6; 11; 17).

¹⁴⁴ Sallustiusz wzmiankuje o tym lakonicznie i w sposób pośredni: *Hist. frg.* 3, 48, 14—18.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 3, 48, 23—24. Por.: 21—22.

¹⁴⁶ Pośrednio tezę taką potwierdzają wywody Macera na temat perspektyw popularów na sukces w starciu z optymatami (*ibidem*, 3, 48, 7—8) oraz o bojkocie służby wojskowej. Ów trybun nie mówiłby o pewnym zwycięstwie ani takim sposobie konfrontacji z przeciwnikami, gdyby nie dysponował odpowiednią do tego siłą, czyli dużą liczbą popierających popularów obywateli.

oraz odwlekanie, do „lepszych czasów”, rewizji funkcjonujących w Rzymie stosunków politycznych¹⁴⁷.

Macerowi nie udało się również zmienić ciężkiej sytuacji obywateli z najniższych warstw społecznych, zwłaszcza rzymskich proletariuszy. Była to sprawa niezwykle pilna, ponieważ Rzym w latach siedemdziesiątych bardzo mocno odczuwał niedobory zboża. Aby temu zaradzić, szczególnie edylowie, np. Kw. Hortenzjusz w 75 r. czy M. Seius w 74 r., w czasie drożyzny czy głodu rozdawali zboże za darmo lub sprzedawali go po obniżonych cenach. Tymczasem w 73 r. wobec narastania kryzysowej sytuacji w republice oraz pogarszania się jej położenia na arenie międzynarodowej import zboża z prowincji, nawet z pobliskiej Sycylii, był utrudniony, a niekiedy niemożliwy. Pośrednim efektem starań G. Licyniusza Macera była jedynie minimalna poprawa sytuacji bytowej najbiedniejszych mieszkańców Rzymu. W wyniku bowiem jego wystąpień władze państwowe — celem uspokojenia nastrojów w mieście — tak jak w poprzednich latach zdecydowały się na sprzedaż zboża po obniżonych cenach. Gest ten miał jednak tylko symboliczne znaczenie. Podobnie krok ten ocenił zresztą sam Macer¹⁴⁸.

Jak na realia polityczne 73 r., a zwłaszcza w porównaniu z wystąpieniami trybunów ludowych związanych z popularami w latach poprzednich, udział Macera w życiu publicznym musiał być duży. Jego działania dowodzą, że stopniowo stał się politykiem wywierającym na sprawy państwa znaczący wpływ. Było to możliwe dzięki popularom, którzy pod jego kierownictwem przekształcili się w siłę zdolną do podjęcia skutecznej walki z optymatami.

O tym, że Macer nie osiągnął trwałych sukcesów, zadecydowały podjęte przeciwko niemu przez władze kontrposunięcia oraz środki zapobiegawcze¹⁴⁹, mające zahamować jego niebezpieczną działalność. Ich skutkiem była także wytworzona w kolegium trybunów ludowych specyficzna sytuacja. Jak bowiem stwierdził Macer: „omnes alii creati pro iure vestro [tj. pozostali, imiennie nieznani trybunowie ludowi — N. R.] vim cunctam et imperia sua gratia aut spe aut praemiis [ze strony władz — N. R.] in vos [tj. słuchaczom Macera, a wrogom optymatów — N. R.] convertere, meliusque habent mercede delinquere, quam gratis recte facere”. I dalej: „Itaque concessere illuc omnes, at mox, si vestra

¹⁴⁷ Ibidem, 3, 48, 21—22.

¹⁴⁸ Ibidem, 3, 48, 19—20. Polityczne podłoże tego posunięcia eksponuje P. A. Brunt: *Der römische Mob.* In: H. Schneider: *Zur Social und Wirtschaftsgeschichte der späten römischen Republik.* Darmstadt 1976, s. 298—299. O warunkach życiowych mieszkańców Rzymu z niższych warstw społecznych: Z. Yavetz: *The Living Conditions of the Urban Plebs in Republican Rome.* „*Latomus*” 1958, t. 17, s. 500—517; Ch. Meier: *Res publica...*, s. 107—115. O wspomnianych rozdawnictwach zboża: Cic. *Off.* 2, 17, 58; Sall. *Hist. frg.* 2, 45; o czynnikach utrudniających jego sprowadzanie: L. Havas: *Verrès et les cités de Sicile.* ACUSD 1969, vol. 5, s. 73 inn.; E. Maróti: *Die Rolle...*, s. 486—487; J. Szulczyk: *Pogłębienie kryzysu gospodarczo-politycznego w Rzymie w latach 70-tych I w. p.n.e.* „*Eos*” 1983, t. 71, z. 1, s. 73—83.

¹⁴⁹ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 5—6; oraz 3, 48, 3; 11; 17. Zob.: A. M. Ward: *Cicero and Pompey...*, s. 65.

receperitis, ad vos plerique; raris enim animus est ad ea, quae placent, defendenda, ceteri validiorum sunt.”¹⁵⁰

W rezultacie tych posunięć optymatów opozycja poniosła wiele szkód. On sam zaś w kolegium trybunów ludowych został przez wrogów osaczony¹⁵¹. Odtąd zawsze musiał być przygotowany na wystąpienie przeciwko sobie wszystkich pozostałych kolegów na urzędzie.

Po przeciągnięciu owych trybunów na swoją stronę optymaci mogli zwalczać Macera przy pomocy jego partnerów z kolegium trybuńskiego. W razie wystąpienia przeciwko niemu nie ściągnęliby na siebie negatywnej reakcji społeczeństwa, gdyż nic nie wskazywałoby, że jest prześladowany. Sytuacja natomiast wyglądałaby tak, jakby zwaśnieni trybunowie walczyli między sobą¹⁵².

Zacytowany fragment mowy Macera zawiera także informacje o orientacjach politycznych trybunów z 73 r. Pozornie wynika z nich, że z popularami był związany tylko Macer, a reszta trybunów z optymatami. Wniosek taki jest jednak błędny¹⁵³. Wzmianka Macera bowiem dowodzi, iż owi trybunowie ludowi związali się z wrogami popularów dopiero po różnego rodzaju naciskach. Wcześniej tak gorliwymi zwolennikami oligarchii senatorskiej nie byli. Nic także nie wskazuje, by z własnej woli aktywnie współpracowali z władzami przeciwko opozycji. Należy przypuszczać, iż byli wśród nich także sympatycy popularów; niektórzy z nich w starcia między optymatami a opozycją mogli się zupełnie nie włączać. Cechowała ich jednak zmienność przekonań politycznych i sprzedajność. Dlatego jedni pod naciskiem, inni ze względu na obietnice i nagrody, a jeszcze inni za pieniądze, zdecydowali się zmienić front¹⁵⁴. W rezultacie Macer mógł być przez przeciwników zwalczany tą samą bronią, którą ich atakował¹⁵⁵.

Sytuacja taka nie była ostateczna. Do jej zmiany wystarczyłoby popularom osiągnięcie większego sukcesu lub pogorszenie się położenia władz. W takim wypadku większość z owych trybunów — jak twierdził Macer — zdradziłaby swych mocodawców i powróciłaby do współdziałania z opozycją¹⁵⁶. Uwaga ta dowodzi, że tylko nieliczni z nich związali się z optymatami bardziej ściśle i na czas dłuższy. Większość traktowała ową współpracę jako manewr koniunkturalny, mający im przynieść doraźne korzyści.

¹⁵⁰ Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 5; 7.

¹⁵¹ Ibidem, 3, 48, 3; 5—7. A. M. Ward: *Cicero and Pompey...*, s. 65, sugeruje, że działaniami tymi kierować mieli Metellusowie, stojący na czele potężnej *factio*.

¹⁵² Prawdopodobnie z możliwości tej optymaci korzystali: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 5. Być może dlatego Macer dążył do przedstawienia słuchaczom sytuacji w kolegium trybunów ludowych oraz jej negatywnego wpływu na działalność popularów (3, 48, 3; 5—7).

¹⁵³ Przytoczona przez Sallustiusza wypowiedź Macera, odnosząca się do zmiany orientacji politycznej przez pozostałych trybunów, ilustruje tylko ów manewr, nic nie mówiąc o towarzyszących mu okolicznościach: *Hist. frg.* 3, 48, 5.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Ibidem, 3, 48, 7.

Oprócz G. Licyniusza Macera, związanego z popularami, i nielicznych zwolenników optymatów w kolegium trybuńskim z 73 r. znajdowali się zatem tacy trybunowie, którzy nie reprezentowali żadnej z tych orientacji. Byli oni gotowi współpracować z ugrupowaniem mogącym im zapewnić większe korzyści lub zyskującym w toczonych wtedy rozgrywkach przewagę. Owi trybunowie niewątpliwie stanowili w kolegium większość¹⁵⁷.

O działalności tych, nieznanych imiennie, trybunów nie wiadomo nic konkretnego. Wiemy jedynie, że optymaci używali ich do zwalczania popularów, zwłaszcza ich przywódcy. Wskazują na to przytoczone przez Sallustiusza słowa Macera. Sposób, w jaki określił on ich poczynania, pozwala twierdzić, że opozycji musieli oni wyrządzić poważne szkody¹⁵⁸. W walkach politycznych w Rzymie odegrali więc istotną rolę. Niewykluczone, że właśnie ze względu na przeciwdziałanie swych kolegów na urzędzie Macer nie zdołał wywalczyć dla popularów żadnych ustępstw.

W rezultacie, na ocenę roli, jaką trybunat ludowy odegrał w Rzymie w 73 r., rzutować musi głównie działalność G. Licyniusza Macera. Poczynania jego partnerów uwzględnić należy w zdecydowanie mniejszym stopniu, gdyż na polityczny wizerunek tej instytucji wpłynęli oni w minimalnym zakresie¹⁵⁹.

W tym kontekście wypada więc stwierdzić, że w osobie G. Licyniusza Macera trybunat ludowy wyrósł na ośrodek dyspozycyjny grup obywateli jawnie dążących do obalenia rządów oligarchii senatorskiej. Znaczenie tej instytucji podnosi zwłaszcza fakt, iż na czele owych środowisk stał jeden z trybunów — który swymi zabiegami doprowadził do takiego wzrostu sił popularów, że byli oni w stanie pójść na otwartą konfrontację z optymatami i broniącymi ich interesów władzami państwowymi.

W efekcie trybunat ludowy stał się instytucją, wokół której koncentrowało się życie wewnątrzpolityczne państwa. W 73 r. bowiem rywalizacja między popularami a optymatami dzięki G. Licyniuszowi Macerowi zaczęła wchodzić w decydującą fazę, a od sposobu jej rozstrzygnięcia zależał los porządków prawno-politycznych zaprowadzonych w Rzymie przez Sullę. Z tego powodu władze musiały tej kwestii, oprócz walk z rozszerzającym się powstaniem Spartakusa, poświęcić najwięcej uwagi.

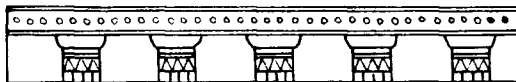
G. Licyniusz Macer nie uzyskał jednak takiego wpływu na życie polityczne, jakiego się można było spodziewać. Stało się tak ze względu na przeprowadzone w odpowiednim czasie zdecydowane przeciwdziałania ze strony władz, w rezultacie których wystąpienia popularów na forum publicznym zostały poważnie zawężone.

¹⁵⁷ Wskazują na to informacje Sallustiusza (*Hist. frg.* 3, 48, 5—6), a zwłaszcza stwierdzenie Macera o możliwości powrotu wielu z nich do współpracy z popularami (3, 48, 7).

¹⁵⁸ Ibidem, 3, 48, 5.

¹⁵⁹ Decydujący jest tutaj fakt, iż o ich wystąpieniach nic nie wiadomo. W kontekście tego, co o nich już powiedziano, można jednak uznać, iż ów brak informacji nie jest dziełem przypadku, lecz efektem ich małej aktywności, a przede wszystkim znikomego znaczenia politycznego.

Analiza działalności trybunów ludowych L. Kwinkcjusza i G. Licyniusza Macera w pełni upoważnia do stwierdzenia, że w latach 74—73 w stosunkach między popularami a optymatami zaszły duże zmiany. W ich wyniku, zwłaszcza tych, które miały miejsce w 73 r., przyszłość dominacji oligarchii senatorskiej stała pod znakiem zapytania. Wspomniani bowiem trybunowie ludowi doprowadzili do tego, iż popularzy, korzystając ze sprzyjających warunków, stanęli przed szansą ostatecznego obalenia rządów senatu już w niedługim czasie.

Trybunat M. Lolliusza Palikanusa i zakończenie walk z optymatami za konsulatu Gn. Pompejusza i M. Licyniusza Krassusa (71—70 r. p.n.e.)

W latach 71—70 sytuacja republiki uległa istotnym przemianom — korzystnym zwłaszcza w przebiegu toczonych przez Rzymian wojen.

Najpoważniejszy konflikt zbrojny, tj. wojna z Mitrydatesem, wszedł w stadium zdecydowanie pomyślne dla Rzymu; w walkach na terenie Pontu sukcesy odnosił zarówno Lukullus, jak i M. Aureliusz Kotta¹. Na Bałkanach M. Terencjusz Warron Lukullus poprowadził swoje armie nad Dunaj, rozgromił Traków i zdobył greckie miasta na wybrzeżu Morza Czarnego². Po śmierci Sertoriusza zakończono walki w Hiszpanii, a terytoria te ponownie zostały podporządkowane Rzymowi³. W pierwszej połowie 71 r. trwała decydująca faza rozprawy ze Spartakusem. Ponieważ M. Licyniusz Krassus nie potrafił dostatecznie szybko uzyskać rozstrzygnięcia, senat wezwał przeciwko Spartakusowi Pompejusza z Hiszpanii i Terencjusza Warrona Lukullusa z Macedonii⁴.

¹ E. Kornemann: *Römische Geschichte. Die Zeit der Republik*. Stuttgart 1941, s. 549—552; J. van Ooteghem: *Lucius Licinius Lucullus*. Namur 1959, s. 95—116.

² A. Piganiol: *Histoire de Rome*. Paris 1977, s. 168; por.: A. Passerini: *Il testo del foedus di Roma con Gallatis*. „Athenaeum” 1935, vol. 13, s. 57 i nn.

³ Zob. o tym: J. van Ooteghem: *Les Caecilii Metelli de la République*. Bruxelles 1967, s. 210—214; K. Christ: *Krise und Untergang der römischen Republik*. Darmstadt 1979, s. 238—240.

⁴ F. E. Adcock: *Marcus Crassus Millionaire*. Cambridge 1966, s. 25, bazując na relacji Plutarcha wskazuje, iż senat uczynił to na apel Krassusa. Por.: A. M. Ward: *Marcus Crassus and the Roman Republic*. Columbia-London 1977, s. 85—92.

Jednak jeszcze przed ich przybyciem powstańcy zostali rozgromieni przez Krassusa⁵. Niepomyślnie dla Rzymian przebiegały jedynie starcia z piratami, gdyż prowadzący je M. Antoniusz (Kretikus) został przez nich kilkakrotnie pobity⁶.

W ogólnym jednak przekroju interesy republiki na żadnym froncie nie były zagrożone, a pokonanie przeciwników stanowiło tylko kwestię czasu.

Poważne zmiany zaszły wówczas także w samym Rzymie, przyczyniając się do obalenia rządów oligarchii senatorskiej.

Sprawą najbardziej wówczas absorbującą władze było zwalczanie ruchu popularów. Do 73 r., mimo iż z coraz większymi trudnościami, czyniono to na ogół z powodzeniem⁷. W 71 r. optymatom przybył jednak nowy przeciwnik, bardziej wpływowy niż przywódca popularów — Pompejusz. Po zakończeniu wojny w Hiszpanii i powrocie do Italii nie licząc się z dotychczasowymi partnerami, zmierzał do zajęcia nadrzędnej pozycji w państwie: w pierwszej kolejności zażądał konsulatu na 70 r. i triumfu⁸. Podobne pretensje wysunął również rywal Pompejusza — Marek Licyniusz Krassus⁹.

Konflikt między optymatami a obydwojma wodzami przyczynił się do powstania konstelacji politycznej grupującej wszystkie żywioły niezadowolone z polityki wewnętrznej władz¹⁰.

Nieprzejednane stanowisko senatu wobec żądań Pompejusza spowodowało zacieśnienie jego współpracy z przywódcą popularów a zarazem przyjacielem — ówczesnym trybunem ludowym M. Lolliuszem Palikanusem. Dalszym elementem kształtowania się wspomnianego sojuszu było porozumienie Pompe-

⁵ O wkładzie Krassusa w zwycięstwo nad Spartakusem: T. J. Cadoux: *Marcus Crassus: A Revaluation*. GR 1956, vol. 3, s. 154—155; B. van Doer: *Spartacus*. „Das Altertum” 1960, Bd. 6, s. 228—233.

⁶ O tym: P. Foncart: *Les campagnes de M. Antonius Créticus*. JS n. s. 1906, t. 4, s. 569 i nn.; A. Passerini: *La preparazione della guerre contro la Creta nel 70 a. C.* „Athenaeum” 1936, vol. 14, s. 45 i nn.

⁷ Dużo kłopotów miały rzymskie władze, w latach 74—73, zwalczając przewodzących popularom L. Kwinkejusza i G. Licyniusza Macera. Zob.: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 11; Plut. *Luc.* 5, 4. Por. rozdz. III.

⁸ Plut. *Pomp.* 21, 3—4; App. *B. C.* 1, 121, 560. O tym: J. van Ooteghem: *Pompée le Grand, bâtisseur d'Empire*. Louvain-Namur-Paris 1954, s. 138—139. Pierwsze rozdźwięki między Pompejuszem a władzami miały miejsce w 75 r. (Sall. *Hist. frg.* 2, 98; por.: 2, 47, 6). Dalsze w 73 r. (ibidem, 3, 48, 21—24). Zob.: D. Stockton: *The First Consulship of Pompey*. „Historia” 1973, Bd. 22, s. 209—210; A. M. Ward: *Pompey and the Optimates*. In: idem: *Marcus Crassus...*, s. 37—40. Wcześniej Pompejusz był ostoją sullańczyków: R. E. Smith: *Pompey's Conduct in 80 and 77 B. C.* „The Phoenix” 1980, vol. 14, s. 1—13; A. Keaveney: *Young Pompey: 106—79 B. C.* AC 1982, t. 51, s. 11—139.

⁹ Plut. *Crass.* 12, 1; App. *B. C.* 1, 121, 560; Th. Mommsen: *Römische Geschichte*. Bd. 3. Berlin 1889, s. 100—101; B. A. Marshall: *Crassus. A Political Biography*. Amsterdam 1976, s. 49.

¹⁰ App. *B. C.* 1, 121, 560; por.: Plut. *Pomp.* 21, 3—4; Ps.-Ascon. 220 Stangl. O tym: K. Kumaniecki: *Cycon i jego współcześni*. Warszawa 1959, s. 105—106; A. N. Sherwin White: *Violence in Roman Politics*. In: R. Seager: *The Crisis of the Roman Republic. Studies in Political and Social History*. New York 1971, s. 5—9.

jusza z Krassusem co do wzajemnego popierania się przy wyborach konsularnych¹¹. W rezultacie przeciwnicy oligarchii senatorskiej ogromnie się wzmocnili, a senat znalazłszy się w sytuacji bez wyjścia, zmuszony był żądania obu wodzów zaakceptować¹². Gnejusza Pompejusza i Marka Licyniusza Krassusa wybrano wtedy konsulami na 70 r. Pompejuszowi zezwolono także na odbycie triumfu, a Krassusowi przyznano owację¹³.

Po objęciu konsulatu Pompejusz i Krassus znieśli ograniczenia, które na trybunat ludowy nałożył Sulla, przywrócili cenzurę, a nowo wybrani cenzorowie usunęli z senatu senatorów określanych jako „sullańskie kreatury”. Zniesiono również monopol sądowy stanu senatorskiego. Zamierzając zachować decydujący wpływ na sprawy państwa, obaj konsulowie zrezygnowali z objęcia namiestnictwa prowincji w roku następnym¹⁴.

Ustanowiony przez Sullę porządek prawno-polityczny leżał zatem w gruzach. Ekwici odzyskali swoje prawa, zgromadzenia ludowe dawne znaczenie, a senat utracił uprzywilejowaną pozycję w państwie. Na pierwsze miejsce wysunęli się konsulowie z 70 r., zwłaszcza Pompejusz, uchodzący za ostoję popularów¹⁵.

Owe przemiany były nie tylko wynikiem polityki Pompejusza i Krassusa, lecz w dużej mierze rezultatem działalności popularów, szczególnie ich przywódcy, trybuna ludowego z 71 r. M. Lolliusza Palikanusa. Bez ich poparcia Pompejusz z Krassusem na pewno nie zdołaliby zrealizować swych zamiarów politycznymi środkami¹⁶.

¹¹ Eksponuje to Plutarch: *Crass.* 12, 1; *Pomp.* 22, 1. Appian wskazuje jedynie, iż Pompejusz i Krassus zgłosili swe kandydatury do konsulatów (*B. C.* 1, 121, 560). O tym: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*. Bd. 4. Leipzig 1908, s. 395—396; B. A. Marshall: *Crassus...*, s. 49—51.

¹² Opozycja dysponowała odąd poparciem obywateli, wpływami Pompejusza i Krassusa i ich armiami: Plut. *Pomp.* 21, 3—5; *Crass.* 12, 1; App. *B. C.* 1, 121, 560. Eksponuje to: P. A. Brunt: *The Roman Mob*. PP 1966, vol. 35, s. 19; o znaczeniu armii Pompejusza i Krassusa w przetargach z senatem: F. B. Marsh: *The Armies of Pompey and Crassus in 70 B. C.* In: idem; *A History of the Roman World from 146 to 30 B. C.* London-New York 1971, s. 385—386.

¹³ O wyborze konsulów na 70 r.: A. Neuendorff: *Die römischen Consulwahlen von 78—49 v. Chr.* Breslau 1913, s. 16—18; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 108—110; idem: *Were Pompey and Crassus Elected in Absence to their First Consulship?* In: *Mélanges offerts à K. Michalowski*. Warszawa 1966, s. 523—526. Pierwszy triumf Pompejusz odbył na przełomie lat osiemdziesiątych i siedemdziesiątych. Zob.: E. Badian: *The Date of Pompey's First Triumph*. „Hermes” 1955, Bd. 83, s. 107—118. O ovatio Krassusa: B. A. Marshall: *Crassus' Ovation in 71 B. C.* „Historia” 1972, Bd. 21, s. 669—673.

¹⁴ Vell. Pat. 2, 31, 1; Plut. *Pomp.* 23, 3—4; Zonar. 10, 2.

¹⁵ Por.: R. Syme: *The Roman Revolution*. Oxford 1952, s. 29; J. Hellegouarch: *La vocabulaire latine des relations et des partis politiques sous la République*. Paris 1963, s. 347; F. de Martino: *Storia della costituzione romana*. Vol. 3. Napoli 1973, s. 146—148; por.: *Storia di Roma*. Vol. 5: R. Paribeni: *L'età di Cesare e di Augusto*. Bologna 1950, s. 27—28.

¹⁶ Po powrocie Pompejusza w Rzymie obawiano się, że do zrealizowania swych planów użyje on armii (Plut. *Pomp.* 21, 3). Jego stosunki z Krassusem były napięte (App. *B. C.* 1, 121, 560). Poparcie przez senat jednego z nich mogło wywołać walki wewnętrzne. Zapobiegło temu porozumienie Pompejusza z popularami, gdyż skłoniło ono Krassusa do zajęcia pojednawczego stanowiska (Plut. *Crass.* 12, 1; por.: *Pomp.* 22, 1).

Podobnie jak w wypadku poprzednich przywódców popularów M. Lolliusz Palikanus to również jedyny znany imiennie członek kolegium trybunów ludowych z 71 r.; zachowały się o nim tylko fragmentaryczne wiadomości¹⁷.

M. Lolliusz Palikanus pochodził z niższych warstw społecznych; wywodził się z Picenum. W Rzymie był więc *homo novus*. O przebiegu jego kariery publicznej przed 71 r. nie wiadomo nic. Ogólne wzmianki informują natomiast, jak rozwijała ona później. Przypuszczalnie w 69 r. osiągnął preturę, a w 67 r. kandydował do konsulatu na rok następny¹⁸.

Z informacji Cyclerona wynika, że Palikanus reprezentował orientację polityczną, której wielki mówca nie akceptował. Obracał się także w kręgach społecznych, którymi Arpinata pogardzał. Nie podobała mu się również popularność trybuna wśród rzesz prostych mieszkańców Rzymu. Palikanus zawdzięczał ją swojej aktywności, przede wszystkim na zgromadzeniach ludowych, podczas których wygłaszał wojownicze mowy. Czuł się tam znakomicie, gdyż do tego rodzaju wystąpień miał mieć specjalne predyspozycje: bardzo łatwo

¹⁷ Najwięcej informacji o Palikanusie zachowało się w nie najwyższej cenionych komentarzach Pseudo-Askoniusza (189, 220 i 250 Stangl) i autora *Scholia Gronoviana* (328 Stangl). Por.: K. Kumaniecki: *Literatura rzymska. Okres cyceroński*. Warszawa 1977, s. 293—294. Mimo iż niezbyt obszerne są one bardzo treściwe. Wiadomości o Palikanusie są także w mowach i pismach Arpinaty (*Werryny, O prawie Maniliuszowym, Brutus*). Jest ich jednak mniej. Rekompensują to dane o sytuacji wewnętrznej republiki w latach 71—70 (o owych mowach i pismach Cyclerona: K. Kumaniecki: *Cyceron...*, s. 123; 142—144; 419—420; idem: *Literatura...*, s. 203—208; 216—218; 303—306). Są one cennym uzupełnieniem komentarzy obu scholiastów. Podobnie fragmenty żywotów Pompejusza (21—23) i Krassusa (11—12) napisanych przez Plutarcha, gdyż ów biograf eksponuje w nich rolę, jaką wtedy odegrali ci politycy współpracujący z Palikanusem. Skromniejsze informacje zawiera przekaz Appiana poświęcony wojnom domowym (*B. C. I*, 121). Tak jak w żywotach Plutarcha interesujące nas fakty są w nim ukazane z odległej perspektywy historycznej, co sprzyja wzajemnej konfrontacji wykorzystanych źródeł i zwiększa możliwości badawcze. Najmniej wiadomości, przy tym o mniejszym znaczeniu, zawierają relacje Waleriusza Maksymusa (3, 8, 3), Gelliusza (14, 7) czy Zonarasa (10, 2). O Palikanusie i jego trybunacie: P. Willem s: *Le Sénat de la République Romaine* T. 1. Louvain-Paris-Berlin 1885, s. 457; M. Ziegler: *Fasti tribunorum plebis* 133—70. Ulm 1903, s. 24; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 400, przyp. 1; G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934, s. 245—247; F. Münzer: *M. Lollius Palicanus*, 21. In: RE Hlb. 26. Stuttgart 1927, szp. 1391; T. R. S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99—31 B. C. New York 1952, s. 122; Ch. Meier: *Populares*. In: RE. Supplementband 10. Stuttgart 1965, szp. 574; T. P. Wiseman: *New Men in the Roman Senate* 139 B. C. — A. D. 14. Oxford 1971, s. 237—238. Większość owych badaczy datuje trybunat Palikanusa na 71 r., J. N. Madvig (*Verfassung und Verwaltung des römischen Staates*. Bd. 1. Leipzig 1881, s. 477) na 72 lub 71 r., P. Willems (*Le Sénat...*, s. 457) na 72 r.

¹⁸ Palikanus kandydując do konsulatu, miał duże poparcie ludu, ale Pizon, przewodniczący wyborom, miał oświadczyć, że nie ogłosi go konsulem, nawet gdyby Palikanusa wybrano: Val. Max. 3, 83. Por.: P. Wehrmann: *Zur Geschichte des römischen Volkstribunats*. Stettin 1887, s. 21; L. Ross Taylor: *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley-Los Angeles 1949, s. 209, przyp. 84. O prawnokonstytucyjnym aspekcie tej sprawy: J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 27—28, 54—55, 118. Niskie pochodzenie Palikanusa eksponuje R. Syme: *Ten Tribunes*. JRS 1963, vol. 53, s. 55. J. Carcopino: *Jules César*. Paris 1968, s. 51, charakteryzując postać Palikanusa, dodaje jeszcze: „où son obscure famille avait sans doute bénéficié du patronage des Pompeii [...]”.

przekonywał słuchaczy o swoich racjach i pociągał ich za sobą¹⁹. Był więc zdolnym i błyskotliwym mówcą. Jednak o jego wymowie Cyceron również nie wypowiadał się pozytywnie. Podkreślał, iż Palikanus zdobywał poklask głównie u ludzi niewykształconych. Także Sallustiusz stwierdził, że ów trybun był raczej człowiekiem gadatliwym niż wymownym²⁰.

Niemniej jednak dużą popularność w Rzymie w 71 r. Palikanus zawdzięczał głównie wystąpieniom publicznym oraz oratorskim zdolnościom. Uznanie zatem musiał zdobyć już wcześniej. Twierdzić tak można chociażby dlatego, iż nieznanego polityka popularzy na pewno nie zaakceptowaliby jako swego przywódcy oraz nie obdarzyli zaufaniem potrzebnym do kierowania walką z optymatami²¹.

W źródłach brak konkretnych danych o programie Palikanusa. Jego charakterystyka jest możliwa tylko na podstawie informacji dotyczących wystąpień tego trybuna na forum publicznym²². Prawdopodobnie jednak w przekazach odnotowane zostały tylko najważniejsze postulaty stawiane przez owego polityka przy takich okazjach. Efektem naszych wysiłków może więc być tylko częściowe poznanie lansowanych przez niego koncepcji.

Z komentarza Pseudo-Askoniusza wynika, że Palikanus obejmując urząd trybuna ludowego, a także decydując się na kierowanie popularami, działalność polityczną rozpoczął od spraw, na które nacisk kładli trybunowie wcześniej związani z tym ugrupowaniem. Charakterystyczne jednak, iż miał być naśladowcą tylko G. Sycyniusza i L. Kwinkcjusza. O Kw. Opimiuszu i G. Licyniuszu Macerze, którzy dla popularów i rozwoju ich ruchu wiele uczynili, ów erudyta w tym kontekście nie wspomina²³.

Pseudo-Askoniusz Opimiusza i Macera nie pominął przypadkiem. Istnieją przesłanki, iż autor ten zestawiał G. Sycyniusza, L. Kwinkcjusza i M. Lolliusza Palikanusa celowo. Chciał zapewne wskazać, że Palikanus nawiązywał przede wszystkim do dążeń Sycyniusza i Kwinkcjusza, zarówno gdy chodzi o poruszane kwestie, jak i sposoby walki z optymatami²⁴.

¹⁹ Cic. *Brut.* 62, 223; por.: Verr. 2, 2, 41, 100. Zarówno wtedy, jak i w latach późniejszych Palikanus wyrządził optymatom wiele szkód (P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 21). J. Martin: *Die Popularen in der Geschichte der Späten Republik*. Freiburg 1965, s. 9, podkreśla, że w niektórych źródłach, m. in. z powodu charakteru swoich wystąpień, Palikanus jest przedstawiany jako demagog.

²⁰ Cic. *Brut.* 62, 223; Sall. *Hist. frg.* 4, 43. Por.: J. Carcopino: *Jules César...*, s. 51; E. S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 25.

²¹ Starożytni zaliczali Palikanusa do najbardziej aktywnych i radykalnych trybunów ludowych z lat siedemdziesiątych: Ps.-Ascon. 189 Stangl; por.: Cic. *Brut.* 62, 223; Ps.-Ascon. 220 Stangl; *Schol. Gron.* 328 Stangl.

²² Informacje dotyczące programu tego polityka są tylko w niektórych tekstach. Najistotniejszymi są komentarze Pseudo-Askoniusza (189, 220, 250 Stangl) i autora *Scholia Gronoviana* (328 Stangl). Mniejsze znaczenie mają fragmenty drugiej *Werryny* (2, 2, 38, 95—41, 101).

²³ Jest to zestawienie Pseudo-Askoniusza (189 Stangl). Czy sporządził je on, czy zaczerpnął z innych tekstów, np. od Cycerona, trudno powiedzieć.

²⁴ Dla Pseudo-Askoniusza (189 Stangl) takim kryterium była walka Sycyniusza, Kwinkcjusza i Palikanusa o restytucję politycznego znaczenia trybunatu ludowego. Wiadomo jednak, że wszyscy związani z popularami trybunowie ludowi z lat 76—71 dążyli do tego celu. Wymienieni przez Pseudo-Askoniusza akcentowali to jednak najmocniej. Kwinkcjusz jako pierwszy zażądał również

Istotnie, Palikanus nie mógł stosować metod walki Opimiusza ani Macera, mimo iż dążyli oni do tych samych celów co inni przywódcy popularów po 78 r.²⁵ Sytuacja bowiem wewnątrzpolityczna republiki w 71 r. była zdecydowanie odmienna niż w latach 75 i 73, gdyż pod koniec lat siedemdziesiątych, pozycja oligarchii senatorskiej w państwie, po pokonaniu największych trudności, umocniła się. Popularzy w starciach z optymatami nie mogli więc stosować takiej taktyki, jaką kilka lat wcześniej stosowali Opimiusz, a zwłaszcza Macer. W grze politycznej Palikanusa przeciwko optymatom akcenty musiały być rozłożone inaczej, uwzględniać warunki, w jakich miała być prowadzona.

Mając na uwadze kwestie, z którymi Palikanus występował na forum publicznym, na pierwszym miejscu wymienić należy sprawę najważniejszą: dążenie do przywrócenia dawnego znaczenia trybunatu ludowemu²⁶. Potwierdza to treść omawianej już notki Pseudo-Askoniusza, który między innymi stwierdza: „Primus Sicinius tr. pl. nec multo post Quinctius et postremo Palicanus perfecerant ut tribuniciam potestatem populo darent consules Cn. Pompeius [et] Magnus et M. Licinius Crassus.”²⁷

Mówiąc o dążeniach trybunów do odzyskania odebranych im przez Sulę uprawnień, scholiasta wymienia tylko trzech spośród tych, którzy w latach siedemdziesiątych zajmowali się tą sprawą²⁸. Należy więc uważać, iż zdaniem Pseudo-Askoniusza byli to ci trybunowie, którzy na tym polu szczególnie się zasłużyli. Palikanusa umieścił on na końcu swej „listy”. Bezpośrednio po wzmiance o nim informuje o rezultacie walki owych trybunów. Jest więc oczywiste, że Pseudo-Askoniusz uważał, iż poczynania Palikanusa miały największy i zarazem bezpośredni związek z przywróceniem trybunom pełni władzy przez Pompejusza i Krassusa. Palikanus był więc tym przywódcą popularów, który w walce o restytucję znaczenia trybunatu ludowego osiągnął największe efekty²⁹.

reformy senatorskiego sądownictwa. Podobnie Palikanus (Sycyniusz się tym nie zajmował). Nie może to jednak podważyć informacji Pseudo-Askoniusza, od 74 r. bowiem walka o przywrócenie trybunom pełni władzy związana była z dążeniem popularów do „naprawy sądów” (Cic. *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 44–45). Dla Pseudo-Askoniusza mogło to być tak oczywiste, że kwestii tych nie rozgraniczał. Nawiązanie przez Palikanusa do tego aspektu działalności Kwinkcjusza akcentuje natomiast autor *Scholia Gronoviana* (328 Stangl).

²⁵ Ich głównym celem była odbudowa znaczenia trybunatu ludowego. Jedynie w programie M. Emiliusza Lepidusa, konsula z 78 r., akcenty były rozłożone inaczej. Odbudowa trybunskiej władzy była jednym z kilku głównych celów tego polityka. Zob. rozdz. I.

²⁶ Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl. Zdaniem J. N. Madviga (*Verfassung...*, s. 477) „sondern forderten auch die Wiedereinführung der alten tribunizischen Macht”. Podobnie sądzą inni badacze. Por. np. literatura z przyp. 17.

²⁷ Ps.-Ascon. 189 Stangl.

²⁸ Do niej nawiązywali także: Kw. Opimiusz i G. Licyniusz Macer.

²⁹ Zob.: J. Martin: *Die Popularen...*, s. 18; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 25–28, 63–64. Wyliczeni przez Pseudo-Askoniusza trybunowie przede wszystkim przyczynili się do rozwoju i zaktywizowania ruchu popularów. Por. opinię M. A. Levi: *La costituzione romana dai Gracchi a Giulio Cesare*. Firenze 1928, s. 88–89.

Występując przeciwko optymatom, Palikanus nawiązał do działalności trybunów przewodzących popularom w latach poprzednich, konkretnie do wspomnianego już Kwinkcjusza, także w innej kwestii. Wysunął mianowicie żądanie „naprawy” kompromitującej sytuacji w senatorskim sądownictwie. Dostrzegł nie tylko konieczność wykorzenia korupcji i podniesienia prestiżu sądów, lecz wysunął plan ich reformy³⁰.

W myśl koncepcji Palikanusa senatorom należało odebrać monopol sądowy. Był także przeciwko przywróceniu sądów ekwitom³¹, a proponował oddanie sądownictwa nie jednemu stanowi³², lecz trzem, co stanowiło zupełną nowość. Projekt Palikanusa zakładał powierzenie sądów w równej części: senatorom, ekwitom i tzw. trybunom skarbowym, którzy w skład kompletów sędziowskich mieli wejść po raz pierwszy³³.

Informacje źródłowe świadczą, że Palikanus w rozpropagowanie swojego projektu mocno się zaangażował, potwierdzają też słuszność proponowanego przez niego sposobu rozwiązywania tej drażliwej kwestii oraz doskonale wycucie nastrojów i oczekiwań obywateli czy konfliktów dzielących poszczególne grupy społeczne. Zaletą koncepcji Palikanusa był zamiar wybierania sędziów z trzech stanów. Miało to duże znaczenie zwłaszcza w kontekście stosunków panujących wówczas między arystokracją senatorską a ekwitami, tym bardziej iż na początku 70 r. popularność zdobył zamiar powierzenia tych trybunałów jednej warstwie społecznej, prawdopodobnie ekwitom. Zdawało się to gwarantować, zmniejszenie rozmiarów nadużyć w sądach³⁴. Powyższe spostrzeżenia potwierdza konstatacja autora *Scholia Gronoviana*, iż ustawa regulująca sprawy sądownictwa uchwalona w 70 r. schlebiała L. Kwinkcjuszowi, a przede wszystkim

³⁰ Eksponuje to autor *Scholia Gronoviana* (328 Stangl). Zob. też: Sall. *Hist. frg.* 4, 45—47; CAH, vol. 9: *The Roman Republic 133—44 B. C.* Cambridge 1962, s. 335 (H. Last).

³¹ Ekwici zawładnęli trybunałami *de repetundis* w 122 r., gdy G. Grakchus ustawą odebrał owe sądy senatorom. O *lex Sempronia iudiciaria* patrz: G. Rotondi: *Leges publicae populi Romani*. Hildesheim 1962, s. 313—314. Zob.: R. G. Rowland: *C. Gracchus and the Equites*. TAPhA 1965, vol. 96, s. 361—373. W 82 lub 81 r. Sulla powierzył je z powrotem senatorom. O tym: Willmanns: *Ueber die Gerichtshöfe während des Bestehens der lex Cornelia iudiciaria*. RM 1864, Bd. 19, s. 528 i nn. O *lex Cornelia*: G. Rotondi: *Leges...*, s. 351.

³² Od ustanowienia w 149 r. trybunałów sądzących nadużycia w prowincjach (G. Rotondi: *Leges...*, s. 292; por.: A. Giovannini: *Volkstribunat und Volksgericht*. „Chiron” 1983, Bd. 13, s. 562) do uchwalenia *lex Aurelia iudiciaria* w 70 r., powierzającej te sądy wspólnie senatorom, ekwitom i trybunom skarbowym, zawsze sprawował je jeden stan, por. przyp. 31.

³³ Schol. Gron. 328 Stangl. Eksponuje to także H. Last (CAH. Vol. 9, s. 335): „M. Lollius Palicanus [...] is said to have urged that jurors should be drawn from three orders — senators, equites Romani and tribuni aerarii [...]” O tzw. *tribuni aerarii*: T. Łoposzk o: *Pozycja społeczna tribuni aerarii*. AUMCS 1963, t. 18, sectio F, s. 33—48; G. P. Sobinas: *Sulla figura dell „tribunus aerarius”*. In: ASRG. Milano 1980, s. 313 i nn. Por. też: T. P. Wiseman: *The Definition of „eques Romanus” in the Late Republic and Early Empire*. „Historia” 1970, Bd. 19, s. 67—83.

³⁴ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 2, 38, 95—41, 101; Sall. *Hist. frg.* 4, 43—47; *Schol. Gron.* 328 Stangl. Por. komentarz B. Maurenbrechera: *C. Sallusti Crispi Historiarum reliquiae*. Fasc. 2: „Fragmenta”. Lipsiae 1893, s. 172—173.

M. Lolliusowi Palikanusowi, zamierzającemu ów problem rozwiązać w sposób w miarę bezkonfliktowy i możliwy do zaakceptowania. Ze stwierdzenia tego wynika również, iż wspomniana ustawa odzwierciedlała projekt Palikanusa³⁵.

Ze zwalczaniem nadużyć sądowych miało także związek wystąpienie Palikanusa w obronie obywatela sycylijskiego miasta Termy, Steniusza, prześladowanego przez Werresa³⁶.

Zarządzający Sycylią Werres wykorzystywał gościnę u kolekcjonera zabytków Steniusza do zawładnięcia jego zbiorami. Gdy ten odmówił pomocy w zagarnięciu posągów miejskich, Werres spowodował oskarżenie go o sfałszowanie dokumentów i ukarał grzywną. Zainicjował też obwinienie Steniusza o przestępstwo karane śmiercią i wyznaczył rozprawę na 1 grudnia 72 r.³⁷

Steniusz tymczasem uciekł do Rzymu i z przyjaciółmi interweniował w senacie, zyskując poparcie konsulów; proponowali oni uchwałę, że nieobecni nie mogą być oskarżani o przewinienia, za które grozi kara śmierci. Wniosek zaaprobowali większość senatorów będących także za nieuznawaniem prawomocności wyroku Werresa. Niechętni temu przeciągnęli obrady, a ojciec Werresa uprosił Steniusza, by wycofał skargę, obiecując przerwanie szykan. Jednak 1 grudnia Werres wydał wyrok skazujący mimo nieobecności oskarżyciela i pozwanego. Stało się to przedmiotem nowej debaty senatu³⁸.

Krzywdami Steniusza zainteresował się również M. Lollius Palikanus, przedstawiając je na zgromadzeniu ludowym³⁹. Ponieważ Sycyljczyk był skazany za przestępstwo kryminalne, zezwolenie na pobyt w Rzymie musiał uzyskać od trybunów ludowych, których kolegium również zainteresowano jego sprawą. Orzekło ono, iż wyrok Werresa nie może być podstawą zabronienia Steniuszowi przebywania w mieście⁴⁰.

Sprawie tej, mimo że nie była wyjątkiem, towarzyszyło duże zainteresowanie. W rezultacie wpłynęła ona na nastroje obywateli. Dlaczego nadano jej taki rozgłos?

Konsulowie Gn. Korneliusz Lentulus Klodianus i L. Gelliusz Publikola, którzy chcieli uniemożliwić Werresowi obciążenie Steniusza cięższym wyrokiem niż pierwszy, byli w tym czasie prawdopodobnie współpracownikami Pompejusza,

³⁵ *Schol. Gron.* 328 Stangl.

³⁶ Sprawę Steniusza w czasie procesu Werresa obszernie zrelacjonował Ciceron: *Verr.* 2, 2, 34, 82—41, 101. Por.: A. Tartara: *Sulla Verrine di Cicerone*. SIFC 1897, vol. 5, s. 54—56; J. Lengle: *Untersuchungen über die sullanische Verfassung*. Freiburg 1899, s. 13—14, przyp. 1; W. E. Heitland: *The Roman Republic*. Vol. 3. Cambridge 1923, s. 16.

³⁷ *Cic. Verr.* 2, 2, 34, 83—38, 94. O tym: J. van Ooteghem: *Verres et les Metelli*. In: *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*. T. 2. Paris 1966, s. 629; idem: *Les Caecilii Metelli...*, s. 224.

³⁸ *Cic. Verr.* 2, 2, 37, 91—41, 100.

³⁹ Ibidem, 2, 2, 41, 100. Por. też: Ps.-Ascon. 250 Stangl; A. Tartara: *Sulla Verrine...*, s. 55; J. M. Sunden: *De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta*. Upsala 1897, s. 15—16; J. van Ooteghem: *Verres...*, s. 829; idem: *Les Caecilii Metelli...*, s. 224.

⁴⁰ *Cic. Verr.* 2, 2, 41, 100.

który ze zwolennikami sullkańskiego systemu juŹ się rozstał⁴¹. Losem Sycylijczyka zainteresowali się zatem przypuszczalnie politycy — tak jak kierujcy popularami Palikanus — krytycznie nastawieni do negatywnych tendencji szerzcych się w Źyciu publicznym.

Być moŹe obronę Steniusza podjęto przede wszystkim dlatego, Źe jego sprawę moŹna było wygrywać przeciwko sprawujcym wladzę i protegujcyim Werresa konserwatywnym optymatom, zwłaszczc potęŹnej *factio* Metellusów, ostoi zachowawczych grup *nobilitas*. A nadto dlatego, Źe senatorowi w podjęciu uchwały uniemoŹliwiajcej Werresowi dalsze prześladowanie Steniusa przeszkodzili — oprócz ojca Werresa — właŹnie senatorowie powiżzani z Metellusami⁴². Nie musi to jednak oznaczać, iŹ Steniusza bronili wrogowie sullkańskich porządków podobni Palikanusowi. Ich postawa świadczy przede wszystkim, Źe sprzeciwiali się praktykom namiestnika Sycylii⁴³, czym zainteresowany musiał być kaŹdy obywatel majcy na względie praworządnoŹ i dobro państwa. Sposób załatwienia sprawy Steniusza sugerowałby jednak, iŹ zwolennicy reform mogli wtedy wiele — ich wpływy musiały więć być znaczne. Świadczy o tym przebieg debaty senatu nad wnioskiem konsulów w sprawie Steniusza, a zwłaszczc poparcie, jakie ich inicjatywa zdobyła wśród senatorów⁴⁴.

Palikanus zainteresował się losem Steniusza, chociaŹ nie miał podstaw, by wystąpić w jego obronie — jako trybun ludowy mógł interweniować jedynie w sprawach obywateli rzymskich w granicach miasta Rzymu, Steniusz był natomiast obywatelem sycylijskiego miasta Termi — wkrótce po objęciu urzędu trybuna ludowego⁴⁵. Do wystąpienia z tą kwestią na zgromadzeniu ludowym skłoniły go takŹe motywy polityczne, sprawa ta bowiem nadawała się doskonale do wykorzystania przeciwko optymatom. Eksponujc odpowiednio świeŹej daty ekscesy Werresa, Palikanus mógł skupić wokół popularów wielu mieszkańców

⁴¹ O ich zwiazkach z Pompejuszem: L. Ross Taylor: *Caesar and the Roman Nobility*. TAPhA 1942, vol. 73, s. 11; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 108. Owe więzi były bardziej widoczne w 70 r., gdy Pompejusz przeforsował wybór Lentulusa i Gelliusza na stanowiska cenzorów. Zob. przyp. 180. O pozycji politycznej Pompejusza por. s. 73 i przyp. 8.

⁴² Cic. *Verr.* 2, 2, 39, 96. O powiżzaniach Metellusów z Werresem: J. van Ooteghem: *Verres...*, s. 827—835; por. teŹ: A. M. Ward: *Cicero and Pompey in 75 and 70 B. C.* „Latomus” 1970, t. 29, s. 60—62.

⁴³ Cic. *Verr.* 2, 2, 38, 95—39, 97.

⁴⁴ Ibidem, 2, 2, 39, 95—96. Za dokonaniem reform był, podobnie jak wielu innych polityków, Ciceron (*Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; Ps.-Ascon. 220 Stangl. Zob. teŹ: *Verr.* 2, 5, 68, 175; *Leg.* 3, 9, 22; 3, 11, 26). M. Gelzer: *M. Tullius Cicero*. In: RE. Zweite Reihe. Hlb. 13. Stuttgart 1939, szp. 843; K. Kumaniecki: *Cyceron...*, s. 105—106; idem: *Literatura...*, s. 182, 203. Świadczy to o powiższeniu się wśród rzymskiej elity grona polityków pragnących zmian w państwie.

⁴⁵ Steniusz został skazany na karę grzywny na przełomie września i paŹdziernika 72 r. TuŹ przedtem uciekł do Rzymu (*Verr.* 2, 2, 36, 89—39, 96). Skazanie go za rzekomo popełnione drugie przestępstwo nastąpiło 1 grudnia (*Verr.* 2, 2, 40, 97—99). Gdy o tym dowiedziano się w Rzymie, sprawa ta m.in. stała się przedmiotem wystąpienia Palikanusa na zgromadzeniu ludowym (*Verr.* 2, 2, 41, 100). Musiało to więć być wkrótce po 10 grudnia, tj. po rozpoczęciu przez niego urzędowania na stanowisku trybuna ludowego.

Rzymu i trwale ich pozyskać dla swoich celów. Ułatwiały mu to wychodzące na jaw coraz to nowe skandale, wiążące się ze sposobem zarządzania prowincjami, czym się w Rzymie żywo interesowano, gdyż dążenie do naprawy nieprawidłowości było coraz powszechniejsze⁴⁶. Trudno inaczej wytłumaczyć jego postępowanie, chociaż nie można wykluczyć powiązań między wspomnianymi przyjaciółmi Steniusza a Palikanusem oraz interwencji trybuna na ich prośbę. Źródła jednak tej sugestii nie potwierdzają.

Wniesienie sprawy Steniusza przed kolegium trybunów ludowych mogło być dziełem Palikanusa. Jak się wydaje, świadczy o tym jego wystąpienie w obronie Sycylijczyka na zgromadzeniu ludowym, wskazujące, iż ów trybun był mu życzliwy. Ponadto jako członek trybuńskiego kolegium mógł to łatwo zaaranżować. Nie można jednak wykluczyć inicjatywy przyjaciół poszkodowanego, na co wskazuje postępowanie Cyclerona⁴⁷.

Dzięki temu manewrowi wciągnięto do zwalczania Werresa, a zwłaszcza jego protektorów, wszystkich trybunów. Negatywny stosunek całego kolegium do poczynań namiestnika Sycylii oznaczał, że poza Palikanusem również pozostali trybunowie, wprowadzając w trudnym do określenia stopniu, zaangażowali się w walkę z nieprawidłowościami w życiu publicznym. Dla popularów szczególnie znaczenie miało to, że decyzja kolegium oznaczała poparcie ich przywódcy Palikanusa⁴⁸, wzmocnienie jego pozycji wśród kolegów na urządzie, a w dalszej kolejności także na arenie politycznej. Sprzyjało to wzrostowi aktywności popularów i ich zabiegom o dokonanie reform.

Steniusza bronili politycy i zwykli obywatele. Byli wśród nich zarówno senatorowie, jak i rywalizujący z nimi ekwici, plebejusze z niższych warstw społecznych i rzymscy proletariusze, czyli popularzy oraz optymaci o liberalnych poglądach⁴⁹. Mimo iż z rozmaitych pobudek, walczyli o ten sam cel. Sprawę Steniusza można więc uważać za przejaw kształtowania się wokół popularów sojuszu sił politycznych dążących do zreformowania funkcjonującego w Rzymie systemu rządów.

Program Palikanusa na pewno zawierał dwa żądania: przywrócenie trybunom ludowym odebranych im przez Sullę uprawnień, równoznaczne z restytucją znaczenia reprezentowanej przez nich instytucji, i reformę sądownictwa przez zniesienie senatorskiego monopolu sądowego. O innych postulatach Palikanusa źródła nie informują. Przypuszczalnie sprawą Steniusza Palikanus zajął się okazynie, gdyż na zgromadzeniu ludowym wyrażał jedynie zaniepokojenie losem Sycylijczyka. Wskazuje na to również przebieg wydarzeń oraz brak

⁴⁶ Cic. *Verr.* 1, 15, 45.

⁴⁷ Cycleron stwierdza, że broniąc Steniusza, występował przed kolegium trybunów ludowych (*Verr.* 2, 2, 41, 100). Kto ich tą sprawą zainteresował, jednak nie wspomina.

⁴⁸ Poza poparciem udzielonym Steniuszowi, a tym samym broniącemu go Palikanusowi (*Verr.* 2, 2, 41, 100), o ich dalszej aktywności nic nie wiadomo.

⁴⁹ Źródła świadczą o tym jedynie pośrednio. Zob.: Cic. *Verr.* 2, 2, 34, 82–41, 101.

jakiegokolwiek propozycji Palikanusa co do sposobu rozwiązania owej sprawy⁵⁰. Należy więc mniemać, iż w swych wystąpieniach — poza obroną Steniusza — do problemów wiążących się z sytuacją w prowincjach nie nawiązywał.

Wśród wiadomości odnoszących się do tego przywódcy popularów można znaleźć wzmianki charakteryzujące bliżej jego działalność, zwłaszcza stosowane przezeń metody. Pozwala to twierdzić, że preferował wystąpienia organizowane jawnie, mające instytucjonalną formę, nie wykraczające poza ramy ustalone tradycją polityczną⁵¹.

Palikanus był politykiem bardzo aktywnym; korzystając z przysługujących mu jako trybunowi uprawnień, zwoływał *contio*, na której forum realizował większość swych zamierzeń. Owe zgromadzenia ze względu na emocje, jakie budziły omawiane na nich kwestie, wielokrotnie miały burzliwy przebieg. To, co o tym aspekcie działalności Palikanusa wiadomo, jest wystarczającą podstawą do stwierdzenia, że zgromadzenia ludowe wybrał on na główne forum polityczne popularów⁵².

Taką formę aktywności publicznej przywódcy popularów warunkowała sytuacja wewnętrzna, której najważniejszym elementem, do czasu powrotu Pompejusza z Hiszpanii, w wyniku przewyciężenia kryzysu przeżywanego przez republikę w latach poprzednich, była coraz silniejsza pozycja optymatów. Palikanus musiał więc swoje wystąpienia przeprowadzać tak, by sprawujący rządy przeciwnicy je tolerowali. Nie mógł zakłócać w Rzymie porządku, by nie dawać pretekstu do otwartego zwalczania ruchu, którym kierował⁵³.

W przeciwieństwie do poprzednich przywódców popularów pierwsze wystąpienia Palikanusa na forum publicznym są w źródłach ujęte pewnie, a ich czas można określić z dokładnością do kilku dni. Przypuszczalnie niedługo po objęciu urzędu trybuna ludowego zażądał przywrócenia trybunatowi ludowemu dawnego znaczenia i reformy senatorskich sądów⁵⁴.

Zwoływane przez Palikanusa zgromadzenia ludowe cieszyły się dużym powodzeniem⁵⁵. Z jednej strony spowodowane to było jego wymową i popular-

⁵⁰ Ibidem, 2, 2, 41, 100. O programie Palikanusa por. prace cytowane w przyp. 17.

⁵¹ Por.: Cic. *Verr.* 2, 2, 41, 100; *Brut.* 62, 223; Ps.-Ascon. 220 Stangl; J. N. Madvig: *Verfassung...*, s. 477. Poprzednicy Palikanusa — L. Kwinkcjusz i G. Licyniusz Macer, postępowali inaczej.

⁵² O wystąpieniach Palikanusa na zgromadzeniach ludowych: Cic. *Verr.* 2, 2, 41, 100; *Brut.* 62, 223; Ps.-Ascon. 220 Stangl. Zob. też: Ps.-Ascon. 189 Stangl i *Schol. Gron.* 328 Stangl.

⁵³ Doszło do tego w latach 74—73. Jako pretekst wykorzystano zakłócenie spokoju w Rzymie, a trybuna ludowego G. Licyniusza Macera oskarżono nawet o dążenie do wzniecenia zaburzeń.

⁵⁴ Dokładnie datować można jedynie wystąpienie Palikanusa w sprawie Steniusza (por. przyp. 45), związane jednak z całokształtem jego działalności. Ponieważ ów trybun był kontynuatorem polityki L. Kwinkcjusza (Ps.-Ascon. 189 Stangl; *Schol. Gron.* 328 Stangl), więc restytucję znaczenia trybunatu ludowego, jak i reformę sądów musiał lansować już w pierwszych wystąpieniach. O czasie rozpoczęcia działalności przez Palikanusa: P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 21.

⁵⁵ Ich uczestników udało mu się pozyskać: Cic. *Brut.* 62, 223. Owe *contiones* były często burzliwe: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 15, 43—45; 2, 2, 41, 100; Ps.-Ascon. 220 Stangl. Zob. literaturę z przyp. 19.

nością, z drugiej — atrakcyjnością poruszanych na nich spraw, gdyż przywrócenie trybunatu ludowego do dawnego znaczenia i reformę sądów ich uczestnicy uważali za podstawę uzdrowienia sytuacji w państwie⁵⁶. Ponadto — jak można sądzić z wypowiedzi ówczesnych polityków, nie związanych wcale z popularami — w mniemaniu ludu rzymskiego odbudowana władza trybunów miała służyć obronie obywateli przed niesprawiedliwymi wyrokami sądowymi i innymi szykanami ze strony władz — miała więc stanowić gwarancję bezpieczeństwa⁵⁷.

Z tych powodów coraz więcej obywateli dążyło do wprowadzenia w życie idei wysuwanych przez popularów, szczególnie w tej formie, w jakiej w 71 r. lansował je Palikanus. Świadczy to, że prowadził on bardzo szeroko zakrojoną działalność. Musiał też dysponować wśród obywateli mocnym poparciem. Należy również przyjąć, że Palikanus stał na czele już dobrze rozbudowanego ruchu politycznego — popularzy bez wątpienia stanowili wtedy liczącą się w Rzymie siłę⁵⁸.

Ocenę zasięgu wystąpień Palikanusa i ich wpływu na sytuację wewnętrzną republiki umożliwiają do pewnego stopnia wiadomości źródłowe o jego stronnikach. Uzasadniają też wysunięte wcześniej wnioski.

Do grona zwolenników Palikanusa w pierwszej kolejności zaliczyć należy obywateli z niższych warstw społecznych. Ciceron określa ich potocznym terminem „*populus Romanus*”⁵⁹. Píše, że ów trybun cieszył się wielką sympatią ludzi nieświadomych, niewykształconych („*Palicanus auribus imperitorum*”)⁶⁰. Jak wynika z wypowiedzi Arpinaty, dominowali oni na zwoływanych przez Palikanusa zgromadzeniach ludowych i szczególnie aktywnie go popierali. Przeważali wśród nich mieszkańcy Rzymu, nie wyłączając proletariuszy⁶¹.

Stronnikami Palikanusa byli także obywatele z tych kręgów społecznych, o których interesy szczególnie dbał — co znalazło odbicie w jego koncepcjach — a więc ekwici i tzw. *tribuni aerarii*⁶².

⁵⁶ O reakcjach obywateli na postulaty Palikanusa: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 2, 41, 100; Ps.-Ascon. 220 Stangl. O popularności tego trybuna: Cic. *Brut.* 62, 223; Sall. *Hist. frg.* 4, 43.

⁵⁷ Potwierdzają to niektóre wypowiedzi Cicerona: *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 44, czy Katulusa: *Verr.* 1, 15, 44. Por. także reakcję obywateli na słowa Pompejusza, którymi przedstawił swe zamiary co do dyskutowanych reform: *Verr.* 1, 15, 45.

⁵⁸ Sugestie te pośrednio potwierdzają informacje o atmosferze politycznej w Rzymie: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; Ps.-Ascon. 220 Stangl; *Schol. Gron.* 328 Stangl. Zob. też: Cic. *Verr.* 2, 2, 41, 100; *Brut.* 62, 223; Plut. *Pomp.* 21, 4—5.

⁵⁹ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 43—45. Podobnie określa ich także Pseudo-Askoniusz (220 Stangl).

⁶⁰ Cic. *Brut.* 62, 223.

⁶¹ Ps.-Ascon. 220 Stangl.

⁶² Por.: ibidem; *Schol. Gron.* 328 Stangl. Daje temu wyraz W. E. Heitland: *The Roman Republic...*, s. 16: „The Knights were won by the promise of a reform of the jury-court [...]”.

W przeciwieństwie do lat poprzednich zmiana stanowiska wobec popularów dokonała się w łonie rzymskiej elity. Wielu jej przedstawicieli mniej lub bardziej wyraźnie pochwalało krytykę stosunków wewnętrznych i koncepcje ich zreformowania, dystansując się jednak od czynnego popierania Palikanusa. Wśród polityków krytycznie nastawionych do ówczesnych realiów na pierwszym miejscu należy wymienić Cyclerona, odnoszącego się jednak z dużą rezerwą do koncepcji odbudowy władzy trybunów ludowych. Panujących w Rzymie stosunków nie aprobował także Pompejusz, Krassus i ich współpracownicy. Negatywnie wypowiadał się o nich nawet konserwatysta Katulus⁶³. Ich postawa, choć kierowali się innymi pobudkami niż popularzy, świadczy, że idea reform i w tych sferach zyskiwała coraz więcej zwolenników. Mimo to w kręgach arystokracji senatorskiej dążenia takie miały wciąż wielu przeciwników, w dodatku bardzo wpływowych⁶⁴.

Owa ewolucja poglądów dowodzi, że pod koniec lat siedemdziesiątych w Rzymie zachodziły ciągłe przemiany w układzie sił między zwolennikami i przeciwnikami sullzańskich porządków państwowych. Popularzy ciągle rośli w siłę i zdobywali coraz powszechniejszą akceptację dla swych zamierzeń, natomiast konserwatywny odłam optymatów tracił wpływy i był coraz bardziej izolowany⁶⁵.

Jak wynika z wcześniejszych uwag o stronnikach Palikanusa oraz o stanowisku, jakie zajęła wobec niego część polityków wywodzących się z warstwy senatorskiej, działalność tego trybuna miała bardzo duży zasięg. Najważniejszym jej efektem było doprowadzenie do powstania wrogiej optymatom koalicji wszystkich, poza senatorską, warstw społecznych⁶⁶. W dużym stopniu sprzyjało temu panujące w tym ugrupowaniu rozbieżności polityczne. Sytuacja taka była jednocześnie podstawą silnej pozycji Palikanusa i kierowanego przez niego ruchu. W 71 r. powstały zatem w Rzymie warunki szczególnie sprzyjające realizacji lansowanych przez tego przywódcę popularów reform. Tendencje te jeszcze bardziej nasiliły się po przystąpieniu Palikanusa do dalszych działań, które jeszcze w większym stopniu zmieniły układ sił na korzyść popularów. Wiązały się one z powrotem do Italii Pompejusza, po zakończeniu walk w Hiszpanii.

⁶³ Zob.: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 2, 41, 100; 2, 5, 68, 175; Plut. *Pomp.* 21, 4—5; Ps.-Ascon. 220 Stangl. O stosunku Cyclerona do trybunatu ludowego: Y. Thomas: *Cicéron, le Sénat et les tribuns de la plebe*. RHDfE 1977, t. 55, s. 189—210; L. Perelli: *Note sul tribunato della plebe nella riflessione ciceroniana*. QS 1979, vol. 5, s. 285—303.

⁶⁴ Świadczy o tym wrogie nastawienie wielu obywateli do Pompejusza po przywróceniu przez niego trybunom ludowym pełni władzy: Ps.-Ascon. 220 Stangl.

⁶⁵ O tym: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 2, 38, 95—41, 101; 2, 5, 68, 175; Plut. *Pomp.* 21, 4—5; Ps.-Ascon. 220 Stangl. Być może, iż na pogłębienie tego procesu obliczona była koncepcja reformy trybunałów *de repetundis* wysunięta przez Palikanusa, przewidująca 1/3 miejsc wśród sędziów dla senatorów. Mogła się ona także przyczynić do rozłamu wśród optymatów.

⁶⁶ Badacze na ten rezultat działalności Palikanusa nie zwrócili uwagi.

Wydarzenie to wpłynęło na ożywienie życia politycznego w Rzymie. Wraz z przybyciem zwycięskiego wodza zaczęły się szerzyć pogłoski, że swą armię pragnie on użyć do zdobycia dominującej pozycji w państwie. Wytworzyła się napięta atmosfera. Niecierpliwie wyczekiwano wyjaśnienia sytuacji. Jedni darzyli Pompejusza szacunkiem i wiązali z jego zamiarami wielkie nadzieje. Inni żywili w stosunku do niego podejrzenia, a nawet obawy. Wśród witających go po drodze wielu czyniło to szczerze, z własnej woli, ale nie mniej jednak było takich, którymi kierował strach, chęć przypodobania się czy wyrachowanie⁶⁷.

Publiczne wyjaśnienia Pompejusza niewiele zmieniły. Twierdzenie, że wojska rozpuści po odbyciu triumfu oraz wystawienie swej kandydatury do konsulatu na 70 r., pogłębiły atmosferę niepewności w mieście. Jak wynika z relacji Plutarcha, po Rzymie rozeszły się wiadomości, iż Pompejusz bardziej sprzyja ludowi niż senatowi. Twierdzono, iż zamiarem tego polityka jest przywrócenie trybunatowi ludowemu dawnego znaczenia oraz przeprowadzenie reformy sądów tak, by sprzyjała rzetelnym ludziom⁶⁸.

Pogłoski obiegające miasto skomplikowały położenie optymatów. Oznaczały bowiem, że przybył im nowy, potężny przeciwnik: Pompejusz dysponował oddaną sobie armią, a ze względu na atrakcyjność swych zamierzeń był w stanie pozyskać poparcie zwolenników popularów i osiągnąć największą popularność wśród rzymskich polityków⁶⁹. W takiej sytuacji władze musiały się szybko zdecydować, jaką wobec niego przyjąć linię postępowania. Zaakceptowanie żądań Pompejusza oznaczało naruszenie zasad ustrojowych wprowadzonych przez Sullę, a po osiągnięciu przez Pompejusza konsulatu, jego dominację w republice. Ich zignorowanie groziło interwencją zwycięskiego wodza w Rzymie i być może wojną domową. W najlepszym wypadku odrzucenie postulatów Pompejusza mogło spowodować zawarcie sojuszu między nim a popularami⁷⁰, a w efekcie — pełną izolację optymatów, czego następstwa byłyby także niebezpieczne, gdyż prawdopodobnie doszłoby do zasadniczych reform politycznych.

Mimo takich perspektyw w wyniku nacisków konserwatywnego skrzydła optymatów żądania Pompejusza od razu spotkały się z negatywnym przyjęciem,

⁶⁷ Plut. *Pomp.* 21, 3. O planach Pompejusza: M. Gelzer: *Pompeius*. München 1949, s. 63; idem: *Das erste Consulat des Pompeius und die Übertragung der grossen Imperien*. In: idem: *Kleine Schriften*. Wiesbaden 1962, Bd. 2, s. 158.

⁶⁸ Plut. *Pomp.* 21, 4. Według H. Lasta (CAH. Vol. 9, s. 333) pogłoski te miał wywołać Pompejusz, ponieważ „by announcing that he would support the removal of all trammels from the tribunicia potestas he von the frenzied enthusiasm of the masses [...]”. W. S. Anderson (*Pompey, his Friends and the Literature of the First Century B. C.* Berkeley-Los Angeles 1963, s. 3) twierdzi, iż maszerując na Rzym „Pompey was clearly a popularis”.

⁶⁹ Plut. *Pomp.* 21, 3—4. O podejrzeniach optymatów wobec Pompejusza: M. Gelzer: *Das erste Consulat...*, s. 158—159.

⁷⁰ Nicco inaczej akcentuje to Plutarch: *Pomp.* 21, 4. Skłonności ku temu Pompejusz miał już wcześniej: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 23. O groźbie wybuchu wojny domowej wspomina Plutarch (*Pomp.* 21, 3), a także Appian, ale na tle rywalizacji między Pompejuszem a Krassusem (B. C. I, 121).

zwłaszcza wśród arystokracji senatorskiej. Gdy jednak sytuacja niebezpiecznie się zaostrzyła, czołowi optymaci doprowadzili do złagodzenia stanowiska senatu. Wśród nich był Kw. Lutacjusz Katulus, co wskazuje, iż jego współpracownikami musieli wówczas być członkowie niechętniej Pompejuszowi *factio* Metellusów, którzy prawdopodobnie byli inspiratorami owych intryg⁷¹.

Z punktu widzenia popularów pogłoski o zamiarach Pompejusza wskazywały na możliwość pozyskania nowego sojusznika, a więc wzrost szans na odniesienie w konfrontacji z optymatami ostatecznego sukcesu⁷². Z tego powodu aktywność popularów wzrosła, ich wystąpienia stały się bardziej zdecydowane. Stało się to za przyczyną ich przywódcy. Pobyt Pompejusza pod Rzymem, a zwłaszcza jego trudną sytuację wywołaną nieprzychylnym względem niego stanowiskiem władz, Palikanus postanowił wyzyskać do zacieśnienia współpracy popularów ze sławnym wodzem. Dlatego z inicjatywy trybuna doszło do zwołania pod miastem *contio*, w której udział wziął również Pompejusz. Główny przedmiot obrad stanowiła sprawa przywrócenia trybunom ludowym pełni uprawnień⁷³.

Konkretnym rezultatem poczynań Palikanusa, o czym zapewne wiedzieli tylko nieliczni, było zawarcie między trybunami ludowymi a Pompejuszem porozumienia wymierzonego przeciwko optymatom⁷⁴.

Appian sugeruje, że Pompejusz obiecał trybunom ludowym przywrócenie odebranych im przez Sullę uprawnień. Jakie były zobowiązania trybunów względem partnera, dziejopis ten nie informuje. Z kontekstu wynika jednak, że mieli oni, tj. chyba głównie kierujący popularami Palikanus, pomóc Pompejuszowi w osiągnięciu konsulatu. W jaki sposób miało to nastąpić, można się

⁷¹ Opór arystokracji senatorskiej wobec żądań Pompejusza źródła poświadczają pośrednio. Por.: Plut. *Pomp.* 21, 4–5; App. *B.C.* 1, 121, 560–561; a także: Sall. *Hist. frg.* 4, 43–47; O zmianie stanowiska senatu i jego stosunkach z Pompejuszem: Cic. *Leg. Man.* 21, 62; P. A. Brunt: *Social Conflicts in the Roman Republic*. London 1971, s. 114; A. Heuss: *Römische Geschichte*. Braunschweig 1971, s. 193–194. O rywalizacji między Metellusami a Pompejuszem: E. S. Gruen: *Pompey, Metellus Pius and the Trials of 70–69 B. C.: The Perils of Schematism*. *AJPh* 1971, vol. 92, s. 1–16; B. T. Wyman: *The Metelli, Pompeius and Prosopography*. In: ANRW. T. 1: *Von dem Anfangen Roms bis zum Ausgang der Republik*. Bd. 1. Berlin-New York 1972, s. 816–874.

⁷² Przede wszystkim dzięki możliwości wywierania nacisku na władze (armia pod Rzymem) i pogłębieniu izolacji optymatów oraz wpływowi stanowiska Pompejusza na postawę mieszkańców miasta, gdyż musiało ono doprowadzić do rozrostu szeregów sympatyków popularów.

⁷³ Sall. *Hist. frg.* 4, 43–47; Plut. *Pomp.* 21, 5. Zdaniem B. Maurenbrechera (*C. Sallusti Crispi...*, fasc. 2, s. 172–175) Pompejusz miał wtedy publicznie oświadczyć, że zamierza restytuować władzę trybunską i zreformować sądy. Por.: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 399–400; J. Martin: *Die Popularen...*, s. 18; J. Carcopino: *Jules Cesar...*, s. 51.

⁷⁴ Najlepiej, a mimo to połowicznie, informuje o tym Appian (*B. C.* 1, 121, 560). Wzmiankuje on jednak tylko o zobowiązaniach Pompejusza wobec trybunów. Uzupełniające wnioski w tej sprawie można poczynić na podstawie relacji Plutarcha (*Pomp.* 21, 4–5), ale tylko w powiązaniu z danymi Appiana. Wynika z nich, że do porozumienia rzeczywiście doszło, a deklaracje Pompejusza wobec trybunów nie były tylko kokietowaniem polityków mających wpływ na postawę przyszłych wyborców. O tym: J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 139; J. R. Hawthorn, C. Macdonald: *Roman Politics*. London 1960, s. 4–5; L. Perelli: *Il movimento popolare nell' ultimo secolo della repubblica*. Torino...Palermo 1982, s. 161–170.

jedynie domyślać: prawdopodobnie chodziło o spopularyzowanie kandydatury Pompejusza wśród mieszkańców Rzymu, nasilenie agitacji na jego rzecz oraz ukazanie władzom braku perspektyw dla ich polityki i skłonienie ich do zaakceptowania jego żądań⁷⁵.

Porozumienie zawarte przez trybunów z Pompejuszem otwiera w działalności popularów w 71 r. nowy etap. Od tego momentu dla całego ugrupowania sprawą pierwszoplanową stało się doprowadzenie do oficjalnego zaakceptowania przez władze kandydatury Pompejusza na urząd konsula, a następnie zapewnienie mu sukcesu w wyborach. Przedsięwzięcie to wymagało zaangażowania się całego ugrupowania. Można więc zakładać, że do czasu wyborów konsularnych popularzy, a zwłaszcza ich przywódca, musieli rozwinąć na forum publicznym szczególną aktywność⁷⁶.

Sojusz ten miał również duże znaczenie dla Pompejusza. Okazał się — jak stwierdza Plutarch — nad wyraz szczęśliwy i cenny: odtąd będąc w potrzebie, ów wódz zawsze mógł liczyć na wsparcie partnerów⁷⁷.

Precyzyjne określenie daty zawarcia sojuszu między trybunami ludowymi a Pompejuszem nie jest możliwe. Ze źródeł wynika jedynie, że osiągnięto go szybko, a zatem w niedługim czasie po przybyciu Pompejusza pod Rzym. Kwestii to jednak nie wyjaśnia, gdyż jego powrót z Hiszpanii jest datowany bardzo rozbieżnie. Przyjmuje się bowiem, iż miało to miejsce po pokonaniu przez niego resztek niewolników, najwcześniej na wiosnę 71 r., a najpóźniej, co bardziej prawdopodobne, pod koniec pierwszej połowy tego roku (na pewno przed wyborami, które odbyły się w lipcu)⁷⁸.

Na szybkie zawarcie układu wpłynęło kilka przyczyn. Jak wiadomo, Pompejusz już dawniej skłaniał się do współpracy z popularami. W tych czasach popadł także w konflikt z optymatami⁷⁹. Do poparcia ich wrogów nie trzeba go

⁷⁵ App. B. C. 1, 121, 560. Potwierdza to Plutarch (*Pomp.* 21, 5). Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 101, sugeruje jedynie, że owo porozumienie zapewniało Pompejuszowi i Krassusowi konsulat. J. Martin: *Die Popularen...*, s. 18, zwraca uwagę, iż Pompejusz „Unterstützung für seine Bewerbung um den Konsulat brauchte [...]”. Por.: J. R. Hawthorn, C. Macdonald: *Roman Politics...*, s. 4; H. C. Boren: *The Roman Republic*. Princeton 1965, s. 70.

⁷⁶ Oprócz informacji Plutarcha (*Pomp.* 21, 5) brak o tym danych. Wniosek ten podbudowują jednak wiadomości o porozumieniu Pompejusza z trybunami i o jego efektach: App. B. C. 1, 121, 560; zob. też: Plut. *Pomp.* 21, 4 oraz: Sall. *Hist. frg.* 4, 48; Plut. *Pomp.* 22, 1; Crass. 12, 1.

⁷⁷ Plut. *Pomp.* 21, 5; Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 101; T. Rice Holmes: *The Roman Republic and the Founder of the Empire*. Vol. 1. Oxford 1923, s. 162.

⁷⁸ O tym: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 4, s. 395, przyp. 5; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 108. Porozumienie Pompejusza z trybunami zawarto bezpośrednio po wysunięciu przez niego kandydatury do konsulatu (App. B. C. 1, 121, 560) czy, używając określenia Plutarcha (*Pomp.* 21, 4—5), po wysunięciu żądania konsulatu i triumfu.

⁷⁹ Por. o tym: Sall. *Hist. frg.* 2, 47, 6; 14; 2, 98. W 73 r. o kontaktach Pompejusza z popularami bardzo pewnie wypowiadał się G. Licyniusz Macer: Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 21—23. Por.: Cic. *Leg. Man.* 21, 62. Według E. Badiana (*Foreign Clientelae 264—70 B. C.* Oxford 1958, s. 280) i R. Seagera (*Pompey. A Political Biography*. Los Angeles 1979, s. 20) władze w Rzymie już wtedy nie były pewne lojalności Pompejusza. Zob.: J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 138—139; A. N. Sherwin White: *Violence...*, s. 7.

więc było nakłaniać. Decyzję o porozumieniu się z trybunami ludowymi przyspieszyła konieczność zmuszenia władz do zaaprobowania jego kandydatury na urząd konsula i legalnego przyjęcia go do grona oficjalnych kandydatów, ponieważ czas dokonania tej czynności był ściśle określony⁸⁰.

Nie da się również ustalić, kto był inicjatorem zawarcia sojuszu między Pompejuszem a trybunami, gdyż źródła nie dostarczają tutaj danych. Urzeczywistnienie porozumienia leżało przede wszystkim w interesie popularów, ale i ich partnerowi w bardzo dużym stopniu ułatwiło później zrealizowanie jego zamiarów⁸¹.

Dla okresu sprzed wyborów konsularnych na 70 r. źródła nie poświadczają także ani jednej publicznej deklaracji zarówno ze strony trybunów ludowych, jak i Pompejusza, którą chociaż pośrednio potwierdzono by zawarcie wspomnianego układu. Brak również dowodów na to, by w tym czasie Pompejusz oficjalnie poparł popularów i *vice versa*. Plutarch podaje jedynie wiadomości o związanych z planami Pompejusza pogłoskach krążących po Rzymie. Appian o przyrzeczeniu Pompejusza danym trybunom. Brak jednak przesłanki umożliwiającej stwierdzenie, że Pompejusz uczynił to publicznie. Na podstawie wieloznacznych fragmentów *Historii* Sallustiusza Maurenbrecher sugeruje, iż Pompejusz na *contio*, zwołanej pod miastem przez Palikanusa jeszcze przed wyborami, miał publicznie poprzeć dążenia popularów. Podobne stanowisko zajmuje Linderski, który opierając się na relacji Plutarcha i Appiana twierdzi, iż „Pompejusz [...] jeszcze jako kandydat zapowiadał podjęcie starań o całkowite odnowienie władzy trybuńskiej”. Gdyby sugestie owych badaczy były słuszne, należałoby przyjąć, iż Pompejusz już wtedy ujawnił swoją współpracę z popularami⁸².

Postępowanie Palikanusa i Pompejusza miało zapewne motywacje natury politycznej. Mogło być również spowodowane wymogami taktycznymi: ujawnienie porozumienia utrudniłoby Pompejuszowi osiągnięcie konsulatu, a zatem mogłoby również oddalić w czasie restytucję znaczenia trybunatu ludowego. Kalkulacje takie nie są pozbawione podstaw. Dla optymatów, nawet należących do umiarkowanego skrzydła, wiadomości o współpracy Pompejusza z popularami byłyby zapewne sygnałem, że w wypadku osiągnięcia przez niego konsulatu dojdzie w Rzymie do znacznie większych zmian, niż by oni sobie życzyli⁸³.

⁸⁰ O czasie i sposobie dokonywania *professio*: J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 52—73, zwłaszcza s. 58—68. O przypadku Pompejusza w 71 r. s. 109—110. Zob.: idem: *Were Pompey and Crassus...*, s. 523—526.

⁸¹ Tezę taką potwierdza Plutarch (*Pomp.* 21, 5). Podobnie sądzi T. Rice Holmes: *The Roman Republic...*, s. 162 („for the democrats, to whom he [Pompejusz — N. R.] looked for support [...]”), a M. Gelzer: *Das erste Consulat...*, s. 159, stwierdza: „Nach unserer bisherigen Untersuchung hat offenbar Lollius die Initiative gehabt [...]”.

⁸² Zob.: Sall. *Hist. frg.* 4, 45—47; Plut. *Pomp.* 21, 4—5; App. *B. C.* 1, 121, 560; B. Maurenbrecher: *C. Sallusti Crispi...*, fasc. 2, s. 172—175; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 108; por. także stanowisko H. Lasta (CAH. Vol. 9, s. 333).

⁸³ Owi optymaci, podobnie jak Ciceron, nie popierali programu popularów. Atuty polityczne wygrywane przez niego w mowach wygłoszonych przeciwko Werresowi świadczą, iż podobne zapatrywania miało wtedy wielu Rzymian: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 203. Por. przyp. 44.

Doprowadziłoby to zapewne do konsolidacji całego ugrupowania wokół jego konserwatywnych przywódców oraz stawienia oporu wszelkim przedsięwzięciom popularów i Pompejusza. Miałby on wówczas do wyboru rezygnację z własnych ambicji albo interwencję w Rzymie na czele podległych mu wojsk. Korzystniejszym rozwiązaniem było zmuszenie przeciwników do ustępstw środkami politycznymi. To jednak wymagało zachowania tajemnicy i miało jeszcze jeden plus: Pompejusz mógł szantażować optymatów groźbą zawarcia sojuszu z ich wrogami. Był to oręż nie do pogardzenia, a jego znaczenie podnosiły kursujące po Rzymie pogłoski o politycznych sympatiach młodego wodza⁸⁴.

Wyjaśnienia wymaga jeszcze jedna kwestia. Ze wzmianki Appiana odnoszącej się do omawianego układu wynika, że partnerami Pompejusza, reprezentującymi popularów, byli wtedy trybunowie ludowi⁸⁵. Mimo iż słowa wielkiego mówcy są konkretne w treści, kontekst, do którego należy je odnieść — niedokładnie nam znane wydarzenia w Rzymie — powoduje, że jego stwierdzenia nie w pełni są jasne.

Nasze wcześniejsze ustalenia wskazują, że ze strony popularów finalizacją umowy z Pompejuszem zajmował się Palikanus. Informacja Appiana dowodzi jednak, że w pertraktacji z Pompejuszem wciągnięci zostali także inni trybunowie. Fakt ten, mimo iż dziejopis nie stwierdza tego wyraźnie, trzeba uznać za oczywisty. Należy również przyjąć, że mówiąc o ich uczestnictwie, miał prawdopodobnie na myśli całe kolegium. Bezsporna wydaje się również, chociaż Appian tego także nie eksponuje, dominująca rola Palikanusa w owych rokowaniach. Uzasadnić ją mogą ponadto wzmianki Pseudo-Askoniusza sugerujące, iż Pompejusz w 71 r. kontaktował się z popularami właśnie za pośrednictwem tego trybuna⁸⁶.

Do takiego akcentowania poczynąń Palikanusa szczególnie upoważnia fakt wcześniejszego zajęcia przez wszystkich trybunów zgodnego i po jego myśli stanowiska w sprawie Steniusza, niekorzystnego dla Werresa i jego protektorów Metellusów, stanowiących ostoję konserwatywnego skrzydła optymatów⁸⁷.

Jeżeli nasze przypuszczenie oparte na wspomnianym sformułowaniu Appiana jest prawidłowe, to dysponowalibyśmy dwoma potwierdzonymi źródłowo przykładami zaangażowania się całego (w ostatnim przypadku co najmniej większości) kolegium trybuńskiego przeciwko optymatom. A zatem za trybunatu Palikanusa prawdopodobnie wszyscy jego koledzy na urzędzie współpracowali z nim i z kierowanym przez niego ugrupowaniem. Trudno się wypowiadać na temat ich aktywności. Uniemożliwiają to szczątkowe informacje źródłowe⁸⁸. Jest

⁸⁴ Plut. *Pomp.* 21, 3-5.

⁸⁵ App. *B. C.* 1, 121, 560.

⁸⁶ Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl. M. Gelzer (*Pompeius...*, s. 64) ujmując to następująco: „In der Nähe der Stadt eingetroffen trat er [Pompejusz — N. R.] dann sogleich in Verhandlungen mit Palicanus [...]”. R. Syme (*Ten Tribunes...*, s. 57) zaś uważa, że: „M. Lollius Palicanus (it is clear) was one of the tribunes of that year, conducting negotiations with the army commanders Pompeius and Crassus [...]”.

⁸⁷ Cic. *Verr.* 2, 2, 41, 100.

⁸⁸ O ich współpracy z popularami świadczą jedynie teksty Cyserona (*Verr.* 2, 2, 41, 100) i Appiana (*B. C.* 1, 121, 560), którzy podają tylko fakty, bez komentarzy.

jednak pewne, iż pod tym względem znacznie ustępowali oni Palikanusowi — uznanemu powszechnie przywódcy popularów.

Na postawę owych trybunów w decydującym stopniu wpłynął chyba rozwój sytuacji w Rzymie. W 71 r. wiązanie się z popularami i ich przywódcą nie wymagało już wielkiego hartu ducha, głębokich przekonań czy odwagi. Abstrahując od motywów, które skłoniły całe kolegium trybuńskie do zajęcia jednolitego stanowiska, fakt ten z politycznego punktu widzenia miał jednak swoją wymowę, gdyż świadczył o postępującej w Rzymie konsolidacji sił opowiadających się za przeprowadzeniem reform⁸⁹.

Po zawarciu układu z Pompejuszem popularzy kontynuowali agitację na rzecz przywrócenia trybunom ludowym pełni władzy i zreformowania senatorских sądów. Równocześnie, choć nie jest to wyraźnie poświadczane, razem z Pompejuszem bardzo intensywnie zabiegali o oficjalne przyjęcie go w poczet kandydatów starających się o urząd konsula na 70 r.⁹⁰

Jak długo to trwało, jaką przybierało formę i jaki miało przebieg, nie sposób powiedzieć. Wiadomo jedynie, że w efekcie tych starań optymaci zgodzili się na żądania Pompejusza. Specjalna uchwała senatu uchyliła przeszkody wynikające ze zbyt młodego wieku i niekonwencjonalnego przebiegu jego kariery, stojące mu na drodze do oficjalnego dokonania *professio*, i otworzyła przed nim realną perspektywę osiągnięcia konsulatu⁹¹.

Główną rolę w doprowadzeniu do podjęcia przez senat wspomnianej uchwały odegrali senatorowie zaliczani do grona najbardziej konserwatywnych polityków. Jednym z nich był Kw. Lutacjusz Katulus. Jego partnerów nie znamy, zapewne byli nimi jego współpracownicy. Czy któryś spośród nich wystąpił z inicjatywą uchwalenia takiej decyzji, nie wiadomo. Wiemy jednak, że właśnie ta grupa optymatów przyczyniła się do jej przeforsowania⁹².

Zachęcony takim obrotem sprawy swoją kandydaturę do konsulatu zgłosił również M. Licyniusz Krassus. Miał przy tym zwrócić się o pomoc do Pompejusza, który nie zwlekając starania te poparł⁹³. Niestety, nic nie wiadomo na temat udziału popularów w owych zabiegach, co ich nie wyklucza. Trudno jednak w związku z tym powiedzieć, czy Pompejusz uczynił to w porozumieniu ze swymi sojusznikami, czy też pomógł Krassusowi z własnej inicjatywy, powodowany osobistymi kalkulacjami. W świetle informacji o jego współpracy z Kras-

⁸⁹ Zgodność i współpraca trybunów jest także dowodem, iż wpływy optymatów i władz w trybuńskich kolegiach uległy likwidacji.

⁹⁰ Plut. *Pomp.* 21, 5.

⁹¹ Cic. *Leg. Man.* 21, 62. O owej uchwale senatu: J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 139—140. O stanowisku optymatów: Plut. *Pomp.* 22, 1; *Crass.* 12, 1. Zarządzenia Sulli pozwalały objąć konsulat po ukończeniu 42 r. życia i uprzednim piastowaniu kwestury i pretury. W 71 r. Pompejusz nie ukończył jeszcze 36 lat i nie piastował wspomnianych urzędów: Liv. *per.* 97; Val. Max. 8, 15, 8; Gell. 14, 7. O postanowieniach *lex Cornelia de magistratibus*: G. Rotondi: *Leges...*, s. 351; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 108.

⁹² Cic. *Leg. Man.* 21, 62.

⁹³ Por.: Plut. *Pomp.* 22, 1; *Crass.* 12, 1; App. *B. C.* 1, 121, 560.

susem podczas późniejszych zabiegów o zniesienie ograniczeń nałożonych na trybunat ludowy przez Sullę prawidłowa wydaje się pierwsza sugestia. Pomoc udzieloną wtedy przez Krassusa Pompejuszowi należałoby chyba uważać za spłatę zobowiązań zaciągniętych wobec popularów w okresie starań o konsulat⁹⁴.

Brak również informacji o działaniach, jakie potem popularzy podjęli wspólnie z Pompejuszem, a być może i z Krassusem, by odnieść sukces w wyborach. Zapewne prowadzono je intensywnie, gdyż obaj zwyciężyli, przy czym Pompejusz został wybrany na pierwszym miejscu. Pozwala to w pełni docenić atuty, którymi dysponowali obaj kandydaci, prowadząc kampanię wyborczą — stojące pod Rzymem armie, a zwłaszcza poparcie popularów⁹⁵.

Po wyborach w działalności popularów na plan pierwszy powróciły problemy, o których realizację ugrupowanie to walczyło od kilku lat. Na temat tego etapu wystąpień Palikanusa i kierowanego przez niego ruchu dysponujemy tylko świadectwami pośrednimi⁹⁶. Na ich podstawie można powiedzieć, że aktywność popularów nadal była duża. Właśnie wtedy w prowadzonej przez nich kampanii politycznej na rzecz dokonania reform po raz pierwszy oficjalnie wziął udział Pompejusz, i to niezwłocznie po wyborach⁹⁷.

Uczestnicząc w wiecu zwołanym przez Palikanusa poza granicami miasta, desygnowany konsul pierwszy raz publicznie zadeklarował swe poparcie dla popularów. Mówiąc o swoich zamierzeniach oświadczył, iż po objęciu konsultatu jego pierwszym celem będzie przywrócenie trybunom ludowym pełni władzy, a ich instytucji — należnego jej znaczenia. W ten sposób potwierdził przyrzeczenia złożone wcześniej trybunom. Wspomniał jeszcze o swoich planach zajęcia się sytuacją w prowincjach ciemnionych przez nieuczciwych urzędników oraz uzdrowienia skorumpowanych sądów⁹⁸.

Cycon komentując reakcję słuchaczy na słowa Pompejusza, pisze, iż jego zamiar przywrócenia trybunatowi ludowemu dawnego znaczenia spotkał się z bardzo pozytywnym przyjęciem, że wszyscy zgromadzeni takiego właśnie

⁹⁴ O współpracy Pompejusza z Krassusem: R. Seager: *Pompey...*, s. 24; por.: A. M. Ward: *Marcus Crassus...*, s. 104.

⁹⁵ Ich znaczenie jest mocno eksponowane. Por. literatura z przyp. 12. Na wspólną kampanię wyborczą Pompejusza i Krassusa oraz pomoc popularów wskazują informacje Plutarcha: *Pomp.* 22, 1; *Crass.* 12, 1. O rezultacie wyborów: L. Ross Taylor, T. R. S. Broughton: *The Order of the Consuls' Names in the Yearly Lists*. MAAR 1949, vol. 19, s. 6 i 12, przyp. 32; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 108—110.

⁹⁶ Są to wzmianki Cyconera (*Verr.* 1, 15, 45) i Pseudo-Askoniusza (220 Stangl) o wystąpieniu Pompejusza na *contio* zwołanej przez Palikanusa. Obie mogą zatem służyć do wnioskowania o dalszej działalności popularów.

⁹⁷ Cic. *Verr.* 1, 15, 45; Ps.-Ascon. 220 Stangl. Podobnie sprawę ujmują: D. Stockton: *The First Consulship...*, s. 207 i 209; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 25.

⁹⁸ Cic. *Verr.* 1, 15, 45; por.: App. B. C. 1, 121, 560. Zdaniem Th. Mommsena: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 101—102, Pompejusz po prostu zaakceptował program popularów. Fakt zwołania *contio* przez Palikanusa eksponuje J. Martin: *Die Popularen...*, s. 18.

oświadczenia ze strony nowo wybranego konsula oczekiwali. Kiedy jednak mówca dodał, że zamierza poprawić sytuację prowincji i zreformować sądownictwo, zebranych ogarnął entuzjazm. Eksponując ową różnicę w reakcjach uczestników zgromadzenia na poszczególne punkty oświadczenia Pompejusza, Arpinata sugeruje, że bardziej im zależało na naprawie sytuacji panującej w prowincjach i senatorskim sądownictwie niż na odbudowie władzy trybunów ludowych⁹⁹.

Wydaje się jednak, że ta sugestia Cicerona jest — przynajmniej częściowo — błędna, ponieważ na jej wysunięcie w dużej mierze wpłynęły jego polityczne zapatrywania, nie zaś prawidłowa ocena zaistniałej wtedy sytuacji¹⁰⁰. Naszym zdaniem różnicę w reakcjach słuchaczy na słowa Pompejusza należy tłumaczyć inaczej. Wyjaśnienie tej kwestii może także rzucić dodatkowe światło na przedstawione już poczynania M. Lolliusza Palikanusa i reszty trybunów, związane z zawarciem układu z Pompejuszem.

Cycon wyraźnie podkreśla, iż zebrani wtedy na *contio* obywatele oczekiwali poparcia przez Pompejusza dążeń popularów do restytucji znaczenia trybunatu ludowego. W tym więc celu została ona zwołana i dlatego też Palikanus zlokalizował ją pod miastem¹⁰¹. Prawdopodobnie jej uczestnicy zdążyli się już nieoficjalną drogą dowiedzieć o przyrzeczeniu danym przez Pompejusza trybunom. Oczekiwali więc jedynie jego publicznego potwierdzenia, które oznaczałoby, że zawarte porozumienie pozostaje w mocy, a Pompejusz jest gotowy do wypełnienia swych zobowiązań. Ponieważ te rachuby spełnił, zareagowali na jego słowa pozytywnie, ale spokojnie. Inaczej było natomiast po dalszych wywodach Pompejusza, których — jak wynika z tekstu Cicerona — nikt nie oczekiwał¹⁰². Ta część wypowiedzi mówcy również była po myśli słuchaczy, gdyż jego słowa oznaczały, że popiera także drugi postulat popularów — reformę sądownictwa — i zamierza znieść senatorski monopol sądowy. Dlatego uczestnicy zgromadzenia zareagowali tak entuzjastycznie, nie zaś — jak sugeruje Cycon — z tego powodu, iż sprawy te miały dla nich większe znaczenie¹⁰³.

⁹⁹ Cic. *Verr.* 1, 15, 45. Cycon nie twierdzi tego dosłownie. Wynika to z jego narracji i kontekstu, w jakim „zacytował” słowa Pompejusza.

¹⁰⁰ O zapatrywaniach politycznych Cicerona por. s. 84. Wielki mówca stronił także od Palikanusa (zob. s. 75—76) i innych przywódców popularów z lat siedemdziesiątych (*Brut.* 62, 223).

¹⁰¹ Pseudo-Asconius potwierdza to lepiej niż Cycon. Por.: Cic. *Verr.* 1, 15, 45; Ps.-Ascon. 220 Stangl.

¹⁰² Cic. *Verr.* 1, 15, 45.

¹⁰³ Ibidem 1, 15, 43—44. Por.: 45. Taka intencja wielkiego mówcy jest w tekście wyczuwalna. Po jego przeanalizowaniu widać, iż argumentacja Arpinaty jest niespójna, gdyż Rzymianie widzieli w trybunacie ludowym instytucję mającą ich chronić, także przed niesprawiedliwymi wyrokami sądowymi. Stosunek obywateli do trybunatu ludowego nie mógł się więc opierać na emocjach, lecz musiał mieć inne podłoże. Zdaniem T. Rice Holmesa (*The Roman Republic...*, s. 163—164) entuzjazm słuchaczy wynikał z tego, że Pompejusz „could count on the support not only to the populace, but also of the knights [...]”.

Można stąd wnosić, że współpraca popularów z Pompejuszem zacieśniła się, a jednocześnie przybrała jawny charakter¹⁰⁴. Ponieważ Pompejusz był desygnowanym konsulem jego oświadczenie stanowiło oficjalną deklarację polityczną człowieka mającego objąć najwyższy urząd w państwie. Jako taka zawierała ona w kilku punktach najważniejsze cele, które chciał osiągnąć. Należy więc na nią spojrzeć jak na program, który Pompejusz zamierzał realizować w czasie swego konsulatu. Jego słowa miały zatem dla popularów większe znaczenie niż wcześniejsze obietnice, złożone przed wyborami trybunom, oraz nawiązujące do jego planów i krążące po Rzymie pogłoski, w których rozpropagowaniu bez wątpienia miał decydujący udział¹⁰⁵.

Wystąpienie Pompejusza na zgromadzeniu ludowym stanowiło jedno z ogniw kampanii nadal prowadzonej przeciwko optymatom przez popularów. Można się domyślać, że zadaniem owej *contio* było przygotowanie gruntu do reform oraz osłabienie ich, jeszcze wpływowych, przeciwników¹⁰⁶. Należało się bowiem liczyć z tym, iż stawia silny opór, ponieważ zamierzenia Pompejusza godziły w podstawy ich dominacji w republice.

Z tego powodu, mimo braku konkretnych informacji, można wysunąć tezę, że M. Lolliusz Palikanus wraz ze swymi współpracownikami kontynuował działalność do końca kadencji na trybuńskim urzędzie. Sprzyjała temu sytuacja w Rzymie, gdyż latem 71 r. dominujący wpływ na życie publiczne wywierali popularzy, a przede wszystkim ich sojusznicy — nowo wybrani konsulowie, dysponujący stojącymi wciąż pod Rzymem armiami; senat natomiast po udzieleniu zgody na kandydowanie Pompejusza do konsulatu utracił inicjatywę polityczną¹⁰⁷. Należy również przypuszczać, że nasilenie wystąpień popularów w ostatnich miesiącach urzędowania Palikanusa nie było mniejsze niż przed wyborami konsularnymi, a ich zasięg, w wyniku oficjalnego akcesu tak wpływowego i popularnego polityka jak Pompejusz, na pewno był większy¹⁰⁸. Podobnie było chyba z oddziaływaniem owych wystąpień na obywateli i wywołanym wśród nich oddźwiękiem.

Rekapitulując — M. Lolliusz Palikanus nie wysuwał pod adresem władz nowych żądań. Walcząc z optymatami, koncentrował się na kwestiach, o których realizację zabiegano od kilku lat. Szczególną jednak uwagę poświęcił restytucji

¹⁰⁴ Przed wyborami Pompejusz był gotów popierać odbudowę władzy trybuńskiej (App. B. C. 1, 121, 560). Po wyborach swoje poparcie dla popularów poszerzył (Cic. Verr. 1, 15, 45).

¹⁰⁵ Pewności co do tego nie ma, trudno jednak o ich rozsiewanie podejrzewać przeciwników Pompejusza, skoro oddziaływały na ich niekorzyść. Por.: Plut. Pomp. 21, 4—5.

¹⁰⁶ Optymaci mieli wtedy duże wpływy zwłaszcza w senacie (Cic. Leg. Man. 21, 62). Nawet w 70 r. Pompejusz i jego sprzymierzeńcy musieli się z nimi liczyć (Ps.-Ascon. 220 Stangl; por.: Cic. Div. in Caec. 3, 8; Verr. 2, 5, 68, 175). Świadczy o tym rezultat wyborów konsularnych na 69 r., w których przeforsowali swych kandydatów.

¹⁰⁷ Cic. Leg. Man. 21, 62; Plut. Pomp. 21, 5—22, 1; Crass. 12, 1. O sytuacji w mieście: Cic. Div. in Caec. 3, 8—9; Verr. 1, 14, 41—16, 46; 2, 5, 68, 175; Leg. 3, 11, 26; App. B. C. 1, 121, 561.

¹⁰⁸ Potwierdza to reakcja obywateli, zgromadzonych na *contio*, na wystąpienie Pompejusza (Cic. Verr. 1, 15, 45), które musiało ożywić życie polityczne.

znaczenia trybunatu ludowego — w jego działalności problemowi najważniejszemu¹⁰⁹. W latach siedemdziesiątych był pierwszym trybunem, który nie tylko żądał przeprowadzenia reform, lecz sam wysuwał ich projekty.

Cechą wystąpień Palikanusa było stosowanie metod działania mieszczących się w ramach form przewidzianych przez tradycję ustrojowo-polityczną, nie powodujących zaburzeń ani konfliktów z władzami¹¹⁰. Ponadto silnie oddziaływał na wszystkie warstwy społeczne i umiejętnie wykorzystywał sytuację wewnętrzną w republice, głównie rozbieżność wśród optymatów oraz niekorzystne dla nich nastroje mieszkańców Rzymu¹¹¹. Duże znaczenie miały także inicjatywy Palikanusa, które z prowadzoną przeciw optymatom walką związane były luźno, jednakże znacznie przyczyniły się do pomnożenia jego kapitału politycznego oraz kierowanego przez niego ugrupowania¹¹². Można było również zauważyć ciągły wzrost napięcia jego działalności politycznej.

Do osiągnięć Palikanusa należy zaliczyć szerokie spopularyzowanie idei, o które walczyli popularzy. Dało im to mocniejsze oparcie wśród obywateli — rozrosły się szeregi tego ruchu, a do walki przeciwko optymatom zaangażowali się przedstawiciele wszystkich warstw społecznych. Przykładem było pozyskanie dla sprawy popularów Pompejusza czy ekwitów i trybunów skarbowych, o czym świadczy wysuwany przez Palikanusa projekt reformy senatorskich sądów¹¹³. W efekcie antyoptymacka koalicja rozszerzyła się, a izolacja optymatów, zwłaszcza ich konserwatywnego skrzydła, na arenie politycznej wzrosła. Innym skutkiem wystąpień Palikanusa było aktywniejsze włączenie się ogółu Rzymian w życie publiczne.

Sukcesem Palikanusa okazała się też konsolidacja całego kolegium trybunskiego wokół programu popularów, szczególnie wciągnięcie pozostałych trybunów w przedsięwzięcia, których celem była odbudowa znaczenia reprezentowanej przez nich instytucji¹¹⁴. Zasłużył się również wprowadzeniem do politycznej strategii popularów nowych akcentów, zwłaszcza zerwaniem z polityką

¹⁰⁹ Wskazuje na to fakt, iż w źródłach kwestia ta jest najbardziej eksponowana (Cic. *Verr.* 1, 15, 43—45; Sall. *Hist. frg.* 4, 43—47; Plut. *Pomp.* 21, 4—5; Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl), a potwierdzają rezultaty układu zawartego przez trybunów z Pompejuszem (App. *B. C.* 1, 121, 560).

¹¹⁰ Jedynie na podstawie wzmianki Cicerona (*Brut.* 62, 223) można by sądzić, iż Palikanus zagrażał spokojowi miasta. Z kontekstu wynika jednak, że wielki mówca mówiąc o „burzliwych zgromadzeniach”, ma na myśli panujący na nich nastrój, a nie sprzeczny z prawem przebieg czy wpływ na sytuację w Rzymie.

¹¹¹ Potwierdzają to: Ciceron (*Verr.* 1, 15, 43—45), Pseudo-Askoniusz (220 Stangl) czy *Scholia Gronoviana* (328 Stangl).

¹¹² Przykładem jest obrona Steniusza czy rozpatrywanie jego sprawy przez trybunskie kolegium (Cic. *Verr.* 2, 2, 41, 100), na którego stanowisko Palikanus prawdopodobnie wywarł wpływ.

¹¹³ Plut. *Pomp.* 21, 4—5; App. *B. C.* 1, 121, 560; Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl; *Schol. Gron.* 328 Stangl. Rozrost szeregów popularów potwierdzają wiadomości o zakresie działalności tego ugrupowania i jej rezultatach: Cic. *Verr.* 1, 15, 43—45; *Leg. Man.* 21, 62.

¹¹⁴ Przejawami tych dążeń Palikanusa były: interwencja kolegium trybunskiego w sprawie Steniusza oraz udział trybunów w porozumieniu z Pompejuszem.

ich wcześniejszych przywódców, próbujących uzyskać czy wymusić ustępstwa na zdominowanych przez optymatów władzach państwowych, co nie przyniosło pożądanых rezultatów. Palikanus ten sam cel postanowił osiągnąć inną drogą — poszerzył możliwości działania, wpływy i powiązania polityczne popularów i ich sprzymierzeńców, by mogli przeforsować reformy własnymi siłami, bez wyczekiwania na dobrą wolę optymatów. Wyzyskał w tym celu poparcie Pompejusza i Krassusa, którzy, zwłaszcza po osiągnięciu statusu desygnowanych konsulów, odgrywali w republice najważniejsze role. Zmieniło to położenie popularów w radykalnym stopniu — odtąd ich idee mieli realizować politycy sprawujący władzę, a nie, jak dotychczas, stojący wobec niej w opozycji¹¹⁵.

Owe zabiegi tak wzmocniły popularów, że pod koniec 71 r. wraz ze swymi sojusznikami stali się w Rzymie dominującą siłą polityczną¹¹⁶.

Można zatem stwierdzić, iż kierując popularami, M. Lolliusz Palikanus przygotował obalenie systemu narzuconego przez Sullę. Z tego powodu jako jedyny przywódca popularów z lat siedemdziesiątych powinien być zaliczony do grona polityków, którzy zadecydowali o dalszym kierunku rozwoju stosunków wewnętrznych w republice¹¹⁷.

Po objęciu przez Pompejusza i Krassusa konsulatu napięcie w Rzymie wzrosło. Wśród obywateli wystąpiła jeszcze wyraźniejsza niż za trybunatu Palikanusa polaryzacja na zwolenników i przeciwników optymatów. Zwiększyła się też aktywność zwalczających się ugrupowań¹¹⁸. Oprócz oczekiwanych reform powodem tego był wzrost bezprawia, szczególnie widoczny w sądownictwie, a także panoszenie się namiestników i podległych im legatów w prowincjach¹¹⁹. Częste łamanie prawa przez polityków z najbardziej znanych rodów stało się przyczyną znienawidzenia całego senatorskiego stanu. Najwymowniejszym przykładem takich machinacji były „rządy” Werresa na Sycylii, a następnie jego proces. Nieetyczne postępowanie owych arystokratów publicznie potępili nawet

¹¹⁵ Podobnie było w 75 r., gdy G. Aureliusz Kotta, którego politykę popularzy popierali, udstępniał byłym trybunom urzędy kurulne, umożliwiając im kontynuowanie kariery publicznej.

¹¹⁶ Świadczą o tym ustępstwa optymatów w stosunku do Pompejusza zarówno w 71, jak i 70 r. Por.: Cic. *Verr.* 1, 15, 44; *Leg. Man.* 21, 62.

¹¹⁷ Predestynuje go do tego zwłaszcza „pompejański” wycinek jego działań, gdyż stały się one podstawą sukcesu popularów. Zdaniem R. E. Smitha (*The Failure of the Roman Republic*. Cambridge 1955, s. 110): „The year 71 B. C. saw the beginning of the end of the senates honeymoon with power [...]”, natomiast E. S. Gruen (*The Last Generation...*, s. 28) stwierdza: „Lollius Palicanus operated as advance guard for Pompey's legislation on the tribunate.”

¹¹⁸ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8-9; *Leg.* 3, 11, 26; por.: Ps.-Ascon. 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl. Akcentuje to W. E. Heitland: *The Roman Republic...*, s. 17. O sytuacji w Rzymie w 70 r.: E. S. Gruen: *Pompey...*, s. 1-16; B. Twyman: *The Metelli...*, s. 816-874.

¹¹⁹ Dobrze, chociaż momentami tendencyjnie, eksponuje to Ciceron: *Div. in Caec.* 3, 8-9; *Verr.* 1, 14, 41-16, 46. Por.: R. O. Joliffe: *Phases of Corruption in Roman Administration in Last Half-Century of the Roman Republic*. Menasha 1919. O bezprawiu w samym Rzymie: H. Kowalski: *Przemoc jako metoda walki wyborczej w Rzymie w okresie schyłku republiki (78—50 r. p.n.e.)* AUMCS 1983/1984, sectio F, t. 38/39, s. 75-92. Zob. też rozprawę doktorską: idem: *Nielegalne metody walki wyborczej w Rzymie w okresie schyłku republiki (78—50 r. p.n.e.)*. [Maszynopis].

konserwatywni optymaci, jak np. Katulus, który — według Nicoleta — wspólnie z Pompejuszem, Krassusem i L. Aureliuszem Kottą miał patronować agitacji przeciwko senatorskiemu sądownictwu. Bardzo surowo stan senatorski osądził także Ciceron¹²⁰.

Szanujący prawo i obyczaje przedstawiciele elity społecznej nie ograniczali się do krytyki owych szkodliwych zjawisk. Niektórzy doszli do wniosku, że poprawić sytuację może jedynie obsadzanie oficjalnych stanowisk ludźmi prawymi. Źródła nie informują, czy podjęli oni w tym celu konkretne wysiłki. Byli również optymaci wrogo nastawieni nawet do powierzchownych reform, którzy prowadzili głośną kampanię polityczną o nienaruszanie istniejących wtedy stosunków politycznych, zwłaszcza dominacji arystokracji senatorskiej w republice¹²¹. Jak więc widać, w 70 r. w środowisku tym nadal zachodziły poważne przeobrażenia. Potwierdzają to postawy innych przedstawicieli rzymskiej arystokracji, nie związanych z rządzącą elitą, którzy — jak rozpoczynający wówczas karierę publiczną G. Juliusz Cezar — poparli rzeczników zasadniczych zmian¹²².

Rozwój takich tendencji wśród arystokracji nie gwarantował jednak popularyzacji przewyciężenia jej oporu podczas późniejszego przeprowadzania wspomnianych reform. Dlatego już od początku 70 r. nastąpiło ponowne uaktywnienie się tego ugrupowania. Eksponowało ono zamiar przywrócenia praworządności, zlikwidowania ucisku prostych obywateli oraz zapewnienia poszanowania ich interesów¹²³.

Wyrazem owych dążeń oraz rosnącego wśród Rzymian niezadowolenia z panującej sytuacji były zmiany wprowadzone do programu popularów. W 70 r., w porównaniu z koncepcjami M. Lolliusza Palikanusa, ich postulaty miały bardziej radykalny charakter. Uzupełniono je również nowymi żądaniem. O ile Palikanus zamierzał powierzyć senatorskie sądownictwo przedstawicielom trzech stanów, w tym senatorom, o tyle za konsulatu Pompejusza i Krassusa popularnością cieszyła się w Rzymie koncepcja wykluczenia senatorów z owych sądów i przekazania ich jednemu stanowi. Dla arystokracji senatorskiej było to bardzo niekorzystne i niebezpieczne. Palikanus nie lansował też przywrócenia cenzury. Tymczasem w 70 r. zamiar taki miał w Rzymie wielu zwolenników¹²⁴.

¹²⁰ Wypowiedź Katulusa zob.: Cic. *Verr.* 1, 15, 44; stanowisko Cicerona: *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 5, 68, 175; N. Marinone: *Il processo di Verre*. [B. m. w.] 1919; idem: *Quaestiones Verrinae*. Torino 1950; K. Kumanięcki: *Ciceron...*, s. 109—125. Nie znaczy to jednak, by współpracował on wtedy z popularami. Por.: R. Seager: *Cicero and the Word Popularis*. CQ 1972, vol. 66, s. 238—338.

¹²¹ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; zob. też: CAH. Vol. 9, s. 336 (H. Last).

¹²² Suet. *Iul.* 5. O stanowisku Cezara wobec toczących się w Rzymie walk politycznych: E. Meyer: *Caesars Monarchie und das Prinzipat des Pompeius*. Stuttgart-Berlin 1918, s. 8; L. Ross Taylor: *Caesars Early Career*. CPh 1941, vol. 36, s. 120—122; idem: *Party Politics...*, s. 20.

¹²³ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9. Por. też: *Verr.* 1, 15, 43—44; 16, 46; 2, 5, 68, 175; *Leg.* 3, 11, 26; Ps.-Ascon. 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl. Zamiary te eksponuje J. Martin: *Die Popularen...*, s. 7—8.

¹²⁴ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8.

Podobnie, jak czynił to ów trybun, stawiano jedynie kwestię restytucji znaczenia trybunatu ludowego¹²⁵.

Niezadowolenie z polityki wewnętrznej władz oraz z panujących w życiu publicznym stosunków przejawiało się również inaczej: nastąpił dalszy wzrost szeregów popularów. Ich wystąpienia były bardziej stanowcze i radykalne, a w miarę jak rosło w Rzymie napięcie, uczestniczyło w nich coraz więcej obywateli¹²⁶.

Na początku 70 r. dzięki poparciu popularów przez konsulów optymaci nie byli w stanie dalej stawiać oporu. Niektóre sformułowania Cyncerona pozwalają twierdzić, że wówczas optymaci musieli się pogodzić z końcem swoich rządów i uznać los sullańskich porządków za przesądzony, zwłaszcza że popularzy bardzo mocno rozwijali agitację przeciwko sullańskiemu trybunałom. Owa kampania w dużej mierze spowodowana była wybraniem w styczniu oskarżyciela Werresa, którego sprawa przez długi okres przyciągała uwagę obywateli, gdyż miała podtekst polityczny, ściśle związany z sytuacją wewnętrzną republiki¹²⁷.

Charakterystyczne, że w przekazach, w których ów wzrost aktywności popularów jest sygnalizowany, nie łączy się go z żadnym z ówczesnych trybunów ludowych. Wypadki rzymskie są w nich natomiast kojarzone z polityką konsulów, szczególnie Pompejusza. Jemu poświęcono także więcej uwagi, poczynania zaś popularów zrelacjonowano powierzchownie¹²⁸. To jednak zrozumiałe, gdyż dla żyjących wówczas Rzymian, a zwłaszcza historyków, właśnie Pompejusz był autorem najważniejszych przemian i pierwszoplanową postacią w tym roku w państwie.

Pompejusza ponadto powszechnie identyfikowano z popularami. Jako konsul kontynuował działalność M. Lolliusza Palikanusa — ich ostatniego przywódcy¹²⁹. Mógł więc być uznawany za jego politycznego spadkobiercę, zwłaszcza że obalił sullański system, z którym popularzy walczyli od śmierci jego twórcy. Faktycznie Pompejusz zajął więc miejsce dotychczasowych liderów tego ugrupowania¹³⁰. Dlatego autorzy antycznych relacji mogli nie wspomnieć

¹²⁵ Postulat ten nie uległ żadnym zmianom od 78 r. kiedy to M. Emiliusz Lepidus wysunął go po raz pierwszy.

¹²⁶ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 5, 68, 175; *Leg.* 3, 11, 26; Ps.-Ascon. 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl.

¹²⁷ Zob.: Cic. *Leg.* 3, 11, 26; por.: *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 15, 43; C. Nicolet: *L'ordre équestre à l'époque républicaine*. T. 1: *Definitions juridiques et structures sociales*. Paris 1966, s. 580; K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 203—205.

¹²⁸ Por.: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 5, 68, 175; *Leg.* 3, 9, 22; 3, 11, 26.

¹²⁹ W pewnym sensie przewidywał to układ zawarty przez Pompejusza z trybunami ludowymi w 71 r.: App. *B. C.* 1, 121, 560. Zob. też: Cic. *Verr.* 1, 15, 44—45; *Leg.* 3, 9, 22; 3, 11, 26; Corn. in: Ascon. 59 Stangl; Sall. *Hist. frg.* 3, 48, 23; *Cat.* 38, 1; *Caes. Bell. civ.* 1, 7, 3—4; *Liv. per.* 97; *Vell. Pat.* 2, 30, 4; *Tac. Ann.* 3, 27; *Plut. Pomp.* 22, 3; App. *B. C.* 1, 121, 561—565; *Cass. Dio* 38, 30, 3; oraz 36, 38, 2; Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl.

¹³⁰ Nikt ze starożytnych nie określa Pompejusza przywódcą popularów. Że nim był, można jedynie sugerować na podstawie ogólnych sformułowań Sallustiusza (*Hist. frg.* 3, 48, 23), Cezara (*Bell. civ.* 1, 7, 3—4), Plutarcha (*Pomp.* 22, 3) i Appiana (*B. C.* 1, 121, 560). Zob. nawiązującą do tej kwestii wypowiedź M. Gelzera: *Pompeius...*, s. 70.

nać o trybunach z 70 r., że i pod tym względem znajdowali się oni w cieniu Pompejusza. Oczywiście, przynajmniej niektórzy z nich musieli jednak wspierać jego posunięcia, podobnie jak szerokie rzesze popularów¹³¹.

Realizację reform konsulowie rozpoczęli od sprawy dla popularów najistotniejszej — przywrócenia trybunom ludowym odebranych im przez Sullę uprawnień¹³². Przyczyną wprowadzania reform w życie w takiej kolejności były uwarunkowania polityczne. Forsując najpierw odbudowę znaczenia trybunatu ludowego, obaj konsulowie, głównie jednak Pompejusz, dawali swym sprzymierzeńcom dowód wiarygodności, potwierdzili, że są gotowi do wywiązania się ze swych zobowiązań. Dzięki takiemu manewrowi Pompejusz wiązał popularów trwale z sobą i w dalszych rozgrywkach mógł ich mieć na swoje usługi¹³³. Ponadto trybunowie, po przywróceniu pełni przysługującej im władzy, mogli być wykorzystani przeciwko optymatom w toczonych z nimi walkach politycznych. Ze względu na szerokie kompetencje i duże możliwości działania tych plebejskich urzędników nie było to bez znaczenia.

Wielu Rzymian uważało, że władza trybunów powinna gwarantować sprawiedliwe sądy. Podobnie kwestię tę miał również ujmować jeden z najbardziej konserwatywnych optymatów — Katulus. Swój pogląd wyraził następująco: „*Patres conscriptos iudicia male et flagitiose tueri; quod si in rebus iudicandis populi Romani existimationi satisfacere voluissent, non tantopere homines fuisse tribunitiam potestatem desideraturos.*”¹³⁴

Jak wynika z tych słów, senatorscy sędziowie mieli na względzie nie sprawiedliwość, lecz głównie własny interes, a na krytyczne głosy nie zwracali uwagi. Dlatego spodziewano się, że trybunowie ludowi, dysponujący pełnią przysługujących im uprawnień, będą interweniować w sądach w wypadku ferowania krzywdzących orzeczeń i zapewniać w ten sposób ich prawidłowe funkcjonowanie i sprawiedliwe wyroki¹³⁵.

Podobnie rolę trybunatu ludowego i bezpośrednio przyczyny odbudowy jego znaczenia ujmują niektórzy starożytni autorzy¹³⁶. Potwierdzałoby to sugestie

¹³¹ O wystąpieniach popularów popierających Pompejusza: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 5, 68, 175; *Leg.* 3, 11, 26; *Plut. Pomp.* 22, 3; *App. B. C.* 1, 121; *Ps.-Ascon.* 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl.

¹³² Jej priorytet w polityce Pompejusza i Krassusa dostrzegają: M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 70; por.: F. E. Adcock: *Marcus Crassus...*, s. 29—30; K. Christ: *Krise...*, s. 250. Pozornie dla popularów najważniejsza była reforma senatorskiego sądownictwa. Jednakże ze źródeł (*Cic. Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46; 2, 5, 68, 175; *Leg.* 3, 11, 26; *Ps.-Ascon.* 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl) widać, że była to tylko sprawa najbardziej widoczna, ponieważ wielu obywateli skrzywdzono niesprawiedliwymi wyrokami.

¹³³ *Plut. Pomp.* 22, 3.

¹³⁴ *Cic. Verr.* 1, 15, 44; por.: *Div. in Caec.* 3, 8.

¹³⁵ Pierwotorem takich interwencji mogło być wystąpienie niektórych trybunów w obronie G. Antoniusza w 76 r. (*Plut. Caes.* 4; por.: *Ascon.* 65 Stangl), czy obrona Oppianika przez L. Kwinkcjusza w 74 r. (*Cic. Cluent.* 27—49)

¹³⁶ *Schol. Gron.* 340 Stangl. Zob.: *Ps.-Ascon.* 220 Stangl.

Cycerona, iż w tej dziedzinie życia publicznego nadużycia oraz krzywdy obywateli były poważne i zdarzały się bardzo często¹³⁷. Powodem podjęcia przez konsulów w pierwszej kolejności tej sprawy była również zdecydowana postawa ludu rzymskiego i jego przywiązanie do trybunatu ludowego¹³⁸.

Władzę trybunów ludowych odbudowano na mocy *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate*. Okoliczności uchwalenia tej ustawy nie są jednak w pełni znane. Nie znamy też jej poszczególnych postanowień, gdyż jej tekst nie zachował się. Nasza wiedza ogranicza się więc do ogólników. Wiadomo jedynie, że znosiła ona ograniczenia, które na trybunat ludowy nałożył Sulla, a mówiąc ściślej, te z nich, które w 70 r. pozostawały jeszcze w mocy, po zniesieniu w 75 r. zakazu piastowania innych urzędów przez byłych trybunów.

W wielu tekstach źródłowych sens tego prawa wyraża termin *restituo* (odbudowywać, przywracać do dawnego stanu prawnego, odnawiać — odebraną trybunom władzę). W niektórych istotę tej ustawy oddano terminem *reddo* (oddawać, zwracać — odebraną trybunom władzę). Inne mówią o niej jeszcze inaczej. Cechą sformułowań użytych przez starożytnych autorów jest ich podobieństwo; różnymi słowami oddają tę samą ideę. Najlepiej odzwierciedlają ją słowa Kasjusza Diona. Jego zdaniem *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* spowodowała powrót zarówno trybunskiej władzy, jak i trybunów do dawnego statusu. Pozwala to twierdzić, że Pompejusz i Krassus zniesli *lex Cornelia de tribunicia potestate*, a uprawnienia trybunów ludowych przywrócili do stanu sprzed reform Sulli¹³⁹.

Mimo iż o restytucji znaczenia trybunatu ludowego traktuje dość szerokie grono autorów, wszyscy o tej sprawie zaledwie wzmiankują. Dalszym mankamentem ich relacji są ogólne i w dodatku o niejednoznacznej wymowie dane, sformułowane bardzo nieprecyzyjnie¹⁴⁰. Utrudnia to wypracowanie jasnego obrazu tej kwestii, a w końcowym efekcie postawienie pewnych tez.

¹³⁷ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 41—16, 46.

¹³⁸ Cic. *Verr.* 1, 15, 43—44; *Leg.* 3, 11, 26; Ps.-Ascon. 220 Stangl; *Schol. Gron.* 340 Stangl.

¹³⁹ Terminem *restituo* posługują się: Cyceron (*Verr.* 1, 15, 45; 2, 5, 68, 175; 5; *Corn. in:* Ascon. 59 Stangl; *Leg. Agr.* 2, 36), Sallustiusz (*Cat.* 38, 1), Cezar (*Bell. civ.* 1, 7, 3—4), autor perioch Liwiuszowego dzieła (*per.* 97), Wellejusz Paterkulus (2, 30, 4) i Swetoniusz (*Iul.* 5). Por.: Plut. *Pomp.* 22, 3; App. *B. C.* 1, 121, 560; Cass. Dio 36, 38, 2; 38, 30, 3. Terminem *reddo*: Tacyt (*Ann.* 3, 27), Pseudo-Askoniusz (220 Stangl) i autor *Scholia Gronoviana* (340 Stangl). Innych określeń użyli: Cyceron (*Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 44; *Leg.* 3, 9, 22; 3, 11, 26), Sallustiusz (*Hist. frg.* 3, 48, 23) i Pseudo-Askoniusz (189 Stangl). Zdaniem Th. Mommsena (*Römische Staatsrecht.* Bd. 2, 1. Leipzig 1877, s. 295): „das pompejische Gesetz von J. 684 dem Volkstribunat seine frühere Machtfülle zurückgab”. O owej ustawie: W. C. McDermot: *Lex de tribunicia potestate (70 B. C.)*. CIPh 1977, vol. 72, s. 49—52; zob. też: DAGR. T. 32. Paris 1899, szp. 1160; G. Rotondi: *Leges...*, s. 369; D. Stockton: *The First Consulship...*, s. 210—212.

¹⁴⁰ Niekorzystny stan źródeł jest spowodowany kilkoma przyczynami. Współcześni tym wydarzeniom byli jedynie: Cyceron, Cezar i Sallustiusz. Dwaj pierwsi byli w nie nawet zaangażowani, mogli też ich znaczenie docenić. Cezar o restytucji władzy trybunów ludowych wspomina marginalnie, i to w kontekście swego sporu z Pompejuszem z przełomu lat pięćdziesiątych i czterdziestych (*Bell. civ.* 1, 7, 3—4). Cyceron wzmiankuje o tym przede wszystkim w mowach przeciwko Werresowi (1, 15, 44; 2, 5, 68, 175), w dziele o prawach (3, 9, 22; 3, 11, 26) czy przy innych

Pierwszym problemem, którego nie sposób pewnie rozwiązać, jest autorstwo wspomnianego prawa. Część starożytnych autorów nadmienia tylko o odbudowaniu władzy trybunów ludowych¹⁴¹. Inni konkretyzując swoje informacje dodają, że miało to miejsce za konsulatu Pompejusza i Krassusa, czyli w 70 r.¹⁴² Niektórzy podają jeszcze dokładniej, że uczynili to Pompejusz i Krassus, ówczesni konsulowie¹⁴³.

Sallustiusz stwierdza, że incjatorem restytucji znaczenia trybunatu ludowego był Pompejusz. Podobną tezę lansuje Cezar. Według jego sugestii Pompejusz jeszcze długo po 70 r. miał ambicję być powszechnie uważany za odnowiciela władzy trybunów. Pierwzoplanową rolę Pompejusza podkreślają też: Ciceron, Wellejusz Paterkulusz, Plutarch, Kasjusz Dion i Pseudo-Askoniusz, a pośrednio — opisując wypadki 70 r. — Appian. W innym miejscu, odnoszącym się do konfliktu Cezara z Pompejuszem i wydarzeń z 50 r., autor ten wyraźnie stwierdza, że władzę trybunów ludowych odnowił Pompejusz¹⁴⁴. Opierając się na tych wiadomościach, należałoby uznać, że odbudowa znaczenia trybunatu ludowego była dziełem Pompejusza.

Dane te nie są z sobą sprzeczne, częściowo nawet się uzupełniają. Na ich podstawie można ustalić, że do odbudowy znaczenia trybunatu ludowego doszło w 70 r. za konsulatu Pompejusza i Krassusa. Żaden z tych autorów nie twierdzi (w tym punkcie są zgodni), iż było to dziełem wyłącznie Krassusa lub że podczas przeprowadzania tej sprawy był on aktywny. Niektórzy ukazują go jako biernego uczestnika. Jak ich słowa należy interpretować, nie wiadomo. Rozumiejąc je dosłownie, należałoby wnioskować, że udział Krassusa był wówczas równy wkładowi Pompejusza, co w świetle innych przekazów jest nie do przyjęcia. Większość starożytnych poruszając tę kwestię w swoich tekstach, Krassusa jednak pomija¹⁴⁵. Odwrotnie ma się rzecz z Pompejuszem, o jego udziale i aktywności wspomina wielu autorów¹⁴⁶.

okazjach (*Corn. in: Ascon. 59 Stangl; Leg. Agr. 2, 36*), co jego informacjom również nadaje nieodpowiedni kontekst. Inni autorzy (Liwiusz, Wellejusz Paterkulusz, Tacyt, Plutarch, Appian, Kasjusz Dion, a także autor *Scholia Gronoviana*) pisali o tym z mniejszej lub większej perspektywy historycznej. Dla nich był to więc tylko epizod. Dlatego przedstawili go zgodnie z własnymi punktami widzenia, a w dodatku ogólnie i lakonicznie.

¹⁴¹ Cic. *Verr. 2, 5, 68, 175; Corn. in: Ascon. 59 Stangl; Leg. Agr. 2, 36; Tac. Ann. 3, 27; Cass. Dio 36, 38, 2.*

¹⁴² Sall. *Cat. 38, 1.*

¹⁴³ Por.: Liv. *per. 97; Ps.-Ascon. 189 Stangl; Schol. Gron. 340 Stangl.*

¹⁴⁴ Caes. *Bell. civ. 1, 7, 3—4; Sall. Hist. frg. 3, 48, 23. Por.: Cic. Verr. 1, 15, 44; Leg. 3, 9, 22; 3, 11, 26; Vell. Pat. 2, 30, 4; Plut. Pomp. 22, 3; App. B. C. 1, 121; 2, 29, 113; Cass. Dio 38, 30, 4; Ps.-Ascon. 220 Stangl.*

¹⁴⁵ Por.: Cic. *Div. in Caec. 3, 8; Verr. 1, 15, 44; 2, 5, 68, 175; Leg. 3, 9, 22; 3, 11, 26; Leg. Agr. 2, 36; Sall. Hist. frg. 3, 48, 23; Caes. Bell. civ. 1, 7, 3—4; Vell. Pat. 2, 30, 4; Tac. Ann. 3, 27; Plut. Pomp. 22, 3; App. B. C. 1, 121; 2, 29, 113; Ps.-Ascon. 220 Stangl. O udziale tego konsula w restytuowaniu władzy trybunów mówią: Sall. *Cat. 38, 1; Liv. per. 97; Ps.-Ascon. 189 Stangl; Schol. Gron. 340 Stangl.**

¹⁴⁶ Por.: Cic. *Leg. 3, 9, 22; 3, 11, 26; Caes. Bell. civ. 1, 7, 3—4; Sall. Hist. frg. 3, 48, 23; Liv. per. 97; Vell. Pat. 2, 30, 4; Plut. Pomp. 22, 3; App. B. C. 2, 29, 113; Cass. Dio 38, 30, 3; Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl; Schol. Gron. 340 Stangl.*

W rozwiązaniu tego dylematu pomaga pozorna sprzeczność zawarta w komentarzach Pseudo-Askoniusza. Raz twierdzi on, iż „tribuniciam potestatem populo darent consules Cn. Pompeius [et] Magnus et M. Licinius Crassus”¹⁴⁷. W innym miejscu mówi jednak: „In invidia tunc Pompeius fuit, quod consul redderet populo tribuniciam potestatem.”¹⁴⁸

Pierwsze zdanie scholiasty wyjaśnia słowa Cyserona zawarte w mowie *Divinatio in Caecilium*, które brzmią: „Iudiciorum desiderio tribunicia potestas efflagitata est”¹⁴⁹. Drugie także odnosi się do wypowiedzi Arpinaty, ale pochodzącej z pierwszej *Werrynty*, gdzie wielki mówca między innymi stwierdził: „[...] qui, Cn. Pompeio, viro fortissimo et clarissimo, de tribunicia potestate referente [...]”¹⁵⁰.

Cyseron na pewno doskonale znał okoliczności odbudowy władzy trybunów ludowych, jego informacje zatem stanowić muszą podstawę rozwiązywania kwestii autorstwa interesującej nas ustawy. Pogląd Arpinaty znał także Pseudo-Askoniusz — komentator jego wypowiedzi. Obydwa więc fragmenty tekstu scholiasty są niezgodne tylko pozornie, ponieważ w myśl intencji ich autora, ilustrować miały ten sam fakt. Należy je zatem interpretować tak, by dokonane na ich podstawie ustalenia były zgodne z sobą oraz nie przeczyły informacjom Cyserona.

Za pewnik można przyjąć tezę, iż z wnioskiem w sprawie przywrócenia trybunom ludowym pełni władzy wystąpił Pompejusz¹⁵¹. Zgadza się to zarówno z informacjami wielkiego mówcy, jak i odnoszącym się do nich fragmentem komentarza Pseudo-Askoniusza¹⁵². Ponadto należałoby uznać, że Pompejusz wystąpił również w imieniu Krassusa, gdyż w myśl przyjętych założeń obydwie fragmenty komentarza Pseudo-Askoniusza muszą być zgodne¹⁵³. Można też uważać, iż Krassus już uprzednio popierał wysiłki Pompejusza i popularów mające doprowadzić do odbudowy znaczenia trybunatu ludowego, będące zaś efektem owych działań prawo sygnowane było, jak się dziś przyjmuje, imionami obydwu konsulów¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Ps.-Ascon. 189 Stangl.

¹⁴⁸ Ibidem, 220 Stangl.

¹⁴⁹ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8.

¹⁵⁰ Cic. *Verr.* 1, 15, 44.

¹⁵¹ Podbudowuje to korelacja między danymi Appiana (*B. C.* 1, 121, 560), a informacjami Cyserona (*Verr.* 1, 15, 44). Por.: Th. Mommsen: *Römisches Staatsrecht*..., Bd. 2, 1, s. 295; J. van Ooteghem: *Pompée*..., s. 145; Ch. Meier: *Res publica*..., s. 269; D. Stockton: *The First Consulship*..., s. 210.

¹⁵² Por.: Cic. *Verr.* 1, 15, 44; Ps.-Ascon. 220 Stangl. Pośrednio potwierdzają to inne przekazy: Cic. *Leg.* 3, 9, 22; 3, 11, 26; *Caes. Bell. civ.* 1, 7, 3—4; *Sall. Hist. frg.* 3, 48, 23; *Vell. Pat.* 2, 30, 4; *Plut. Pomp.* 22, 3; *App. B. C.* 2, 29, 113; *Cass. Dio* 38, 30, 3.

¹⁵³ Zob.: Ps.-Ascon. 189 i 220 Stangl. Teza taka pośrednio jest również podbudowana wiadomościami Liwiusza (*per.* 97) i autora *Scholia Gronoviana* (340 Stangl).

¹⁵⁴ Zdaniem F. E. Adcocka (*Marcus Crassus*..., s. 30): „Crassus added his name to Pompeius' in the title of the law, which now was passed.” Por.: G. Niccolini: *Il tribunato della plebe*. Milano 1932, s. 153; R. F. Rossi: *Sulla lotta politica in Roma dopo la morte di Silla*. Par. Pas. 1965, vol. 20, s. 133.

Więcej o udziale Krassusa w restytucji znaczenia trybunatu ludowego nie można powiedzieć. Nie ma też całkowitej pewności, iż jego akces wyglądał tak, jak to przedstawiono. Uważa się, iż wspólne przeprowadzenie *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* było jedynym przejawem współpracy Pompejusza z Krassusem. Później byli z sobą skłóceni prawie do końca kadencji¹⁵⁵.

Na forum senatu głos w tej sprawie zabierali nie tylko zwolennicy rozszerzenia kompetencji trybunów. Byli pytani o zdanie, przypuszczalnie przez przewodniczącego wtedy obradom Pompejusza, również przeciwnicy tej idei — zdeklarowani optymaci. Jednego z nich, należącego do grona najbardziej konserwatywnych członków tego ugrupowania, znamy imiennie. To Kw. Lutacjusz Katulus, konsul z 78 r. Z przytoczonego przez Cyncerona fragmentu jego wypowiedzi trudno ustalić, czy Katulus opowiedział się za wnioskiem czy przeciwko niemu, gdyż potwierdził jedynie spowodowane przez członków stanu senatorskiego nadużycia. Skrytykował także rządy optymatów, przede wszystkim ich politykę wewnętrzną¹⁵⁶.

Od strony taktycznej zamiar Pompejusza musiał być zatem doskonale przygotowany. Swoją inicjatywę zapewne uzasadnił przykładami nadużyć przeciwników. W rezultacie optymaci musieli uznać zasadność stawianych im zarzutów, przez co od razu zostali zepchnięci do defensywy, potwierdzając tym słuszność zabiegów Pompejusza i nie mogąc mu przeszkodzić w odniesieniu sukcesu¹⁵⁷.

Przyczyniły się do niego również towarzyszące owej debacie okoliczności, zwłaszcza postawa popierających inicjatywę Pompejusza popularów i wytworzona przez nich w Rzymie atmosfera. Obradom senatu bowiem towarzyszyła wielka aktywność zwolenników wnioskodawcy, w wyniku czego jego przeciwnicy znaleźli się pod silną presją mieszkańców miasta. W takim świetle słowa Katulusa, a głównie jego postawę podczas obrad senatu można uznać za wyjaśnione¹⁵⁸. Wszystko to wskazuje, iż opór optymatów nie trwał długo i szybko został złamany, a propozycja Pompejusza bez większych perturbacji uzyskiwała akceptację większości senatorów.

Wzmianki Cyncerona do pewnego stopnia pozwalają określić czas uchwalenia *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate*.

W mowie *Divinatio in Caecilium*, wygłoszonej około 20 stycznia 70 r., wielki

¹⁵⁵ Eksponują to: Sall. *Hist. frg.* 4, 51; Plut. *Pomp.* 22, 3; Crass. 12, 1; App. *B. C.* 1, 121. Podobnie: W. C. McDermot: *Lex de tribunicia...*, s. 49-52; A. M. Ward: *Marcus Crassus...*, s. 101; R. Seager: *Pompey...*, s. 24; zdaniem G. Niccoliniego (*Il tribunato...*, s. 153) obaj konsulowie współpracowali także przy przywracaniu cenzury.

¹⁵⁶ Cic. *Verr.* 1, 15, 44. Sugestię taką pozwala wysunąć wzmianka Katulusa o dążeniu obywateli do odnowienia władzy trybunów oraz o lekceważeniu opinii społecznej o sytuacji w państwie i w sądach przez oligarchię senatorską. Według D. Stocktona (*The First Consulship...*, s. 210) należy przypuszczać, iż: „Catulus and a majority in the senate had refused to support the proposal.”

¹⁵⁷ Potwierdza to wypowiedź Katulusa (Cic. *Verr.* 1, 15, 44). Por.: W. C. McDermot: *Lex de tribunicia...*, s. 50.

¹⁵⁸ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 44; *Leg.* 3, 11, 26.

mówca stwierdził, iż lud rzymski (w tym wypadku popierający Pompejusza popularzy) domaga się usilnie odbudowania władzy trybunów. Forma przekazywania tej myśli wskazuje wyraźnie, iż wtedy jeszcze tego nie dokonano¹⁵⁹. W pierwszej mowie wygłoszonej przeciwko Werresowi, 5 sierpnia tego samego roku, Arpinata znów nawiązał do restytucji władzy trybunów, nadmienając o wniosku Pompejusza w tej sprawie. Ciceron zastosował tu jednak czas przeszły¹⁶⁰. Jest więc oczywiste, że w tym dniu prawo Pompejusza i Krassusa było już uchwalone. Wynika stąd, że na pewno dokonano tego między drugą dekadą stycznia a 5 sierpnia 70 r. Termin ten pozwalają uściślić inne informacje Cicerona. W tej samej mowie podał on, iż „[obywatele — N. R.] vident adhuc post legem tribunitiam unum senatorem vel tenuissimum esse damnatum [...]”¹⁶¹.

Cytat wskazuje, iż między dniem uchwalenia *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* a 5 sierpnia odbyło się w Rzymie szereg procesów o zdzierstwo. Ciceron wyraźnie jednak przeciwstawia jeden z nich, w którym oskarżonego senatora skazano, pozostałym, w których obwinionych uwolniono. Dysproporcja więc między wyrokami skazującymi a przypadkami uniewinnienia była rażąca, co świadczy o pokażnej liczbie tych procesów¹⁶². Wspomniany okres musiał być zatem dość długi. Dzień uchwalenia prawa Pompejusza i Krassusa należy więc przesunąć bliżej 20 stycznia 70 r.

Wiadomo ponadto, że Pompejusz został wybrany konsulem na pierwszym miejscu, przed Markiem Krassusem. W świetle tego faktu, w myśl panujących obecnie w nauce poglądów, Pompejusz musiał mieć inicjatywę ustawodawczą w styczniu i dalszych miesiącach nieparzystych, Krassus zaś w miesiącach parzystych¹⁶³. Wiemy również, iż z wnioskiem w sprawie odbudowy znaczenia trybunatu ludowego wystąpił Pompejusz¹⁶⁴. Doszło więc do tego, zgodnie

¹⁵⁹ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8. O dacie tej mowy: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 203. Podobnie sądzą: R. Heinze: *Ciceros politische Anfänge*. Leipzig 1909, s. 109 i nn.; E. Ciaceri: *Cicerone e i suoi tempi*. Vol. 1. Milano 1926, s. 67 i nn.; K. Büchner: *Cicero*. Heidelberg 1964, s. 137—148.

¹⁶⁰ Cic. *Verr.* 1, 15, 44; por.: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 205; a także: R. Heinze: *Ciceros...*, s. 112; K. Büchner: *Cicero...*, s. 137—148

¹⁶¹ Cic. *Verr.* 1, 16, 46.

¹⁶² Z punktu widzenia rozpatrywanej kwestii dokładne określenie ich liczby nie jest potrzebne. Do kontynuowania rozważań wystarczy, że wiemy, iż była ich „pokaźna liczba”.

¹⁶³ Teorię, na podstawie której postawiono tę tezę, jako pierwsi wysunęli L. Ross Taylor i T. R. S. Broughton w pracy *The Order of the Consuls' Names...* Do czasu jej opublikowania za słuszną uważana była teoria Th. Mommsena (*Römisches Staatsrecht*. Bd. 1. Leipzig 1887, s. 39—42), który twierdził, że o ile konsulowie nie porozumieli się co do porządku sprawowania inicjatywy ustawodawczej, decydował o tym los. L. Lange: *Römische Alterthümer*. Bd. 1. Berlin 1876, s. 731, twierdził natomiast, iż o kolejności posiadania inicjatywy ustawodawczej decydowało starszeństwo. Dyskusję o tej kwestii patrz: J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 25—26, w odniesieniu do 70 r.: s. 110. Por.: A. Neuendorff: *Die römischen Consulwahlen...*, s. 16—18; L. Ross Taylor, T. R. S. Broughton: *The Order...*, s. 6 i 12, przyp. 32.

¹⁶⁴ Cic. *Verr.* 1, 15, 44.

z powyższymi ustaleniami, w ostatniej dekadzie stycznia lub najpóźniej w marcu¹⁶⁵.

Uchwalenie *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* doprowadziło do istotnych zmian w układzie sił między zwalczającymi się ugrupowaniami. Przekonywająco potwierdził to Ciceron, który w opublikowanej jesienią 70 r. drugiej mowie przeciwko Werresowi między innymi stwierdził: „Tulit haec civitas, quoad potuit, quoad necesse fuit, regiam istam vestram dominationem in iudiciis et in omni re publica, tulit; sed, quo die populo Romano tribuni plebi restitui sunt, omnia ista vobis, si forte nondum intellegitis, adempta atque erepta sunt.”¹⁶⁶

Pozornie ze słów Arpinaty wynikają dwa istotne ustalenia: do czasu przywrócenia trybunom ludowym pełni uprawnień w Rzymie dominowała oligarchia senatorska; po restytucji władzy trybunskiej uprzywilejowaną pozycję tej grupy społecznej zlikwidowano.

Tezy te, szczególnie pierwsza, są jednak nie do przyjęcia, gdyż po powrocie Pompejusza z Hiszpanii i zawarciu przez niego porozumienia z popularami wpływy optymatów zostały poważnie ograniczone, a nawet złamane. Taki stan rzeczy utrzymał się także w 70 r.

Uchwalenie *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* nie zwiększyło więc znacznie wpływów Pompejusza i popularów. Nie osłabiło też zbytnio optymatów, ponieważ podziały polityczne wśród obywateli posunęły się tak daleko, że przeciągnięcie ich na jedną lub drugą stronę było bardzo trudne.

Rozwiązanie tego dylematu tkwi zatem w innej interpretacji słów Cicerona, gdyż trudno przypuścić, by błędnie ocenił następstwa uchwalenia prawa Pompejusza i Krassusa. Należy więc założyć, iż Arpinata wypowiedział się kompetentnie, chociaż nie w pełni obiektywnie. W 70 r. był bowiem w stanie autorytatywnie wypowiadać się o sprawach państwowych. Obiektywizm jego opinii osłabiały jednak okoliczności, w jakich je wygłaszał, gdyż mocno angażował się w atakowanie Werresa i jego protektorów. Ponadto występował przeciwko broniącemu Werresa Hortenzjuszowi, co również mogło wpłynąć na zbyt mocne akcentowanie niektórych treści¹⁶⁷. Ciceron posłużył się przy tym słowami, których sens, oczywisty dla jego słuchaczy, pozostaje dla nas ukryty. Należy je chyba interpretować następująco: jeżeli wielki mówca twierdzi, że po odbudowie władzy trybunów ludowych panowanie oligarchii senatorskiej zostało złamane, to znaczy, iż uczyniono to dzięki poszerzeniu uprawnień

¹⁶⁵ Najbardziej prawdopodobny jest styczeń, w którym przypadało dużo dni komicjalnych, a popularzy byli bardzo aktywni. Zdaniem W. C. McDermota (*Lex de tribunicia...*, s. 50): „In January Pompey who as a major consul held the fasces introduced the matter for discussion in the senate.” Por. M. Gelzer: *Das erste Consulat...*, s. 164.

¹⁶⁶ Cic. *Verr.* 2, 5, 68, 175. Mowa ta nie została wygłoszona. Przyjmuje się, że Ciceron opublikował ją pod koniec września lub na początku października 70 r. Por.: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 205, dalsza literatura ibidem, s. 207.

¹⁶⁷ Cic. *Verr.* 2, 5, 68, 175.

trybunów o szerokie możliwości prowadzenia działalności politycznej. Rozbudowana bowiem władza trybunów miała tę zaletę, że popularzy mogli jej użyć zarówno jako narzędzia do obrony obywateli i ich praw czy interesów przed nadużyciami władz, co wówczas szczególnie eksponowano, jak i do wpływania na sprawę państwa¹⁶⁸.

W świetle tych sugestii można uważać, że Ciceron miał na myśli rozpoczęcie likwidacji sullańskiego systemu¹⁶⁹. Wiadomo zaś, że jego istotą było prawno-ustrojowe zabezpieczenie uprzywilejowanej pozycji jego zwolenników w państwie oraz uniemożliwienie jej podważenia poprzez ograniczenie uprawnień trybunów ludowych. W tym sensie restytucja władzy tych powiązanych wówczas z popularami urzędników plebejskich równała się początkowi końca sullańskiego prawodawstwa, co w sposób zasadniczy musiało zmienić stosunki w Rzymie¹⁷⁰.

Ponieważ w 70 r. popularom przewodził Pompejusz, korzyści wynikające z odbudowy znaczenia trybunatu ludowego przypadły głównie jemu. Ówczesni trybunowie mieli zdecydowanie mniejsze znaczenie i zapewne musieli się zadowolić popieraniem jego posunięć. W ten sposób Pompejusz umocnił swoją pozycję w Rzymie¹⁷¹.

Ze wzmianki znajdującej się w mowach Cicerona o prawie agrarnym wynika także, że przywrócenie trybunom pełni praw miało inne jeszcze następstwa. Przede wszystkim wzrósł prestiż instytucji, którą reprezentowali. Związani z popularami Rzymianie darzyli ich szacunkiem, podporządkowując się ich zarządzeniom. Wobec przeciwników trybunowie odgrywali rolę czynnika odstraszającego. W pełni odzyskali więc status, jaki ich poprzednicy posiadali przed reformami Sulli¹⁷².

Zdaniem Tacyty następstwa przeforsowania ustawy Pompejusza i Krassusa były zdecydowanie negatywne, gdyż „tribunis reddita licentia quoquo vellent populum agitandi”¹⁷³.

¹⁶⁸ Ibidem. Wykorzystanie trybunów do wpływania na sprawę państwa miało miejsce zwłaszcza po 70 r., w okresie przewagi Pompejusza. Przykładem tego były wystąpienia trybunów Maniliusza i Gabiniusza. Zob.: W. R. Loader: *Pompey's Command under the Lex Gabinia*. CR 1940, vol. 54, s. 134—136; E. Badian: *The Early Career of A. Gabinius, (cos. 58 B. C.)*. „Philologus” 1959, Bd. 103, s. 87—99; A. M. Ward: *Politics in the Trials of Manilius and Gabinius*. TAPhA 1970, vol. 101, s. 545—556.

¹⁶⁹ Ciceron ogłosił swą mowę, gdy likwidacja sullańskiego systemu była już daleko zawansowana. Por.: R. E. Smith: *The Failure...*, s. 110—111.

¹⁷⁰ R. F. Rossi (*Sulla lotta politica...*, s. 133) jest zdania, iż: „Gneo Pompeo Magno e M. Licinio Crasso restituendo gli antichi diritti ai tribuni, abrogavano praticamente la costituzione sillana.” Por. też: L. Ross Taylor: *Party Politics...*, s. 103; R. Syme: *The Roman Revolution...*, s. 29; R. E. Smith: *The Use of Force in Passing Legislation in the Late Republic*. „Athenaeum” N. S. 1977, vol. 65, s. 158—159.

¹⁷¹ Na to miał przede wszystkim liczyć: P. A. Brunt: *The Roman Mob...*, s. 19. Odbudowa władzy trybunów przyniosła także negatywne efekty, konsolidując przeciwników Pompejusza, żywiących do niego tym większą nienawiść: Ps.-Ascon. 220 Stangl.

¹⁷² Cic. *Leg. Agr.* 2, 36. Zob. też: *Corn.* in: Ascon. 59 Stangl.

¹⁷³ Tac. *Ann.* 3, 27.

Podobnie, chociaż bardziej ostro, przywrócenie władzy trybunskiej do dawnego znaczenia ocenione zostało przez Cyncerona w dziele *O prawach* słowami dyskutującego na ten temat Kwintusa Tulliusza Cyncerona¹⁷⁴.

Polemizując z tezami Kwintusa, Cynceron wskazał, że władzy trybunów nie można oceniać jednoznacznie, ponieważ niektórzy z nich źle korzystali ze swych uprawnień, ale byli również trybunowie piastujący ten urząd chlubnie. Ponadto Pompejusz nie mógł się oprzeć powszechnym żądaniom — musiał trybunatowi ludowemu przywrócić dawne znaczenie, gdyż nie było innego wyjścia¹⁷⁵.

Po odbudowaniu władzy trybunów ludowych walka między ugrupowaniami osłabła¹⁷⁶. Powodem były zbliżające się wybory urzędników na następny rok. Od ich wyniku bowiem zależał kształt polityki wewnętrznej w 69 r., a być może i los reform. W wypadku sukcesu optymatów należało się liczyć z tym, że pokuszą się oni o cofnięcie już przeprowadzonych zmian. W rezultacie w letnich miesiącach 70 r. kampania wyborcza przesłoniła kwestie, wokół których dotąd koncentrowało się życie polityczne¹⁷⁷.

Pompejusz i Krassus doprowadzili wówczas do wyboru cenzorów, restytuując i ten urząd. Równało się to uczynieniu jeszcze jednego, i to ważnego, wyłomu w systemie politycznym wprowadzonym swego czasu w Rzymie przez Sullę¹⁷⁸. Wybór cenzorów bowiem oznaczał, iż nad senatem, a zwłaszcza nad poszczególnymi senatorami z powrotem roztoczono zlikwidowany przez

¹⁷⁴ Cic. *Leg.* 3, 8—9. Z całą pewnością nie można rozstrzygnąć, kto jest zwolennikiem takiego poglądu na rolę trybunatu ludowego w republice. W dialogu wygłasza go Kwintus, jednakże słowa włożył mu w usta Marek Tulliusz Cynceron. W dalszym fragmencie tekstu, odpowiadając bratu i kontrując jego stanowisko, wielki mówca wyraźnie dystansuje się od Kwintusa (*Leg.* 3, 10—11). K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 332, stwierdza np., iż uczestnicy dialogu „nie stanowią jedynie tła dla wywodów autora, lecz — wprost przeciwnie — zdają się być reprezentantami własnych poglądów”, dodaje też, iż Kwintus jest „świetnie scharakteryzowany jako optymata”. Być może Kwintus jest tu pewnym symbolem, mającym obrazować nastawienie konserwatywnych optymatów wobec trybunatu ludowego. Por. przyp. 171.

¹⁷⁵ Cic. *Leg.* 3, 11, 26. Zob.: Y. Thomas: *Cicéron...*, s. 189—210; L. Perelli: *Note...*, s. 285—303, a także: K. Kumaniecki: *Cynceron...*, s. 107.

¹⁷⁶ W tym kontekście, w jakim ją dotąd rozpatrywano, tj. dążenia popularów do obalenia supremacji optymatów w państwie.

¹⁷⁷ Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 177—178. Czas ten jeszcze wydłużyły wybory cenzorów. Według L. Langego: (*Römische Alterthümer*. Bd. 3. Berlin 1876, s. 193) w 70 r. odbyły się one już w kwietniu lub w maju. Podobnie sądzi J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 110. Na 69 r. konsulami wybrano optymatów Kw. Cecyliusza Metellusa Kretikusa i Kw. Hortenzjusza Hortalusa. Por.: A. Neuendorff: *Die römischen Konsulwahlen...*, s. 18—19; A. M. Ward: *The Political Alignments of the Roman Consuls from 80 to 60 B. C.* In: idem: *Marcus Crassus...*, s. 26. Być może dlatego Pompejusz i Krassus rzekli się prowincji i po zakończeniu kadencji pozostali w Rzymie, by nie dopuścić do podważenia reform. Zob.: Plut. *Pomp.* 22, 3—4; oraz Vell. Pat. 2, 31, 1; Zonar. 10, 2.

¹⁷⁸ O wyborze cenzorów w 70 r.: Cic. *Verr.* 2, 5, 15; *Cluent.* 120; *Flacc.* 45; J. Suolahti: *The Roman Censors*. Helsinki 1963, s. 458 i nn.; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenia...*, s. 110—111. Według J. van Ooteghema (*Pompée...*, s. 149—150), przywrócenie cenzury było ukoronowaniem politycznych reform Pompejusza. Por.: F. de Martino: *Storia...*, s. 148.

dyktatora cenzorski nadzór¹⁷⁹. Trzeba też pamiętać, że Pompejusz przeforsował na to stanowisko związanych z sobą polityków: Gn. Korneliusza Lentulusa Klodianusa i L. Gelliusza Publikolę¹⁸⁰ — dali się oni poznać jako zdecydowani wrogowie sullzańskich porządków. Efektem ich postawy było kontynuowanie reform także na forum senatu, który w wyniku przeprowadzonej przez nich w tym duchu *lectio senatus*, a konkretnie usunięcia z niego 64 senatorów, zmienił oblicze polityczne. Zdaniem Gelzera był to również efekt poczynań popularów, którzy rękami cenzorów usunęli z senatu niegodnych zasiadania w nim senatorów. Rossi ujmuje to nieco inaczej, twierdzi bowiem, iż wyeliminowano przede wszystkim wrogów Pompejusza. Perelli natomiast za najistotniejszą uważa zmianę układu sił w senacie, ponieważ w rezultacie działań cenzorów ugrupowanie, które dotąd miało na jego forum przewagę, uległo poważnym przekształceniom¹⁸¹.

Znaczny udział w przywróceniu cenzury mieli popularzy, gdyż na początku 70 r. projekt wyboru cenzorów był wśród ich zwolenników bardzo popularny oraz szeroko popierany¹⁸².

Po wyborach, już w sierpniu, najważniejszą kwestią w polityce wewnętrznej stała się znowu reforma sądów¹⁸³. Złożyły się na to negatywne zjawiska, które wytworzyły w sądownictwie kryzysową sytuację. W rezultacie było ono ostro krytykowane, przede wszystkim za brak surowości w stosunku do senatorów mających zatargi z prawem i za niewłaściwe wykonywanie obowiązków przez sędziów. W sposób najbardziej zdecydowany atakowano jednak rozwinięte wśród sędziów na niespotykaną dotąd skalę przekupstwo, gdyż ich bezwstyd i chciwość nie znały granic¹⁸⁴. Toczące się w takich warunkach procesy stawały się świadectwem haniebnej pracy senatorskich trybunałów, braku poszanowania prawa i lekceważenia sprawiedliwości.

¹⁷⁹ Cenzorom przysługiwały szerokie uprawnienia, a od ich decyzji nie było odwołania, byli więc doskonałym narzędziem do zwalczania przeciwników, co wykorzystano w 70 r. Zob.: M. A. Levi: *La costituzione...*, s. 88; a także: A. E. Astin: *Censorship in the Late Republic*. „Historia” 1985, Bd. 34, s. 175—191.

¹⁸⁰ O Lentulusie: Cic. *Dom.* 124; o Gelliuszu: Val. Max. 5, 9, 1; por.: Cic. *Verr.* 2, 5, 15; *Chuent.* 120; *Flacc.* 45. Powiązania cenzorów z Pompejuszem eksponują: E. Gabba: *Il ceto equestre e il senato di Silla*. „Athenaeum” 1956, vol. 34, s. 137; J. Suolahti: *The Roman Censors...*, s. 458; A. M. Ward: *The Political Alignments...*, s. 24—25.

¹⁸¹ Liv. *per.* 98; Cass. Dio 36, 38, 2. Por.: Cic. *Verr.* 1, 18, 54; Ps.-Ascon. 222 Stangl. O tym T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 126—127. Ocenę działalności owych cenzorów patrz: M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 71; R. F. Rossi: *Sulla lotta politica...*, s. 136; L. Perelli: *Il movimento...*, s. 170.

¹⁸² Cic. *Div. in Caec.* 3, 8.

¹⁸³ Świadczą o tym stwierdzenia Cycerona z 5 sierpnia (*Verr.* 1, 13, 38—39; 14, 16, 41—46), a zwłaszcza wzmianka o czasie ogłoszenia projektu prawa o reformie sądów (*Verr.* 2, 5, 69, 177—178).

¹⁸⁴ Przykładem tego jest proces, podczas którego sędziowie wzięli pieniądze zarówno od oskarżyciela, jak i od oskarżonego (Cic. *Verr.* 1, 13, 39). O korupcji w sądach: ibidem, 1, 13, 38; 14, 41—15, 45; a także: *Div. in Caec.* 3, 8—9; R. O. Joliffe: *Phases of Corruption...*; H. Boren: *The Roman Republic...*, s. 70, sugeruje, iż opinię publiczną przeciwko senatorskim sądom podjudzał zwłaszcza Cyceron. Por.: K. Kumaniecki: *Cyceron...*, s. 112.

W 70 r. w wielu procesach, które odbyły się do sierpnia, wszyscy oskarżeni senatorowie, z wyjątkiem jednego, najbiedniejszego, przekupili sędziów i uzyskali korzystne dla siebie wyroki¹⁸⁵. Niezgodnymi z prawem machinacjami próbowano również uwolnić od winy Werresa, pociągniętego do odpowiedzialności sądowej przez Cynceroną¹⁸⁶.

Złą pracę sądownictwa uwiódcoznił zwłaszcza wzrost liczby skrzywdzonych niesprawiedliwymi wyrokami obywateli i mieszkańców prowincji, a przede wszystkim pogorszenie się ich położenia¹⁸⁷. Było to powodem dalszego zaostżenia się konfliktów wewnątrzpolitycznych oraz nasilenia dążeń mających doprowadzić do zmiany tego stanu rzeczy.

Kryzys sądownictwa był przyczyną znacznych rozbieżności nawet w gronie stanu senatorskiego. Optymacy uporczywie domagali się pozostawienia sądów w rękach warstwy senatorskiej, a przyczynę szerzącego się zła upatrywali w braku zdolnych oskarżycieli. Jedynie niektórzy przyznawali publicznie, iż w senatorskich sądach dzieje się źle, ale nie dostrzegali potrzeby ich reformowania. Możliwość zapobieżenia negatywnym zjawiskom widzieli natomiast, jak wynika ze słów Katulusa, w większym uwzględnianiu opinii ludu rzymskiego przy ferowaniu przez sędziów wyroków¹⁸⁸.

Inni senatorowie, między innymi Cynceron, zajmowali bardziej elastyczne stanowisko, jednak również nie widzieli konieczności przeprowadzenia zmian w sądownictwie. Uważali, że wypaczeniom w sądach można zapobiec, desygnując do nich ludzi, którzy ze względu na posiadane zdolności i kwalifikacje oraz wysokie morale i powszechnie znaną uczciwość zagwarantowaliby poszanowanie prawa i sprawiedliwe funkcjonowanie trybunałów¹⁸⁹.

Odmienne stanowisko zajmowali popularzy. Podczas częstych wystąpień publicznych żądali przestrzegania przez sędziów prawa i dochowywania przyściąg, większej surowości w stosunku do winnych oraz ferowania sprawiedliwych wyroków. Postulowali też podniesienie powagi sądów, zapewnienie należnego im autorytetu i odpowiednio silnego oddziaływania na obywateli¹⁹⁰.

W odróżnieniu od swych antagonistów popularzy byli zdania, że spełnienie tych żądań przy zachowaniu senatorskiego monopolu sądowego nie jest możliwe. W związku z tym w pierwszych miesiącach 70 r. zamierzali sądy powierzyć przedstawicielom innej grupy społecznej. Jakiej konkretnie, trudno określić; we wrześniu lub październiku popularzy mieli na uwadze

¹⁸⁵ Cic. *Verr.* 1, 16, 46.

¹⁸⁶ O owych manewrach Werresa i jego obrońcy Hortenzjusza: *ibidem*, 2, 2, 71, 174; 2, 3, 96, 223; 2, 5, 69, 177, oraz K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 203—205.

¹⁸⁷ Cic. *Verr.* 1, 14, 41—15, 45. Por.: *Div. iv Caec.* 3, 8—9.

¹⁸⁸ *Ibidem*; *Verr.* 1, 15, 44; Ch. Meier: *Res publica...*, s. 269; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 54.

¹⁸⁹ Cic. *Div. in Caec.* 3, 9. O stanowisku Cyncerona wobec reformy senatorskiego sądownictwa: J. L. Ferrary: *Cicéron et la loi judiciaire de Cotta*. MEFR 1975, t. 321—348; B. A. Marshall: *Q. Cicero, Hortensius and the lex Aurelia*. RM 1975, Bd. 113, s. 136—152.

¹⁹⁰ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 14, 42; 15, 44—16, 46; 2, 2, 71, 174; 2, 3, 96, 223; M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 62—63.

w tym kontekście przede wszystkim ekwitów oraz trybunów skarbowych¹⁹¹. Pewna nieścisłość rejestrujących to źródeł świadczy być może o tym, że zamierzenia popularów nie były jeszcze w pełni ukształtowane. Nie można wykluczyć, że równoległe do zmian w sytuacji politycznej ulegały one odpowiednim modyfikacjom. Do pewnego stopnia potwierdzają to dane Cyclerona¹⁹².

Z wnioskiem w sprawie reformy sądownictwa wystąpił Lucjusz Aureliusz Kotta¹⁹³. Wiadomo, że nie należał do wybitnych polityków, był jednak członkiem bardzo znanego, a także wpływowego rodu arystokratycznego¹⁹⁴. W 70 r. piastował urząd pretora. Dał się wtedy poznać jako przeciwnik optymatów¹⁹⁵.

L. Aureliusz Kotta opowiadał się za powierzeniem trybunałów *de repetundis* na powrót stanowi ekwitów¹⁹⁶. Czy i w innych aspektach popierał popularów przeciwko optymatom, trudno stwierdzić. Prawdopodobnie dość ściśle więzi łączyły L. Aureliusza Kottę z ówczesnym przywódcą popularów Pompejuszem, gdyż Cycleron *lex Aurelia iudiciaria*, uchwaloną na wniosek Kotty, uważał za prawo będące również efektem starań Pompejusza¹⁹⁷. Pogląd Cyclerona podbudowuje Plutarch, który w żywocie Pompejusza wyraźnie stwierdził, iż ten trybunały *de repetundis* pozwolił drogą prawną oddać także rycerzom¹⁹⁸. Jakiej natury były to powiązania, jednak nie wiadomo. W myśl powyższych stwierdzeń L. Aureliusza Kottę należałoby traktować najwyżej jako współautora wspomnianej ustawy, mimo iż formalnie on był wnioskodawcą; być może Kotta był jedynie wykonawcą woli i planu Pompejusza¹⁹⁹.

¹⁹¹ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 2, 2, 71, 174; 2, 3, 96, 223.

¹⁹² Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 177—178.

¹⁹³ *Ibidem*, 2, 2, 71, 174; 2, 5, 69, 177—178. Cycleron nie wymienia go imiennie. Por.: Corn. in: Ascon. 59 Stangl. Liwiusz (*per.* 97), Askoniusz (21, 54 Stangl), *Scholia Bobiensia* (91, 94 i 97 Stangl), Pseudo-Askoniusz (189 i 206 Stangl) i *Scholia Gronoviana* (328 Stangl) określają L. Aureliusza Kottę jako twórcę prawa będącego podstawą reformy sądów, podobnie Wellejusz Paterkulus (2, 32, 3). O L. Aureliusz Kocie: A. M. Ward: *Seven Leading Optimates*. In: idem: *Marcus Crassus...*, s. 18—19. O *lex Aurelia iudiciaria*: H. Bruhns: *Ein politischer Kompromiß im Jahr 70 v. Chr.: die lex Aurelia iudiciaria*. „Chiron” 1980, Bd. 10, s. 263—272; a także: G. Rotondi: *Leges...*, s. 369; C. Nicolet: *L'ordre équestre...*, s. 593—613.

¹⁹⁴ Podkreśla to Cycleron: *Verr.* 2, 2, 71, 174. W latach siedemdziesiątych aktywni byli również jego bracia: G. Aureliusz Kotta i M. Aureliusz Kotta, konsulowie w latach 75 i 74.

¹⁹⁵ *Ibidem*, 2, 2, 71, 174; 2, 3, 96, 223; 2, 5, 69, 177—178; Corn. in: Ascon. 54 Stangl. Zarys jego działalności: T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 127.

¹⁹⁶ Cic. *Verr.* 2, 3, 96, 223. Współpracować z nim mieli L. Kwinkcjusz i M. Lolliusz Palikanus. Por.: *Schol. Gron.* 328 Stangl; L. Ross Taylor: *Party Politics...*, s. 219, przyp. 44; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 29.

¹⁹⁷ Cic. *Phil.* 1, 8, 20.

¹⁹⁸ Plut. *Pomp.* 22, 3.

¹⁹⁹ Według T. Rice Holmesa (*The Roman Republic...*, s. 165): „Pompey acquiesced in their [Kotty — N. R.] decision [...]” Zdaniem J. van Ooteghema (*Pompée...*, s. 146) „Pompée avait promis la modification de la loi sui la judicature.” Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 102, sugeruje, iż L. Aureliusz Kotta był powiązany z umiarkowanym skrzydłem warstwy senatorskiej.

Nie znamy brzmienia projektu L. Aureliusza Kotty, postulującego reformę senatorskiego sądownictwa. Można jedynie ustalić, iż ów pretor na pewno domagał się włączenia w skład kompletów sędziowskich w trybunałach karnych ekwitów, zwłaszcza zaliczanych do elity tej grupy społecznej²⁰⁰. W piątej części drugiej *Werryny* Cyceiron nadmienia o już uchwalonym prawie sądowym i w tym kontekście wspomina o nowych sędziach. Wzmianka ta potwierdza więc wcześniejsze ustalenia, gdyż wynika z niej, że po uchwaleniu *lex Aurelia iudiciaria* w trybunałach *de repetundis* zasiadali sędziowie pochodzący spoza stanu senatorskiego²⁰¹.

Wiadomości o wniosku L. Aureliusza Kotty można uściślić, opierając się na informacjach komentatorów Arpinaty, dotyczących poszczególnych postanowień przeforsowanego przez tego pretora prawa. Na tej podstawie wiadomo, że prawo to odbierało senatorom monopol sądowy, lecz nie wykluczało ich z grona sędziów sądzących sprawy o zdrzierstwo²⁰². Sędziowie zasiadający w owych trybunałach pochodzić powinni z trzech stanów: senatorskiego, ekwickiego i trybunów skarbowych. Jedną trzecią miejsc obsadzić mieli senatorowie, a dwie trzecie ekwici i trybunowie skarbowi²⁰³. Prawo L. Aureliusza Kotty dzieliło stanowiska sędziów między senatorów a ekwitów równomiernie²⁰⁴. Można więc przyjąć, iż przedstawiciele każdej z wymienionych grup społecznych obsadzili trybunały karne jedną trzecią sędziów. Wiadomo też, że zasiadali oni razem i sądzili równocześnie²⁰⁵.

Z ustaleń tych wynika, że w stosunku do wcześniejszych zamierzeń projekt ustawy L. Aureliusza Kotty zawierać musiał znaczne zmiany. Podstawową różnicą było pozostawienie wśród sędziów owych trybunałów senatorów, czego wcześniej ani wnioskodawca, ani popularzy nie przewidywali. Świadczy to, iż ich koncepcje reformy sądownictwa zostały, w drugiej połowie 70 r., znacznie złagodzone. Opierając się na wzmiance Cyceirona, należy przypuszczać, że

²⁰⁰ Cic. *Verr.* 2, 2, 71, 174—175; 2, 3, 96, 223. O elicie ekwitów: J. Hellegouarch: *La vocabulaire...*, s. 456—458; por. także: M. I. Henderson: *The Establishment of the Equester Ordo*. JRS 1963, vol. 53, s. 61—72.

²⁰¹ Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 177—178.

²⁰² Wyrażnie stwierdza to autor *Scholia Bobiensia* (91 Stangl): „senatoribus abrogata est summa potestas iudicandi et communicata, cum Romanis (equitibus et tribunis) aerariis ita, ut in iudiciis esset minor numerus senatorum”. Por.: D. Stockton: *The First Consulship...*, s. 216; F. de Martino: *Storia...*, s. 147—148.

²⁰³ *Schol. Bob.* 94 Stangl. Por.: Ascon. 21, 54 Stangl; *Schol. Bob.* 97 Stangl; Ps.-Ascon. 189 Stangl. Zob.: J. Hellegouarch: *La vocabulaire...*, s. 454; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 29.

²⁰⁴ Vell. Pat. 2, 32, 3. Pośrednio potwierdza to Cyceiron (*Cluent.* 47, 130) stwierdzając, iż w 70 r. władzę sądowniczą podzielono się (odnosi się to do senatorów) z ekwitami.

²⁰⁵ Pseudo-Askoniusz (189 Stangl) wyraźnie to eksponuje („Nunc Aurelius Cotta legem fert ut senatores et equites R., et tribuni aerarii simul iudicent”). Zdaniem M. Gelzera (*Pompeius...*, s. 71) miało ich być 900, po 300 z każdego stanu. Por.: idem: *Die Nobilität der römischen Republik*. In: idem: *Kleine Schriften*. Bd. 1. Wiesbaden 1962, s. 77. Potwierdza to Cyceiron, omawiając wybory sędziów w 61 r.: *Att.* 1, 16, 3.

nastąpiło to w okresie między ogłoszeniem projektu ustawodawczego L. Aureliusza Kotty a jego uchwaleniem. Jak już sygnalizowano, na początku 70 r. domagano się usunięcia senatorów z trybunałów *de repetundis* i powierzenia ich innemu stanowi. Podobne tendencje utrzymywały się także w sierpniu, a nawet później²⁰⁶.

W jakich konkretnie okolicznościach wspomniane zmiany nastąpiły, trudno jednak orzec. Może było to ustępstwo na rzecz ponownie się konsolidujących optymatów, o czym świadczy postawa Werresa, który mając nadzieję na pomoc czołowych optymatów w czasie procesu, nagle zmienił postępowanie. Pogląd Ciaceriego i Gelzera, iż na złagodzenie postanowień *lex Aurelia iudiciaria* wpłynęło skazanie Werresa, nie przekonuje, gdyż Ciceron stwierdza, że w czasie gdy prawo to promulgowano, a więc niedługo przed jego uchwaleniem, wyrok na Werresa nie był jeszcze wydany. Nie jest to jednak absolutnie pewne, ponieważ zawierająca ową wzmiankę druga *Werryna* została opublikowana później, zatem użycie w niej w stosunku do Werresa zwrotu „oskarżony” niekoniecznie musi świadczyć, że przed uchwaleniem *lex Aurelia* wyroku na niego jeszcze nie wydano. Z innych słów Arpinaty wynika, iż harda postawa Werresa przyczyniła się do przyspieszenia procedury legislacyjnej i przeforsowania tej ustawy. Mommsen źródeł modyfikacji projektu ustawodawczego pretora Kotty dopatruje się w dobrych stosunkach Krassusa z senatem, a także w przystąpieniu do współpracy z Pompejuszem i popularami umiarkowanego skrzydła senatu²⁰⁷.

Ostateczny projekt ustawy L. Aureliusza Kotty oraz uchwalone na jego kanwie prawo nawiązywały do planów reformy sądownictwa M. Lolliusza Palikanusa i podobnie jak jego koncepcja również miały kompromisowy charakter. Dowodziłoby to, że od sierpnia do października, w porównaniu do pierwszych miesięcy 70 r., polityka Pompejusza i popularów wobec optymatów uległa znacznemu złagodzeniu²⁰⁸.

Przybliżone datowanie czasu uchwalenia *lex Aurelia iudiciaria* umożliwiają drobne uwagi Cicerona. Nadmienił on, iż podczas rozpoczynania procesu Werresa projekt prawa o sądach już istniał, ale nie został jeszcze ogłoszony. Było to na początku sierpnia 70 r.²⁰⁹ Z formalnym wnioskiem L. Aureliusz Kotta miał

²⁰⁶ Por. kolejno: Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 177—178; *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 14, 41—15, 43; 16, 46; 2, 71, 174—175; 2, 3, 96, 223.

²⁰⁷ Zob.: Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 177—178; Th. Mommsen: *Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 102; E. Ciaceri: *Cicerone...*, vol. 1, s. 82; M. Gelzer: *M. Tullius Cicero*. In: RE. Zweite Reihe. Hlb. 13. Stuttgart 1939, szp. 847.

²⁰⁸ Plutarch i Ciceron dają do zrozumienia, iż zmiana założeń w projekcie ustawy L. Aureliusza Kotty zależała od Pompejusza. Kompromisowy charakter ustawy potwierdza autor *Scholia Gronoviana* (328 Stangl). Por.: H. Bruhns: *Ein politischer Kompromiß...*, s. 263—272; J. L. Ferrary: *Cicéron...*, s. 321—348; B. A. Marshall: *Q. Cicero...*, s. 136—152.

²⁰⁹ Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 177. Piątego sierpnia Ciceron wygłosił mowę oskarżycielską (*Actio prima in Verrem*) oraz przystąpił do przesłuchiwania świadków: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 204—205; a także idem: *Cyceron...*, s. 117—118.

natomiast wystąpić później — wtedy gdy Werres zorientował się, że zaprzyjaźnieni z nim optymaci nie zostawią go samemu sobie oraz że istnieją szanse na wyjście z opresji, w której się znalazł²¹⁰.

Kiedy to miało miejsce, można ustalić dzięki innej wzmiance wielkiego mówcy. Wynika z niej, że promulgowanie *lex Aurelia iudiciaria* musiało nastąpić przed opublikowaniem drugiej *Werry*ny, a przyjmuje się, iż Ciceron uczynił to na przełomie września i października 70 r. Krótko przedtem prawdopodobnie odbyło się również uchwalenie tego prawa²¹¹.

Sens i następstwa tej ustawy starożytni ocenili podobnie, chociaż nacisk kładli na różne aspekty jej postanowień. Autor *Scholia Bobiensia* eksponował przede wszystkim zlikwidowanie przez nią senatorskiego monopolu sądowego oraz dopuszczenie do trybunałów *de repetundis* ekwitów i trybunów skarbowych, czyli przedstawicieli plebejuszy. W innym fragmencie swych pism (podobnie czynią Askoniusz i Pseudo-Askoniusz) podkreślił podział tych sądów między trzy stany²¹². Wellejusz Paterkulus sedno owego prawa dostrzega w równym podziale miejsc w trybunałach karnych między sędziów z dwu antagonistycznych w owym czasie grup społecznych: stanu senatorskiego i ekwickiego²¹³. Inni uważają, iż najważniejszym efektem uchwalenia *lex Aurelia* było przyznanie prawa sądenia w tych sądach także ekwitom²¹⁴. Nieco inaczej rzecz ujmują Tacyt i Pseudo-Askoniusz, którzy akcentują, że nie nastąpiło przyznanie, lecz odzyskanie prawa sądenia przez ekwitów²¹⁵.

Wymienione oceny *lex Aurelia iudiciaria* nie oddają wpływu tej ustawy na życie polityczne, wymagają więc uzupełnienia.

Ponieważ w skład trybunałów *de repetundis* wchodził przedstawiciel trzech grup społecznych, sędziowie ze stanu senatorskiego nie mogli odtąd ulgowo traktować sądzonych senatorów. Taka organizacja owej gałęzi sądownictwa

²¹⁰ Cic. *Verr.* 2, 5, 69, 178; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 58.

²¹¹ Uważa się, iż nastąpiło to we wrześniu 70 r. Por.: E. Ciaceri: *Cicerone...*, vol. 1, s. 82, przyp. 40; K. Büchner: *Cicero...*, s. 131. Th. Mommsen (*Römische Geschichte...*, Bd. 3, s. 619—621) przyjmuje, że Ciceron wystąpił przeciwko senatorskim sądom, tzn. wygłosił pierwszą *Werry*nę, już po uchwaleniu *lex Aurelia*. Według tego poglądu musiałoby to mieć miejsce przed 5 sierpnia 70 r. Przeczą temu niektóre stwierdzenia Cicerona: *Verr.* 2, 5, 69, 177—178. Zdaniem M. Gelzera (*Pompeius...*, s. 71) ustawę o sądach przeforsowano przypuszczalnie w październiku. O opublikowaniu drugiej *Werry*ny: Cic. *Verr.* 2, 2, 71, 174—175; 2, 3, 96, 223; 2, 5, 69, 177—178. O promulgowaniu *lex Aurelia*: M. Gelzer: *Das erste Consulat...*, s. 164.

²¹² *Schol. Bob.* 91, 97 Stangl; zob. też: Ascon. 21, 54 Stangl; Ps.-Ascon. 189 Stangl. Do plebejuszy zalicza trybunów skarbowych Kasjusz Dion (43, 25, 2), natomiast autor *Scholia Bobiensia* (94 Stangl) twierdzi: „tribuni aerarii et equites R. eiusdem scilicet ordinis viri”. O kwestii stanowej przynależności trybunów skarbowych: H. Hill: *The Roman Middle Class in the Republican Period*. Oxford 1952, s. 213; M. I. Henderson: *The Establishment...*, s. 63. Por. literaturę z przyp. 33.

²¹³ Vell. Pat. 2, 32, 3. Podobnie: Cic. *Cluent.* 47, 130.

²¹⁴ Por.: Liv. *per.* 97; Plut. *Pomp.* 22, 3; *Schol. Gron.* 328 Stangl; zob. M. Gelzer: *Die Nobilität...*, s. 78—79; H. C. Boren: *The Roman Republic*. Princeton 1965, s. 70.

²¹⁵ Tac. *Ann.* 11, 22; Ps.-Ascon. 206 Stangl.

w znacznym stopniu zabezpieczała ją także przed nadużyciami oraz przywróciła w miarę sprawny tryb funkcjonowania tej dziedziny życia publicznego²¹⁶.

Zmiany dokonane w rezultacie przeforsowania ustawy sądowej L. Aureliusza Kotty miały również wydźwięk polityczny, gdyż we wspomnianych trybunałach przewagę uzyskali przedstawiciele kręgów społecznych zwalczających optymatów, a popierających program reform Pompejusza i popularów. Marsh uważa, iż w praktyce oznaczało to oddanie kontroli nad owymi sądami ekwitom, a Gruen w takim rozwiązaniu widzi ich zwycięstwo nad stanem senatorskim²¹⁷.

Wiadomo, iż swego czasu trybunały *de repetundis* rozpatrując nadużycia urzędników, czuwały nad prawidłowością działania magistratury. Po ich zreformowaniu Pompejusz i popularzy uzyskali więc wpływy i w tej dziedzinie życia publicznego. Odwrotnie miała się rzecz z optymatami, którzy wśród sędziów mieli mniej zwolenników²¹⁸. W tym sensie uchwalenie *lex Aurelia iudiciaria* było kolejnym uderzeniem w panujący w Rzymie system polityczny, a także poważnym wzmocnieniem i uwieńczeniem przeprowadzonych już przez Pompejusza i popularów reform²¹⁹.

Jak wspomniano, źródła nie pozwalają na łączenie omówionej już działalności Pompejusza i popularów z poczynaniami trybunów ludowych z 70 r. Autorzy antyczni informują jednak o pewnych, nawiązujących do niej, aspektach wystąpień Plaucjusza, którego trybunat na podstawie nowszych badań historycy umieszczają w 70 r.²²⁰ Dane te, bardzo ogólnikowe i fragmentaryczne, są

²¹⁶ Eliminacja tych „plag” (Cic. *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 13, 38—39; 14, 41—16, 46; 2, 2, 71, 174—175; 2, 3, 96, 223; 2, 5, 69, 177) była głównym celem reformy sądownictwa.

²¹⁷ Cic. *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 45; F. B. Marsh: *A History...*, s. 149; E. S. Gruen: *The Last Generation...*, s. 29. O stosunkach między ekwitami a stanem senatorskim w epoce upadku republiki: P. A. Brunt: *The Equites in the Late Republic. Second International Conference of Economic History 1962*. Paris 1965, s. 117—137; I. Shatzmann: *Senatorial Wealth and Roman Politics*. In: „Collection Latomus”. T. 142. Bruxelles 1975, s. 190—210; C. Nicolet: *Les classes dirigeantes romaines sous la République: ordre sénatorial et ordre équestre*. AESC 1977, t. 32, s. 740 i nn.

²¹⁸ Ułatwiła to odbudowa znaczenia trybunatu ludowego (Cic. *Verr.* 2, 5, 68, 175). Z innych danych Cicerona (*Verr.* 1, 16, 46) wynika, że senatorowie panoszyli się w sądach i po restytucji trybunskiej władzy. O trybunałach *de repetundis*: A. H. M. Jones: *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*. Oxford 1972; a także: J. P. V. D. Balsdon: *History of the Extortion Court at Rome, 123—70 B. C.* PBSR 1938, vol. 14, s. 98—114; E. S. Gruen: *Roman Politics and the Criminal Court 149—78 B. C.* Cambridge 1968.

²¹⁹ Por.: Cic. *Div. in Caec.* 3, 8; *Verr.* 1, 15, 44—45; 2, 5, 68, 175. W wyniku ich realizacji (M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 72): „Das sullanische System war gesprengt.” Zdaniem R. Syme’a: *The Roman Revolution...*, s. 29, reforma sądownictwa była jednym z czynników decydujących o obaleniu „sullańskiej konstytucji”.

²²⁰ Tak datuje go T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 128, 130, przyp. 4. O datacji trybunatu Plaucjusza: *Oratorum Romanorum Fragmenta*. Ed. H. Malcovati. Vol. 3. Torino 1930, s. 25, przyp. 4. J. M. Sunden: *De tribunicia potestate...*, s. 19, ustala trybunat Plaucjusza na 78 r. M. Ziegler: *Fasti...*, s. 19—20, na 77 r. J. Lengle: *Untersuchungen...*, s. 12, na 73 r. P. Wehrmann: *Zur Geschichte...*, s. 20, na 72 r. G. Niccolini: *I fasti...*, s. 250, na 69 r. Zdaniem R. Syme’a: *Ten Tribunes...*, s. 57—58, ów trybun ludowy „is identical with the Plautius or Plotius who was a legate of Pompeius in the Pirate War [...]”.

w dodatku częścią komentarza do innych wydarzeń. Tylko w niektórych wypadkach uzupełniają się i podbudowują. Pochodzą zarówno od autorów piszących w epoce upadku republiki, jak i w czasach cesarstwa, słabiej znających realia 70 r. W tej sytuacji o Plaucjuszu, przebiegu jego kariery czy działalności w latach wcześniejszych nie można wiele powiedzieć. Dostatecznie pewnych tez nie można też stawiać przy omawianiu jego trybunatu²²¹.

Najważniejszym posunięciem Plaucjusza, zgodnym z dokonanymi przemianami, było przeprowadzenie ustawy o amnestii dla zwolenników Marka Emiliusza Lepidusa, konsula z 78 r., ówczesnego przywódcy popularów i wodza antysullańskiego powstania. Mocą postanowień owego prawa zagwarantowano im bezpieczeństwo tak samo jak proskrybowanym, którzy przeżyli sullańskie prześladowania. Nieco później decyzjami tymi objęto potomków ofiar sullańczyków: pozwolono na powrót z wygnania, przywrócono prawa obywatelskie i zezwolono na piastowanie urzędów²²².

W przeforsowaniu tej ustawy miał z Plaucjuszem współpracować popierający go Gajusz Juliusz Cezar. Należy przypuszczać, iż jego pomoc w dużej mierze spowodowana była powiązaniami rodzinnymi, gdyż starał się o umożliwienie powrotu do Rzymu bratu żony, L. Korneliuszowi Cynnii, prześladowanemu przez sullańczyków²²³. Wspomniane prawo Plaucjusza stanowiło uzupełnienie oraz uwięczenie dzieła Pompejusza i popularów, ponieważ regulowało status prawny wszystkich, którzy w latach 82—77 zwalczyli rządy Sulli i jego zwolenników²²⁴. Wzmocniło także siły, które obaliły dominację oligarchii senatorskiej; pośrednio utrwaliło więc nowy stan rzeczy w republice.

Plaucjuszowi przypisuje się również *lex Plautia agraria*. Cyceron wzmiankuje o niej w jednym z listów do Attyka, porównując ją z prawem rolnym Flawiusza. Zdaniem Arpinaty obydwie prawa nie miały wielkiego znaczenia²²⁵. Wskazuje to, iż owa ustawa Plaucjusza na stosunki wewnętrzne w republice wpłynęła

²²¹ Wiadomości o Plaucjuszu dotyczą tylko jego ustawodawczych poczynań, które wszyscy łączą z piastowanym przez niego urzędem.

²²² Suet. *Iul.* 5; Gell. 13, 3, 5; Cass. Dio 44, 47, 4. O *lex Plautia de reitu Lepidanorum*: T. Rice Holmes: *The Roman Republic...*, vol. 1, s. 385—386; G. Rotondi: *Leges...*, s. 366; L. Lange: *Römische Alterthümer...*, Bd. 3, s. 185, datuje ową ustawę na 73 r. D. H. Kelly: *Evidence for Legislation by Tribunes 81—70 B. C.* In: *Auckland Classical Essays presented to E. M. Blaiklock*. Auckland-Oxford 1970, s. 134, na lata 71—70. M. Gelzer: *Das erste Consulat...*, s. 152, na 70 r.

²²³ Eksponuje to Swetoniusz, *Iul.* 5. Por.: Gell. 13, 3, 5. O tym: W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms...*, Bd. 3. Leipzig 1906, s. 134; L. Ross Taylor: *Caesars Early Career...*, s. 121; idem: *Party Politics...*, s. 223.

²²⁴ Przeciwnicy sullańskiego reżimu bez wątpienia interpretowali *lex Plautia de reitu Lepidanorum* jako wyraz sprawiedliwości dziejowej. Por. D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 134.

²²⁵ Cic. *ad Att.* 1, 18, 6. O owej ustawie: E. Gabba: *Lex Plotia Agraria*. Par. Pas. 1950, vol. 5, s. 66—68; R. E. Smith: *The Lex Plotia Agraria and Pompey's Spanish Veterans*. CQ N. S. 1957, vol. 7, s. 82—85; B. A. Marshall: *The Lex Plotia Agraria*. „Antichthon” 1972, vol. 6, s. 43—52. G. Niccolini: *I fasti...*, s. 436, datuje tę ustawę na lata 69—60. Na 70 r. T. R. S. Broughton: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 128. G. Rotondi: *Leges...*, s. 342, na 89 r., a jej przeforsowanie uważa za dzieło ówczesnego trybuna M. Plaucjusza Silwanusa.

w minimalnym stopniu. O okolicznościach jej przeforsowania i postanowieniach nic nie wiadomo. Jest to przyczyną wielu niejasności.

Przypuszczalnie owocem poczynań Plaucjusza była również *lex Plautia de vi*. W sposób pewny jest ona poświadczona tylko w kilku źródłach. Inne relacje nawiązują do niej jedynie pośrednio i ogólnikowo. Opierając się na niektórych tekstach, można sugerować, że była wymierzona przeciwko zagrażającym zarówno bezpieczeństwu państwa, jak i poszczególnych obywateli²²⁶. Liczba nawiązujących do niej wzmianek dowodzi, że do owego prawa odwoływano się bardzo często²²⁷. W życiu publicznym musiało więc odegrać znaczną rolę.

Na podstawie tak niejednoznacznych i ogólnikowych przekazów działalność Plaucjusza trudno ocenić. Wiadomo jednak, że piastując urząd trybuna ludowego współpracował z Pompejuszem i popularami²²⁸. Świadczy o tym także wydźwięk polityczny *lex Plautia de rebitu Lepidanorum* i *lex Plautia de vi*²²⁹. Ponadto bez poparcia Pompejusza i popularów oraz ich aprobaty przeforsowania obu ustaw nie byłoby możliwe. O zakresie tego współdziałania trudno jednak powiedzieć coś pewnego.

W porównaniu do trybunów ludowych Kwinkcjusza, Macera, a zwłaszcza Palikanusa, wystąpienia Plaucjusza, i być może jego nie znanych nam kolegów na urzędzie, miały wyraźnie mniejszy zakres i znaczenie²³⁰. Przywódcą popularów Plaucjusz nie był. Nie uczestniczył też w wytyczaniu linii politycznej tego ugrupowania, ani nie decydował o czasie i sposobie jej realizacji. Nie był to wynik degradacji trybunatu ludowego, lecz rezultat układu zawartego między trybunami a Pompejuszem w 71 r., oddającego faktycznie funkcję przywódcy popularów, po złożeniu urzędu przez Palikanusa, temu właśnie potentatowi. W jego ręce oddano też prowadzenie dalszej walki z optymatami oraz urzeczywistnienie programu, o który wrogowie sullañczyków i oligarchii senatorskiej walczyli od śmierci dyktatora Sulli²³¹.

²²⁶ Cic. *Mil.* 13, 35; *Har. Resp.* 5, 8; 8, 15; *Fam.* 8, 8, 1; *Sall. Cat.* 31, 4; por.: Quint. *Inst. Or.* 9, 3, 56; *Schol. Bob.* 84 Stangl. O niej patrz: J. N. Hough: *The Lex Lutatia and the Lex Plautia de vi*. *AJPh* 1930, vol. 51, s. 135—147. A. W. Lintott (*Violence in Republican Rome*. Oxford 1968, s. 122) uważa, iż „The Lex Plautia can [...] be dated at any time between 78 and 63.” Według niego owa ustawa „have been not tribunician but pretorian law”. D. H. Kelly: *Evidence...*, s. 133, datuje ją na 78 r. Autorzy DAGR (t. 3/2, szp. 1159) na 77 r.

²²⁷ Teksty źródłowe, które są związane z *lex Plautia de vi* odnoszą się przede wszystkim do procesów, które odbyły się w Rzymie od lat siedemdziesiątych do końca lat pięćdziesiątych. Jest to jedna z przyczyn rozbieżnego datowania trybunatu Plaucjusza.

²²⁸ Świadczy o tym zbieżność starań współpracującego z popularami Cezara (Suet. *Iul.* 5) z działalnością Plaucjusza (por.: Gell. 13, 3, 5: „repperi tamen in oratione C. Caesaris, qua Plautium rogationem suasit”).

²²⁹ Charakter owych ustaw jest w pełni zgodny z duchem przemian, które w 70 r. zrealizował Pompejusz.

²³⁰ Poglądu tego nie może zmienić fakt przeforsowania przez Plaucjusza wspomnianych aktów prawnych, gdyż, jak już wspomniano, było to możliwe dzięki poparciu Pompejusza i popularów.

²³¹ Źródła wzmiankujące o tym układzie i współpracy Pompejusza z popularami (Plut. *Pomp.* 21, 5; App. *B. C.* 1, 121) o tym nie mówią. Potwierdzają to jednak wypowiedzi Pompejusza (Cic. *Verr.* 1, 15, 45; Ps.-Ascon. 220 Stangl).

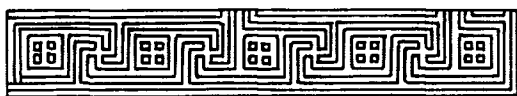
Nie znaczy to, że w 70 r. znaczenie trybunatu ludowego się zmniejszyło. Odwrotnie. By je należycie wyeksponować, trzeba je ukazać w kilku uzupełniających się aspektach.

W 70 r. w programie popularów kwestią najważniejszą była odbudowa znaczenia trybunatu ludowego. Przyczyniło się to do większej konsolidacji tego ugrupowania i nadało jego wystąpieniom radykalny charakter. Wyeksponowanie tej sprawy przysporzyło także popularom dodatkowych sympatyków oraz uaktywniło wielu biernych dotąd obywateli²³². Znaczenie trybunatu ludowego w 70 r. i jego pozycję w życiu publicznym umacniały wyniki reformy senatorskiego sądownictwa, stanowiącej również podstawę nowego *status quo* oraz wpływów Pompejusza i jego zwolenników w państwie.

Pamiętać należy także, iż trybunat ludowy był przez cały czas przedmiotem przetargów i rozgrywek między popularami a optymatami. Z tego między innymi powodu sprawa restytucji odebranych trybunom przez Sullę uprawnień urosła wtedy do rangi kluczowego problemu w polityce wewnętrznej²³³.

Rola trybunatu ludowego wzrosła zwłaszcza po uchwaleniu *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate*, gdyż radykalnie poprawiła położenie trybunów, zwiększając znacząco ich możliwości działania. Dzięki temu Pompejusz i popularzy zyskali groźny oręż przeciwko optymatom, ponieważ trybunat ludowy służył do dalszego osłabiania oligarchii senatorskiej oraz unicestwienia pozostałości sullańskiego reżimu²³⁴.

W ten sposób decydująca faza konfrontacji między popularami a optymatami w latach 71—70 została zakończona. Do klęski tych ostatnich, oprócz konulów 70 r., przyczynili się przede wszystkim skupieni wokół nich popularzy, a zwłaszcza kierujący tym ugrupowaniem w 71 r. M. Lolliusz Palikanus. Świadczy to, że pod koniec lat siedemdziesiątych trybunat ludowy zajmował w Rzymie znowu ważną pozycję.

²³² Sugestie te znajdują podstawę w informacjach Cyserona: *Div. in Caec.* 3, 8—9; *Verr.* 1, 13, 38—16, 46; 2, 2, 71, 174; 2, 3, 96, 223; 2, 5, 68, 175—69, 178; *Leg.* 3, 11, 26.

²³³ *Cic. Verr.* 2, 5, 68, 175. Tezę autora potwierdzają także źródła cytowane w przyp. 139.

²³⁴ Pośrednio, ale wymownie uchwycił to Cyseron: *Verr.* 2, 5, 68, 175. Wzrost możliwości działania trybunów w pewnym stopniu potwierdzają ustawy przeforsowane przez Plaucjusza. Jest to również eksponowane w źródłach cytowanych w przyp. 139.

Zakończenie

Podstawą sądów o znaczeniu trybunatu ludowego w Rzymie w latach 78—70 powinna być skala zainteresowania Rzymian odbudową trybuńskiej władzy oraz skutek, jaki wywierało ono na toczony wtedy przez optymatów i popularów walki polityczne. Przede wszystkim jednak, ponieważ po śmierci Sulli postanowienia *lex Cornelia de tribunicia potestate* nie były konsekwentnie przestrzegane i przewodzący popularom trybunowie coraz częściej zabierali głos w sprawach publicznych¹, działalność owych trybunów, jej efekty i ich wpływ na sytuację wewnątrzpolityczną republiki, zarówno w latach siedemdziesiątych, jak i po 70 r.

Stwierdzenia tego nie może podważyć fakt, iż spośród trybunów ludowych z lat 78—70 znamy imiennie zaledwie siedmiu² i tylko ich wystąpienia można ocenić. O charakterze bowiem trybunatu ludowego, jego sytuacji i roli nie świadczy postawa wszystkich trybunów, lecz przede wszystkim najaktywniejszych, cieszących się wśród Rzymian uznaniem i poparciem, a więc reprezen-

¹ Szczególnie po sukcesie odniesionym przez Kw. Opimiusza w 75 r.

² Por.: Aneks, s. 126 (zestawienie trybunów ludowych — T. R. S. Broughton).

tujących określone siły polityczne. Takimi politykami byli właśnie owi znani nam z imienia trybunowie³.

O wystąpieniach trybunów ludowych bezpośrednio po śmierci Sulli i w 77 r. nie wiadomo nic pewnego⁴. Nie oznacza to, iż w latach 78—77 trybunat ludowy nie odgrywał w Rzymie żadnej roli. Należy ją jednak wiązać z rozwijającym się w tym czasie ruchem popularów, znanym w historiografii jako powstanie Marka Emiliusza Lepidusa (konsula z 78 r.), który odbudowę trybuńskiej władzy uznał za jedno z najważniejszych zadań⁵. Z tego powodu wielu Rzymian nieprzychylnie nastawionych do rządów sullańczyków i oligarchii senatorskiej poparło Lepidusa, gdyż restytucja znaczenia trybunatu ludowego, ze względu na chęć odzyskania odebranych im przez Sullę praw i przywilejów, miała dla nich duże znaczenie. Przyczynili się oni też do odrodzenia ugrupowania popularów.

Odbudowę władzy trybunów ludowych interesowali się również — ale z odmiennych niż popularzy powodów — ich przeciwnicy. Między innymi była ona przyczyną zaostrzenia polityki władz wobec zbuntowanego konsula, wprowadzenia w 77 r. stanu wyjątkowego i rozpoczęcia walk zbrojnych z jego zwolennikami⁶. Świadczy to, iż trybunat ludowy znajdował się wówczas w centrum toczonych przez popularów i optymatów rozgrywek, a kwestia odbudowy jego znaczenia była jednym z kluczowych zagadnień w polityce wewnętrznej.

Inaczej trzeba ocenić rolę trybunatu ludowego w życiu politycznym republiki w latach 76—70. Głównym kryterium, a zarazem podstawą do tego jest działalność trybunów na forum publicznym i jej rezultaty. W tym okresie można ją było zaobserwować w następujących aspektach:

1. Wystąpienia trybunów w obronie skrzywdzonych, prześladowanych czy oskarżonych przed sądem obywateli.

Owe interwencje były zgodne z uprawnieniami posiadanymi wówczas przez tych plebejskich urzędników⁷. Zne nam wystąpienia wskazują, iż w takich wypadkach trybunowie swym poczynaniem starali się nadać polityczny podtekst, by wykorzystać to w kampaniach propagandowych organizowanych przeciwko optymatom⁸. W całokształcie działalności trybunów ludowych z lat

³ Z wyjątkiem M. Terpoliusza, gdyż o jego orientacji politycznej brak pewnych informacji.

⁴ O tym patrz s. 16—22.

⁵ Por.: I. Hahn: *Der Klassenkampf der plebs urbana in der letzten Jahrzehnten der römischen Republik*. In: *Die Rolle der Volksmassen in der Geschichte der vorkapitalistischen Gesellschaftsformation. Zum 14 Internationalen Historiker Kongress in San Francisco 1975*. Berlin 1975, s. 127—128; N. Rogosz: *Kwestia restytucji znaczenia trybunatu ludowego w programie politycznym Marka Emiliusza Lepidusa (78—77 r. p.n.e.)*. W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu*. Red.: A. Kunisz. Katowice 1988, s. 7—38.

⁶ Stanowisko optymatów wobec poczynañ Lepidusa obszernie przedstawił w swym wystąpieniu na forum senatu L. Marcjusz Filippus: Sall. *Hist. frg.* 1, 77; Zob. też: N. Rogosz: *Kwestia...*, s. 14 i nn., a także przyp. 45.

⁷ Sulla pozostawił trybunom prawo niesienia pomocy (Cic. *Leg.* 3, 9, 22).

⁸ Trybunowie bronili jednak także optymatów, np. G. Antoniusza czy Oppianika.

siedemdziesiątych ten jej aspekt nie był oczywiście najważniejszy. Posunięcia te jednak przysparzały trybunom popularności oraz wzmacniały poparcie obywateli, a instytucji, którą reprezentowali, dodawały powagi i znaczenia⁹.

2. Wystąpienia trybunów ludowych w sądach w charakterze obrońców i oskarżycieli.

Wiadomo, że w procesach uczestniczyli L. Kwinkcjusz i G. Licyniusz Macer, a być może również M. Terpoliusz (odnoszące się do niego dane są niejasne). Sądowe wystąpienie G. Licyniusza Macera nie powiodło się. Ponieważ w dalszej działalności Macer do tej sprawy nie nawiązał, można przyjąć, iż z politycznego punktu widzenia była ona nic nie znaczącym epizodem.

Inaczej było w wypadku L. Kwinkcjusza, gdyż proces, w którym brał udział jako obrońca, stał się podstawą do szeroko przez niego zakrojonej kampanii przeciwko optymatom, a szczególnie przeciwko senatorskiemu sądownictwu. Wystąpienia Kwinkcjusza w sądach przyczyniły się do poszerzenia programu popularów — reforma senatorskich sądów była odąd jednym z jego najważniejszych punktów. Ułatwiły też walkę z optymatami, ponieważ stanowiły wymowną ilustrację ich nadużyć, a Kwinkcjuszowi i popularom przysporzyły nowych zwolenników. Dalszym efektem owych poczynań Kwinkcjusza było wejście w skład antyoptymackiej koalicji przedstawicieli tych grup społecznych, dla których przeprowadzenie zmian w sądownictwie miało zasadnicze znaczenie.

3. Działalność polityczna.

Stanowiła ona najważniejszy aspekt aktywności trybunów na forum publicznym¹⁰. Istotą ich wystąpień po klęsce poniesionej przez Lepidusa w 77 r. była kontynuacja walki o obalenie sullańskiego systemu i złamanie dominacji oligarchii senatorskiej w państwie. Znacząca rola trybunów ludowych uwidaczniała się w tej walce od 76 r., po jej zainicjowaniu przez G. Sycyniusza, aż do 70 r., w którym popularzy w konfrontacji z optymatami odnieśli ostateczny sukces. Pierwszy etap tych zmagañ zakończył się w 75 r. przeforsowaniem *lex Aurelia de tribunicia potestate*, znoszącej postanowienia *lex Cornelia de tribunicia potestate*, zabraniające byłym trybunom piastowania innych urzędów. Umożliwiło im to kontynuowanie kariery publicznej. Ów pierwszy wyłom w ograniczeniach, które na trybunat ludowy nałożył Sulla, w dużym stopniu był zasługą trybuna Kw. Opimiusza.

Dalszy rozwój działalności popularów, ich szeregów i wzrost znaczenia na arenie politycznej miał miejsce w latach 74—73 i wiązał się z zabiegami ich ówczesnych przywódców — trybunów ludowych L. Kwinkcjusza i G. Licyniusza Macera.

Największy rozwój aktywności popularów na forum publicznym nastąpił w latach 71—70. Była to zasługa ich ówczesnego przywódcy, trybuna ludowego

⁹ Por.: Cic. *Verr.* 2, 1, 47, 122; 2, 2, 38, 95—41, 100.

¹⁰ W literaturze polityczną działalność trybunów przedstawiono powierzchownie, przeważnie w postaci mało znaczących epizodów, a główną uwagę zwrócono na polityków bardziej znanych. Zob. np.: R. F. Rossi: *Sulla lotta politica in Roma dopo la morte di Silla*. Par. Pas. 1965, vol. 20, s. 133—152.

M. Lolliusza Palikanusa oraz Gn. Pompejusza, który współpracując z popularami, doprowadził do likwidacji sullańskiego systemu.

Działalność ta w całości była nielegalna, ponieważ wykraczała poza ramy postanowień *lex Cornelia de tribunicia potestate*, zabraniających trybunom wystąpień politycznych. Dlatego każdy z nich mógł być oskarżony o zdradę stanu, gdyż z punktu widzenia optymatów prowadził zdecydowanie wywrotową i antypaństwową politykę. Wystąpienia te, a nawet ich rozszerzenie było możliwe dzięki determinacji owych trybunów oraz trudnemu położeniu zdominowanych wtedy przez optymatów władz, nie mogących zwalczać popularów z całą stanowczością.

Obalenie rządów oligarchii senatorskiej mogło nastąpić tylko pod warunkiem przeciwstawienia optymatom odpowiednio dużych sił. Ich organizacji każdy ze wspomnianych trybunów poświęcił wiele uwagi. Rezultatem ich starań była odbudowa, a następnie rozwój ugrupowania popularów, równający się odtworzeniu, po klęsce Lepidusa, opozycji politycznej w Rzymie. Wkład wniesiony w to dzieło przez trybunów ludowych, poczynając od G. Sycyniusza, a kończąc na M. Lolliusz Palikanusie, wypada uznać za decydujący¹¹.

Mając na uwadze walkę owych trybunów z optymatami należy stwierdzić, iż byli oni politycznymi spadkobiercami a zarazem kontynuatorami działalności Marka Emiliusza Lepidusa. Wyraźnie widać to z ich programu. Już pierwsi z nich nawiązali do jednego z najważniejszych celów tego polityka — odbudowy trybunskiej władzy. Odtąd odzyskanie odebranych trybunom przez Sulę uprawnień stało się sztandarowym zadaniem oraz istotą podejmowanych przez nich kampanii na forum publicznym. Od 74 r. zakres zagadnień, wokół których koncentrowały się ich wystąpienia, uległ rozszerzeniu, a sposób, w jaki prowadzoną przez popularów walkę ujmował G. Licyniusz Macer, prawie w pełni pokrywał się z koncepcjami Lepidusa. Podobnie było w latach następnych.

W jeszcze większym stopniu każdy z tych trybunów nawiązywał do koncepcji swych poprzedników. Ciągłość programową w działalności trybunów ludowych z lat siedemdziesiątych najlepiej widać w dwóch wypadkach: przy lansowaniu restytucji znaczenia trybunatu ludowego oraz reformy senatorskich sądów¹². Nie znaczy to, iż poszczególni trybunowie kopiowali poczynania swych poprzedników. Zakres ich wystąpień aż do czasu zniesienia sullańskiego systemu ciągle się rozszerzał. Każdy z nich kładł nacisk na inne sprawy lub formy działania, próbując wyznaczone cele osiągnąć za pomocą metod, które najlepiej odpowiadały panującej w danym czasie w Rzymie sytuacji oraz polityce we-

¹¹ Oprócz M. Lolliusza Palikanusa wielkie osiągnięcia na tym polu mieli zwłaszcza: L. Kwinkcjusz, G. Licyniusz Macer.

¹² Kwestię odbudowy trybunskiej władzy akcentowali wszyscy przywódcy popularów z lat siedemdziesiątych, natomiast reformę sądownictwa tylko L. Kwinkcjusz i M. Lolliusz Palikanus.

wewnętrznej władz¹³. Dowodzi to, iż trybunowie ludowi nie zostali wyrugowani z areny politycznej. Przeciwnie, ich aktywność była w Rzymie coraz bardziej widoczna.

Rozszerzenie działalności i wzbogacenie programu popularów w nowe koncepcje, których realizacją byli zainteresowani reprezentanci warstw społecznych dotychczas z tym ugrupowaniem nie związanych, przyniosło opozycji dodatkowe poparcie i poszerzyło jej skład. Ponieważ proces ten przybierał ciągle na sile powiększyło to znacznie bazę społeczną, na której opierali swe wystąpienia wspomniani trybunowie. Popierający ich obywatele stanowili więc coraz silniejszą koalicję różnych grup społecznych, dążących do obalenia oligarchii senatorskiej.

Innym rezultatem zabiegów związanych z popularami trybunów była ciągle się pogłębiająca izolacja optymatów. Nawet ich potencjalnych sojuszników przeciągnięto na stronę popularów. W rezultacie w latach 71—70 warstwa senatorska miała przeciwko sobie wszystkie pozostałe grupy społeczne. W szeregach jej nieprzyjaciół znajdowali się wtedy, co prawda w zdecydowanej mniejszości, także przedstawiciele znanych rodów patrycjuszowskich. Położenie arystokracji senatorskiej pogarszał także brak jednolitego stanowiska wśród jej czołowych przedstawicieli wobec wystąpień popularów.

Šluszny wydaje się więc pogląd, iż pod koniec lat siedemdziesiątych popularzy, w wyniku działań kierujących nimi trybunów, a szczególnie ostatniego z nich — M. Lolliusza Palikanusa, urosli do rangi czołowej siły politycznej w Rzymie, zdolnej do pokonania optymatów oraz przekształcenia stosunków wewnętrznych w państwie.

Wspomnianych trybunów nie należy zatem oceniać jako nisko stojących w ówczesnej hierarchii urzędników plebejskich, lecz widzieć w nich przede wszystkim przywódców popularów, gdyż decydowało to o ich wpływach i znaczeniu na forum publicznym oraz o roli, jaką w życiu politycznym republiki odgrywał trybunat ludowy. Taką pozycję owych trybunów uzasadniała ich walka z oligarchią senatorską i sullzańskim systemem, ich wkład w odrodzenie się i organizowanie opozycji oraz wysuwane przez nich żądanie przywrócenia trybunatowi ludowemu dawnego znaczenia w celu obrony uciskanych obywateli.

Ponieważ w latach siedemdziesiątych obywatele rzymscy dzielili się na dwie antagonistyczne grupy — uprzywilejowanych i pokrzywdzonych, a mówiąc inaczej — na rządzących i rządzonych, koncepcje te padły na podatny grunt. Istniało więc wtedy w Rzymie zapotrzebowanie społeczne na polityków, jakimi byli stojący na czele popularów trybunowie. Umacniało to dodatkowo ich autentyczność jako przywódców i obrońców wszystkich uciskanych.

W latach 76—71 każdy ze wspomnianych trybunów kierował ugrupowaniem popularów przez rok, pełniąc równolegle obowiązki wynikające z piastowanego

¹³ Szczególnie dobrze było to widoczne w poczynaniach G. Licyniusza Macera: Sall. *Hist.* frg. 3,

urzędu. Nieformalna funkcja przywódców popularów została zatem powiązana z oficjalnym stanowiskiem. Dzięki temu owi trybunowie mieli większe możliwości działania, gdyż posiadane przez nich kompetencje dawały im prawo występowania na zgromadzeniach ludowych, a także uczestniczenia w posiedzeniach senatu, którego byli członkami¹⁴. Mogli więc skuteczniej zwalczać optymatów i sprawniej przewodzić popularom.

Owych trybunów ludowych cechowało duże zaangażowanie. Ich osobisty przykład i poświęcenie były widoczne szczególnie po klęsce Lepidusa oraz w innych kryzysowych dla popularów momentach, przyczyniając się do przetrwania i rozwoju tego ugrupowania.

Źródła nie wskazują, by wspomniani trybunowie dysponowali szerokim gronem współpracowników, zwłaszcza że ich koledzy na urzędzie niechętnie podejmowali ryzyko występowania przeciwko optymatom.

O sposobach i kierunkach realizacji dążeń popularów owi trybunowie decydowali więc prawdopodobnie sami. Formy i metody walki z przeciwnikami dobierali w sposób elastyczny, w zależności od panującej sytuacji. Do swoich wystąpień wykorzystywali przede wszystkim forum zgromadzenia ludowego, instytucję skupiającą wówczas przeważnie wrogów rządzącej Rzymem oligarchii senatorskiej. Gwarantowało to uzyskanie możliwie maksymalnego poparcia obywateli.

Przewodzący popularom w latach siedemdziesiątych trybunowie zaważyli również na kształcie programu tego ugrupowania. Ich zasługą było jego aktualizowanie i rozszerzenie. Ponieważ wchodzące w jego skład postulaty zyskały poparcie wielu Rzymian, świadczy to, że i na tym polu słusznie postępowali.

Można zatem stwierdzić, że trybunowie ludowi kierujący w latach 76—70 popularami byli w Rzymie ośrodkiem opozycji, podstawę zaś jej siły i znaczenia stanowiła ich radykalna polityczna działalność. Jej przełomowym momentem okazało się pozyskanie dla sprawy popularów Pompejusza i zawarcie z nim przez trybunów ludowych porozumienia z inicjatywy M. Lolliusza Palikanusa.

O orientacjach politycznych członków kolegów trybuńskich z tych lat, poza niektórymi wyjątkami, brak pewnych danych. W 71 r. wszyscy, wzorem M. Lolliusza Palikanusa, związali się z popularami. W latach 76—73 i w 70 r. współpracował z nimi co najmniej jeden trybun. Może było ich więcej, nie ma jednak potwierdzających to informacji. W 76 r. trudna do określenia liczba trybunów ludowych sympatyzowała z optymatami. W 73 r. na ich usługach było aż dziewięciu członków kolegium. Ilu trybunów współpracowało z nimi w innych latach, nie wiadomo. Świadczy to, iż poza 71 rokiem sympatie polityczne trybunów ludowych dzieliły się między owe dwa zwalczające się ugrupowania. Które z nich miało w trybuńskich kolegiach większe wpływy, trudno powiedzieć. Wyjątkowo we wspomnianym 71 r. całe kolegium związało się

¹⁴ Na podstawie *lex Atinia*. Por.: R. Develin: *The Atinian Plebiscite, Tribunes and the Senate*. CQ 1978, vol. 72, s. 141—144.

z popularami, a w 73 r. miażdżącą przewagę wśród trybunów mieli stronnicy optymatów, ale właśnie w tym roku szczególnie aktywny był ich przeciwnik — G. Licyniusz Macer. Trudno zatem przewodzących popularom w latach 76—73 trybunów ludowych uznać za liderów kolegiów, w skład których wchodził. Bez wątpienia był nim M. Lolliusz Palikanus w 71 r.

Owi trybunowie stworzyli warunki do przeprowadzenia reform w 70 r., a w dużej mierze także je przygotowali i urzeczywistnili, gdyż uczestniczyły w tym bardzo aktywnie te siły polityczne, które odtworzyli i rozwinęli. W tym sensie częściowo rezultatem działalności związanych z popularami trybunów było również obalenie rządów oligarchii senatorskiej i unicestwienie sullańskiego systemu, w tym przywrócenie instytucji, którą reprezentowali, do dawnego znaczenia i zakresu kompetencyjnego.

4. Działalność legislacyjna¹⁵.

Ponieważ Sulla odebrał trybunom ludowym inicjatywę ustawodawczą, prawodawczy aspekt ich wystąpień w latach siedemdziesiątych był widoczny słabo. Jednakże w niektórych wypadkach trybunowie związani wówczas z opozycją przyczynili się do uchwalenia praw wiążących się z ustępstwami optymatów na rzecz popularów, a nawet sukcesami tych ostatnich w 70 r. W pewnym stopniu w efekcie działalności Kw. Opimiusza w 75 r. wprowadzono w życie *lex Aurelia de tribunicia potestate*, zezwalającą byłym trybunom na piastowanie urzędów kurulnych. Formalnym autorem tego prawa był G. Aureliusz Kotta.

W 73 r. wystąpienia G. Licyniusza Macera oraz groźna dla optymatów sytuacja w republice skłoniły ówczesnych konsulów do przeforsowania *lex Terentia Cassia frumentaria*, umożliwiającej rzymskim proletariuszom nabywanie po obniżonej cenie pięciu modiusów zboża miesięcznie. Trybunowie kierujący w latach 76—71 popularami przyczynili się również do uchwalenia w 70 r. przywracającej im pełnię władzy *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate*, mimo iż jej przeforsowanie było przede wszystkim rezultatem zabiegów M. Lolliusza Palikanusa i zawartego w tej sprawie układu z Pompejuszem.

Na przeforsowanie *lex Aurelia iudiciaria* — oprócz wnioskodawcy, pretora L. Aureliusza Kotty i popierających go polityków — wielki wpływ mieli tylko trybunowie L. Kwinkcjusz i M. Lolliusz Palikanus, intensywnie agitujący na rzecz reformy sądów.

Działalność legislacyjną w pełnym tego słowa znaczeniu prowadził dopiero trybun ludowy z 70 r. Plaucjusz. Jej owocem były: *lex Plautia dereditu Lepidanorum*, zezwalająca byłym zwolennikom Lepidusa na powrót do Rzymu i przywracająca im pełnię praw obywatelskich, a także *lex Plautia de vi* (najbardziej kontrowersyjna) i *lex Plautia [Plotia] agraria*. Pierwsza z owych

¹⁵ Działalność legislacyjną trybunów ludowych w latach siedemdziesiątych omawia D. H. Kelly: *Evidence for Legislation by Tribunes 81—70 B. C.* In: *Auckland Classical Essays presented to E. M. Blaiklock*. Auckland 1970, s. 133—142.

ustaw była dopełnieniem reformatorskiej działalności Pompejusza i popierających go popularów. To samo, choć w mniejszym stopniu, można powiedzieć o *lex Plautia [Plotia] agraria*, prawdopodobnie regulującej kwestie związane z nadaniem ziemi hiszpańskim weteranom Pompejusza¹⁶.

Legislacyjna aktywność trybunów ludowych z lat siedemdziesiątych była więc bardzo skromna. Uzupełniała jednak ich wystąpienia o charakterze politycznym, a w niektórych wypadkach wieńczyła ich poczynania, sankcjonując osiągnięte przez popularów sukcesy¹⁷.

Jak już sygnalizowano, w 70 r. prawno-polityczne położenie trybunatu ludowego uległo radykalnej poprawie. O roli, jaką ta instytucja odgrywała w Rzymie po uchwaleniu *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate*, nie można wnioskować tylko na podstawie tego faktu. Pod uwagę należy wziąć także większą aktywność trybunów na forum publicznym, ich bardziej różnorodną działalność, jej ściśle powiązanie z najważniejszymi sprawami państwowymi, a nawet dokładniejszą znajomość poczynania wielu z nich. Nie były to jednak wszystkie następstwa sukcesu popularów.

O miejscu trybunatu ludowego w życiu publicznym republiki decydowały wówczas inne, znacznie istotniejsze czynniki. Do najważniejszych należały zmiany w łonie elity sprawującej władzę. Po złamaniu dominacji oligarchii senatorskiej w państwie nadzwyczajną pozycję w Rzymie osiągnął sprzymierzeniec popularów — Pompejusz, którego powszechnie uważano za przywódcę żywiołów ludowych i demokratycznych w ich dalszej walce z opytami¹⁸.

Dla trybunów ludowych były to zjawiska jak najbardziej negatywne, gdyż przyczyniły się do utracenia przez nich funkcji przywódców popularów, którą przechwycił Pompejusz. W rezultacie trybunowie, mimo iż dysponowali pełnią przysługujących im praw, nie byli w stanie kontynuować samodzielnej i szeroko zakrojonej działalności na forum publicznym, ponieważ utracili bazę społeczną, na której się dotąd opierali. Wystąpienia o charakterze politycznym mogli prowadzić tylko w porozumieniu z Pompejuszem (najlepszym tego przykładem są działania A. Gabiniusza i G. Maniliusza w latach 67—66)¹⁹ czy późniejszymi potentatami, jak Krassus i Cezar (co szczególnie dobrze oddawały posunięcia

¹⁶ Por.: R. E. Smith: *The Lex Plotia Agraria and Pompey's Spanish Veterans*. CQ N. S. 1957, vol. 7, s. 82—85.

¹⁷ Można to sugerować szczególnie o: *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate*, *lex Aurelia iudiciaria*, *lex Aurelia de tribunicia potestate*, czy *lex Plautia dereditu Lepidanorum*.

¹⁸ O niektórych podstawach wpływu Pompejusza na życie polityczne Rzymu w tym czasie: J. Korpany: *Rozwój politycznej roli jednostki w republice rzymskiej i jego odbicie w literaturze*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 63—64.

¹⁹ Por.: E. M. Semford: *The Career of Aulus Gabinius*. TAPhA 1939, vol. 70, s. 64—92; L. Alfonsi: *Pompeo in Manilio*. „Latomus” 1947, t. 6, s. 345—351; A. M. Ward: *Cicero's support of the Lex Gabinia*. CWd 1969, vol. 63, s. 8—10.

P. Serwiusza Rullusa w 63 r. lub G. Skryboniusza Kuriona w 50 r.)²⁰. Po uchwaleniu *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* trybunowie ludowi, poza dwoma wyjątkami, nie realizowali również własnych programów (próbowali to czynić jedynie G. Korneliusz w 67 r. i P. Klodiusz w 58 r.)²¹. W poczynaniach owych urzędników plebejskich tego okresu nie można także zaobserwować ciągłości czy chociażby nawiązania do działań ktoregoś z poprzedników. Podejmowali oni prawie wyłącznie inicjatywy zgodnie z oczekiwaniami ich aktualnych mocodawców.

Sytuacja taka przyczyniła się do rozwoju wśród trybunów ludowych różnego rodzaju klik i koterii, będących odbiciem układu sił między najpotężniejszymi politykami czy siłami politycznymi²². Na działalność trybunów ludowych ujemnie wpływała także szerząca się wśród nich korupcja czy inne negatywne zjawiska, charakterystyczne dla życia publicznego republiki²³. Było to powodem coraz bardziej widocznej degradacji trybunatu ludowego i przekształcenia go w wygodne narzędzie do załatwiania porachunków między ówczesnymi potentatami.

Mimo iż wrodzy oligarchii senatorskiej trybunowie kierując ruchem populiarów, stopniowo przygotowywali, a w dużej mierze także doprowadzili do obalenia sullkańskiego systemu, to po wprowadzeniu w życie *lex Pompeia Licinia de tribunicia potestate* trybunat ludowy znalazł się w paradoksalnym położeniu: instytucja ta odzyskała należne jej w Rzymie miejsce i rangę, a trybunowie przysługujące im uprawnienia i przywileje, faktycznie jednak utraciła niezależność polityczną, choć owi plebejscy urzędnicy byli na forum publicznym bardziej widoczni niż w latach siedemdziesiątych.

²⁰ Zob.: C. V. Summner: *Cicero, Pompeius and Rullus*. TAPhA 1966, vol. 97, s. 569—582; L. Havas: *La rogatio Servilia*. „Oikumene” 1976, vol. 1, s. 131—156; o działalności Kuriona: C. G. Stone: *March 1, 50 B. C.* CQ 1928, vol. 22, s. 193—201; W. K. Leacy: *The Tribune of Curio*. „Historia” 1961, Bd. 10, s. 319—329.

²¹ O Korneliuszu: R. Seager: *The Tribune of Cornelius. Some Ramifications*. In: *Hommages à M. Renard*, 2. Bruxelles 1969 [Collection Latomus 102], s. 680—686; M. Griffin: *The Tribune C. Cornelius*. JRS 1973, vol. 63, s. 196—213. O wystąpieniach Klodiusza: T. Łoposzko: *Trybunat Publiusza Klodiusza w świetle źródeł i historiografii*. Warszawa 1974; idem: *Mouvements sociaux à Rome dans les années 57—52 av. J. C.* Lublin 1980, s. 7—28.

²² Najlepiej było to widoczne pod koniec lat pięćdziesiątych, po rozpadzie sojuszu Pompejusza z Cezarem. Por.: N. Rogosz: *Lex Tribunicia de Caesare absente consule creando*. PH 1985, t. 76, s. 1—13; idem: *Senat a konflikt Pompejusza z Cezarem. Wniosek konsula Marcellusa z 51 r. p.n.e. w sprawie odwołania Cezara z prowincji*. W: „Antiquitas”. T. 13. Red. E. Konik. Wrocław 1987, s. 201—233.

²³ Przykładem skorumpowania trybunów może być G. Skryboniusz Kurion, który zaczął popierać Cezara za olbrzymią sumę pieniędzy: App. B. C. 2, 26, 101. Por.: N. Rogosz: *Geneza wojny domowej lat 49—48 p.n.e. a jej ujęcie w relacji Aulusa Hircejusza*. W: „Historia i Współczesność”. T. 6: *Z zagadnień historiografii od czasów antyku do XVI wieku*. Katowice 1982, s. 17—19, 22—24.

Wykaz trybunów ludowych z lat 80—70 p.n.e.*

Rok	Lista trybunów ludowych		
	M. Ziegler	G. Niccolini	T. R. S. Broughton
80	C. Herennius	C. Herennius	C. Herennius
79	—	—	—
78	—	—	—
77	Plautius [Plotius] M. Terpolius	— M. Terpolius	— M. Terpolius
76	Cn. [L.] Sicinius	Cn. [L.] Sicinius	Cn. [L.] Sicinius
75	Q. Opimius	Q. Opimius	Q. Opimius
74	L. Quinctius	L. Quinctius	L. Quinctius
73	C. Licinius Macer	C. Licinius Macer	C. Licinius Macer
72	C. Antonius M. f. M. n. Hibrida Cn. Cornelius Q. Caecilius C. Fundanius C. f. Q. Marcius L. Hostilius C. Popillius M. Valerius C. Antius L. Volcatius	— — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — —
71	M. Lollius Palicanus	M. Lollius Palicanus	M. Lollius Palicanus
70	—	C. Antonius M. f. Cn. Cornelius Q. Marcius L. Hostilius C. Popilius M. Valerius C. Antius Restio Q. Caecilius L. Volcatius C. Fundanius C. f.	Plautius — — — — — — — — —

* Wykaz trybunów opracowali: M. Ziegler: *Fasti tribunorum plebis 133—70 v. Chr.* Ulm 1903; G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe.* Milano 1934; T. R. S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic.* Vol. 2: 99—31 B. C. New York 1952.

Listę trybunów ludowych zestawioną przez T. R. S. Broughtona autor przyjął za punkt wyjścia omawianych zagadnień wchodzących w zakres niniejszego opracowania.

Trybunów ludowych, których trybunat M. Ziegler datuje na 72 r., a G. Niccolini na 70 r., T. R. S. Broughton w swoim zestawieniu umieszcza dopiero w 68 r. O powodach takiego datowania ich trybunatu przez tego badacza por.: idem: *The Magistrates...*, vol. 2, s. 141, przyp. 8.

Wykaz skrótów bibliograficznych

ACUSD	„Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis”
AC	„L'Antiquité Classique”
AESC	„Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”
AHR	„The American Historical Review”
AJAH	„American Journal of Ancient History”
AJPh	„American Journal of Philology”
ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> . Berlin 1972—
AR	„Atene e Roma”
ASL	„Atti della Società linguistica”
ASNSP	„Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”
ASRG	<i>Atti de II Seminario Romanistico Gardesano</i> . Milano 1980
AUMCS	„Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”
CAH	<i>The Cambridge Ancient History</i>
CJ	„The Classical Journal”
CIPh	„Classical Philology”
CQ	„Classical Quarterly”
CR	„Classical Review”
CWd	„The Classical World”
DAGR	<i>Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines</i> . Ed. Ch. Daremberg, E. Saglio et E. Pottier. Paris 1877—1919
FHG	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> . T. 1-5. Ed. C. et Th. Müller. Paris 1870—1885
GR	„Greece and Rome”

JPh	„Journal of Philology”
JRS	„Journal of Roman Studies”
JS	„Journal des Savants”
MAAR	„Memoirs of the American Academy in Rome”
MEFR	„Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École Française de Rome”
NJA	„Neue Jahrbücher für klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik”
Par. Pas.	„La Parola del Passato”
PBSR	„Papers of British School at Rome”
PCA	„Proceedings of the Classical Association”
PH	„Przegląd Historyczny”
PP	„Past and Present”
QS	„Quaderni di Storia”
RE	<i>Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft</i> . Stuttgart 1893—
REL	„Revue des Études Latines”
RHDFE	„Revue Historique et Droit Français et Étranger”
RFIC	„Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica”
RM	„Rheinisches Museum”
RSC	„Rivista di Studi Classici”
SIFC	„Studi Italiani di Filologia Classica”
TAPhA	„Transactions and Proceedings of the American Philological Association”
WBU	„Vestnik belarusskogo universiteta”

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЛЬ НАРОДНОГО ТРИБУНАТА В РИМЕ В ГОДЫ СУЛЛЬСКОЙ РЕСТАВРАЦИИ (78—70 гг. до н.э.)

Резюме

В диссертации рассматривается участие народных трибунов в публичной жизни, а также роль представляемого ими учреждения в Римской республике в 78—70 годах до н. э.

Цель автора — опровержение распространенного в литературе мнения, что после смерти Луция Корнелия Суллы в связи с ограничениями, которые он наложил на народный трибунат в рамках проведенных в конце восьмидесятых годов реформ, это учреждение до 70 годов до н. э. не рассматривалось в Риме как политический фактор.

Автор доказывает, что народные трибуны, связанные с популярами, несмотря на ограниченные полномочия и формальный запрет, со временем все чаще стали принимать участие в публичной жизни Рима и оказывать влияние на происходящие там в семидесятые годы изменения. Также тогда они решили о политическом облике народного трибуната и его месте на политической арене.

Доведя до восстановления группировки популяров (после поражения, которое потерпел Марк Эмилий Лепидус, их вождь с первой половины семидесятых годов), эти трибуны реституировали в Риме политическую оппозицию и с 76 года н. э. продолжали начатую им борьбу с системой Суллы. Особенно больших успехов они добились во второй половине семидесятых годов, когда они как признанные предводители оппозиции довели до развития движения популяров, приобрели новых союзников и привели к возрастающей изоляции оптиматов. Об окончательной победе в конфронтации с ними решило соглашение, заключенное теми народными трибунами с Помпеем в 71 году, которое изменило соотношение сил в Риме в пользу популяров и позволило провести в 70 году Помпеем и Крассом принципиальные перемены в государстве. Таким образом, связанные с популярами народные трибуны подготовили, а в значительной степени даже довели до ликвидации сулльской системы в Риме.

Этот процесс представлен начиная с роли, какую сыграл народный трибунат в Риме в 78—77 годах до н. э.; затем обсуждено восстановление группировки популяров и возвращение народных трибунов к политической деятельности в 76—75 годах до н.э., а также развитие этой деятельности и расширение движения популяров в 74—73 годах. Автор старался исчерпывающе представить решающий этап конфронтации популяров с оптиматами в 71—70 годах и последствия вытекающих из успеха популяров и проведенных в 70-ом году до н. э. Помпеем и Крассом реформ.

THE POLITICAL ROLE OF THE PEOPLE'S TRIBUNATE IN ROME
IN THE YEARS OF THE SULLAN RESTORATION (78—70 BC)

Summary

Discussed in this dissertation is the participation of the people's tribunes in public life and the role played by the institution represented by them in the Roman Republic in the period 78—70 BC.

The purpose here is to indicate the falsity of the thesis propounded in the literature that after the death of L. Cornelius Sulla, as a result of the limitations imposed by him on the people's tribunate embodied in the reforms implemented at the end of the eighties, this institution up to 70 BC ceased to count as a political factor in Rome.

The author demonstrates that those from among these plebeian functionaries who associated themselves with the populares, despite limited authority and formal bans, as the years passed began to participate in the public life of Rome to an increasing degree and exerted an influence on the transformations taking place in this public life during the seventies. At that time they also decided the political stance of the people's tribunate and its place in the political arena.

By promoting the renaissance of the populares groups — after the defeat suffered by their leader, M. Emilius Lepidus, in the early years of the seventies — these tribunes reconstituted the political opposition in Rome and as from 76 BC they took up once more the fight against the Sullan system he had commenced. Particularly noticeable successes were gained in the latter half of the seventies when, as the recognised leaders of the opposition they brought about a development in the populares movement, gained new allies and caused growing isolation of the optimates. The ultimate success in confrontations with them was governed by the pact agreed between these people's tribunes and Pompey in 71 BC, which changed the system of political power in Rome in favour of the populares and made it possible for Pompey and Crassus in 70 BC to introduce radical changes in the state. In this was, allied with the populares, the people's tribunes led up to, and to a very large degree implemented the overthrow of the Sullan political system in Rome.

This process is presented, starting from the role taken by the people's tribunate in Rome in the years 78—77 BC, next discussing the rebuilding of the populares groups and the return of the people's tribunes to political activity in the years 76—75 BC, and further described is the development of this activity and the restoring of the populares' movement in the years 74—73 BC. Special stress is laid on an exhaustive presentation of the deciding phase in the confrontation between populares and optimates in 71—70 BC and the consequences of the success of the populares and the reforms carried through in 70 BC by Pompey and Crassus.

BUS

Rysunek na okładkę i elementy graficzne
Barbara Hakert

Redaktor
Wiesława Bulandra

Redaktor techniczny
Alicja Zajączkowska

Copyright © 1992
by Uniwersytet Śląski
Wszelkie prawa zastrzeżone

Wydawca
Uniwersytet Śląski
ul. Bankowa 14, 40—007 Katowice

Wydanie I. Nakład: 250 + 30 egz. Ark. druk. 8,25.
Ark. wyd. 13,0. Przekazano do składu w lipcu
1992 r. Podpisano do druku i druk ukończono
w listopadzie 1992 r. Papier offset. kl. III, 70 × 100,
70 g. Zam. 264/92 Cena zł. 35 000,—

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-0439-4

Skład komputerowy:
Agencja Poligraficzno-Wydawnicza „COMPAL”
ul. Matusiaka 9, 43-300 Bielsko-Biała
Druk i oprawa:
Ośrodek Wydawniczy „Augustana”
pl. ks. M. Lutra 3, 43-300 Bielsko-Biała

nr inw.: BGN - 286

BG N 286/1290

ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-0439-4